

วารสารดำรงราชานุภาพ

ปีที่ 12 ฉบับที่ 43 เมษายน - มิถุนายน 2555 ISSN 1513 - 6884

๑๕๐ ปี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

วารสารดำรงราชานุภาพ
DAMRONG RAJANUPHAB JOURNAL

สถาบันดำรงราชานุภาพ
สำนักงานปลัดกระทรวง
กระทรวงมหาดไทย

วารสารดำรงราชานุภาพ
DAMRONG RAJANUPHAB JOURNAL

ตราประจำพระองค์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สถานที่ติดต่อ
สถาบันดำรงราชานุภาพ
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงมหาดไทย
ถนนอัษฎางค์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200
โทร./โทรสาร 0-2221-5958
http://www.stabundamrong.go.th

บทบรรณาธิการ

ในปี 2555 เป็นปีที่ครบ 150 ปี วันประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และครบ 50 ปี ที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกคนแรกของประเทศไทย ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่วางรากฐานในด้านการปกครองไว้อย่างมั่นคง และยังเป็นที่ยอมรับจากต่างชาติเกี่ยวกับความรู้ในด้านต่างๆ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ พระพุทธศาสนา หลักศาสนาเปรียบเทียบ วรรณคดี กฎหมายปกครอง ปรัชญา ดนตรี วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

วารสารดำรงราชานุภาพ ฉบับที่ 43 ปีที่ 12 มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับชีวิตและผลงานในด้านต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพให้แก่ข้าราชการและประชาชนทั่วไปได้ทราบทั้งทางเว็บไซต์ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ

กองบรรณาธิการขอขอบคุณผู้เขียนทุกท่านที่ส่งบทความมาลงในวารสารฯ ฉบับนี้ อนึ่ง บทความทุกเรื่องในวารสารฉบับนี้ จะเผยแพร่ในเว็บไซต์ของสถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย (www.stabundamrong.go.th) ด้วย

กองบรรณาธิการ

สารบัญ

สารบัญ

บทความพิเศษเนื่องในโอกาสครบรอบ 150 ปี วันประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และครบรอบ 50 ปี ที่ UNESCO ได้ยกย่องพระองค์ท่านให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

ม.ล.ปนัดดา ดิศกุล[1]

"มรดกทางการศึกษาและงานมหาดไทย แห่งสยามประเทศ พระอัจฉริยภาพในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ"

โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย โรงเรียนหลวงแห่งแรก ซึ่งถือกำเนิดขึ้นจาก "**โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ**" ได้เฉลิมฉลองในโอกาสการพระราชทานกำเนิดครบรอบ 130 ปี ในปี พ.ศ. 2555 เพื่อแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์พระปิยมหาราชของปวงชนชาวไทย ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นองค์ผู้อำนวยการก่อตั้งโรงเรียนสวนกุหลาบฯ อันทรงเกียรติยศถวาย ยังความพอพระราชหฤทัยเป็นที่ยิ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปรากฏการกล่าวขานขจรขจายไปทั่วทุกสารทิศว่า โรงเรียนแห่งนี้นั่นเอง คือ จุดเริ่มต้นแห่งความเจริญของสยามประเทศตราบจนทุกวันนี้

แนวคิดของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ เรื่องการจัดตั้งสถาบันการศึกษาอันเป็นที่ยอมรับ (Prestigious Academy)

[1] ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ประธานพิพิธภัณฑ์และหอสมุดสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ www.prince - damrong.moi.go.th

มีความเกี่ยวพันมาถึงการก่อตั้งกระทรวงมหาดไทยในเวลาต่อมา ก็เพื่อที่จะเร่งปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของประชาชนคนไทยให้เกิดความรักหวงแหนชาติบ้านเมือง หมั่นขวนขวายวิชาหาความรู้ เป็นผู้มีระเบียบวินัย มีความกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ ยึดมั่นธำรงในความเป็นพุทธศาสนิกชน และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อย่างแน่วแน่มั่นคง อันกลับกลายมาเป็นทฤษฎีแห่งความรักความผูกพันสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยว่า ทรงเป็น "**ของประชาชน**" "**เพื่อประชาชน**" และ "**ในหลวงทรงเป็นความปรารถนาที่แท้จริงของคนไทยทั้งชาติ**" เสด็จในกรมได้ทรงเริ่มพัฒนาแนวคิดดังกล่าวนี้จากโรงเรียนสวนกุหลาบฯ ยังผลให้เกิดปรากฏการณ์มหัศจรรย์หลายสิ่งหลายอย่างต่อการพัฒนารัฐชาติที่สืบเนื่องมาจากความมุ่งมั่นของพระองค์อย่างเกินความคาดหมาย เช่น (1) เรื่องการสร้างพระบรมรูปทรงม้า อนุสรณ์แห่งความจงรักภักดีชั่วนิจนิรันดร์ของปวงประชาที่มีต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งเสด็จในกรม ทรงเป็นต้นคิด และได้รับความร่วมใจศรัทธาเป็นสมานฉันท์จากพสกนิกรทุกหมู่เหล่า สำหรับเงินบริจาคที่มากมายจากการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้ายังเพียงพอที่ได้นำไปก่อตั้งสถาบันอุดมศึกษาพระราชทานแห่งแรกของสยามประเทศ คือ "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" อีกด้วย (2) เรื่องการใช้เทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาการศึกษาของชาติให้กว้างขวางที่ทรงใช้ระบบการศึกษาวิจัยงานวิชาการทางวิทยาศาสตร์ คือ สามารถตรวจสอบได้ถึงแหล่งที่มาของข้อมูลอ้างอิง มีการติดตามประเมินผล ซึ่งชาวต่างชาติต่างพากันวิพากษ์วิจารณ์ถึงความทันสมัยต่อวิสัยทัศน์ทางการศึกษาของพระองค์ เสด็จในกรมยังได้ประทานแนวคิดเรื่องการประดิษฐ์เครื่องพิมพ์ดีดอักษรภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศ เพื่อให้สอดคล้องกับหนังสือแบบเรียนเร็วที่พระองค์ทรงนิพนธ์ขึ้นใช้ในสถานศึกษา ยังผลให้เด็กนักเรียนสามารถอ่านออกเขียนได้ในเวลาอันรวดเร็วเป็นต้น

คำขวัญ "**บำบัดทุกข์ บำรุงสุข**" ฉันนั้นมีอยู่คู่กระทรวงมหาดไทยมานานมากแล้วและถือเป็นมรดกสืบทอดทางปรัชญา "**ในความเป็นชาติ**" อันมีที่มาจากการจัดการศึกษาที่มีคุณประโยชน์ใหญ่หลวงแก่แผ่นดินด้วยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงมีความเชื่อมั่นในพระอัจฉริยภาพของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทั้งในฐานะพระอนุชาและศิษย์ผู้ใฝ่ศึกษาไม่รู้จบ ดั่งที่ทรงได้ประจักษ์ด้วยพระองค์เองจากผลงานทางด้านการศึกษา อันปรากฏผลนานัปการมาก่อนหน้านั้นจึงทรงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอฯ พระองค์นี้ดำรงตำแหน่งองค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อทรงวางรากฐานวิถีชีวิตของคนสยามแบบยั่งยืนผ่านยุทธศาสตร์การปกครองของ

กระทรวงมหาดไทย ทั้งพัฒนาการทางด้านการศึกษาและการเสริมสร้าง **“จริยธรรมรัฐ”** (Moral Nation) โดยทรงกำกับดูแลการฝึกอบรมข้าราชการด้วยพระองค์เองในหลากหลายสาขาวิชา เช่น กฎหมายและสังคมศาสตร์ การต่างประเทศ การแพทย์ แม้แต่ด้านการดนตรีและศิลปะการละคร ฯลฯ ณ ท้องพระโรงวังวรดิศ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยถูกเปรียบเสมือนเป็น “**สถาบันพัฒนาข้าราชการ**” จากทุกภาคส่วนหรือ “**โรงเรียนดำรงราชานุภาพ**” บนถนนหลานหลวง เข้าลักษณะมาตรการ

พัฒนาและบริหารกำลังคนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพระบบราชการตามพระราชประสงค์ของในหลวง ที่มุ่งสถาปนาความเจริญรุ่งเรืองแก่รัฐชาติในช่วงของการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 2435 อาทิ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยในความไม่สะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชนชาวสมุทรสาครก็ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จัดตั้งสุขาภิบาลแห่งแรกขึ้น ณ ตำบลท่าฉลอม โดยให้ความรู้แก่ประชาชนในการรู้จักรับผิดชอบตนเอง ร่วมกันอนุรักษ์ให้เป็นพื้นที่ศึกษาทางประวัติศาสตร์ และให้จังหวัดมีอำนาจหน้าที่แก้ไขปัญหาแบบเบ็ดเสร็จเพื่อให้เป็นไปตามพระราชประสงค์นั้น ซึ่งอาจตั้งขึ้นเป็นข้อศึกษาเปรียบเทียบกับระบบบริหารราชการปัจจุบันที่เรียกกันว่า **“ซีอีโอ”** เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้ว ต้องถือเป็นแนวนโยบายทางการบริหารประการสำคัญในยุคบุกเบิกสมัยนั้น เพียงแต่ไม่ได้เรียกชื่อเป็นภาษาตะวันตกเช่นนี้ ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงตรัสกับหลานชายใหญ่ หม่อมราชวงศ์สังขดิศ ดิศกุล ว่า การศึกษาที่สวนกุหลาบฯ จะต้องเป็นรูปแบบทางการศึกษาที่ดำรงเกียรติภูมิให้กับสังคมของคนในชาติเช่นเดียวกับกระทรวงมหาดไทยที่เปรียบเสมือนเป็น **“รูปแบบทางการปกครอง”** ของพระองค์ที่ทรงมุ่งมั่นทำนุบำรุงเพื่อดูแลรักษาประชาราษฎร ซึ่งการปกครองอันเป็นการรวมศูนย์ผ่านกระทรวงมหาดไทยในช่วงแรกเริ่มนี้ ก็คือ ระบบการบริหารราชการแบบ **“ซีอีโอ”** ที่กำลังดำเนินอยู่ เมื่อข้าหลวงผู้ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ ได้รับมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบในการควบคุมดูแลงานใหญ่น้อยทั้งปวง และการคลัง รวมถึงด้านกิจการต่างประเทศเพื่อนบ้าน การตัดสิน

ความสำคัญใดๆ ก็ให้เจ้าเมืองมีอำนาจตัดสินใจแล้วจึงค่อยรายงานกรุงเทพฯ ดังนั้นการเลือกเฟ้นผู้บริหารที่เปี่ยมด้วยวุฒิภาวะจึงต้องมีความพินิจพิเคราะห์เป็นอย่างสูง เพราะผู้บริหารทุกระดับชั้นนั่นเอง คือ "**ความสุข**" มิใช่ "**ความทุกข์ยาก**" และเป็น "**แบบอย่างที่ดี**" มิใช่ "**แบบอย่างที่ไม่ดี**" ของประชาชน เช่น การสร้างวัฒนธรรมและค่านิยมของข้าราชการให้รู้จักนอบน้อมถ่อมตน มีความเมตตากรุณา รู้จักให้เกียรติบุคคลต่างลัทธิศาสนา ประการสำคัญจะต้องไม่พูดปดไม่หยาบคาย หรือหลงระเริงในอำนาจวาสนาอย่างปราศจากปัญญา และสถาบันกำนันผู้ใหญ่บ้าน การสุขาภิบาล และเทศบาล คือ "โรงเรียนประชาธิปไตย" (School of Democracy) ที่จะกลับกลายมาเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนได้โดยกว้าง

กระทรวงมหาดไทยได้นำแนวคิดดังกล่าวกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งตามนโยบายพัฒนากฎหมายและส่งเสริมการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีของรัฐบาล เพื่อปรับกระบวนทัศน์ในการแก้ไขปัญหายาเสพติด ปัญหาคอร์รัปชัน ปัญหาความยากจน และปัญหาโจรผู้ร้ายทุกรูปแบบที่คอยทำลายชาติบ้านเมืองโดยปราศจากความเคารพยำเกรงต่อกฎหมาย ทั้งก่อตั้ง "ศูนย์ดำรงธรรม" ศูนย์รับเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน ซึ่งตั้งขึ้นตามพระนามขององค์ปฐมเสนาบดีฯ ให้กลับมามีบทบาทและปรากฏเป็นชื่อเสียงแก่กระทรวงมหาดไทย ภายใต้ความมุ่งหวังที่จะให้ประชาชนนึกถึงศูนย์ดำรงธรรมเป็นแห่งแรกเมื่อมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจใดๆ หากรัฐจะสามารถยื่นมือเข้ามาให้ความช่วยเหลือได้

อย่างไรก็ดี โครงสร้างอันเป็นมาตรฐานสากลโดยมากมีความผิดแผกไปจากของประเทศไทย ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในกระบวนการบริหารราชการปัจจุบัน ประการนี้ "**ซีอีโอ**" จะมีความสำเร็จบริบูรณ์เสมือนกว่าเมื่อ 100 ปีก่อน อาจจำเป็นต้องมีการสังเคราะห์ยุทธศาสตร์ส่วนราชการกันใหม่อีกครั้ง เช่น (1) กรมตำรวจ ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยตำรวจแห่งแรก และกรมตำรวจสยามใหม่ขึ้นกับพระหัตถ์ เพื่อให้เป็นแบบนานาอารยประเทศ กล่าวคือ ทรงมุ่งให้เกิดความสมดุลระหว่างฝ่ายปกครอง ตำรวจ ทหาร ที่จะมิให้เกิดการแข่งขันกันใช้อำนาจในทางที่ผิด หรือ ความลุแก่อำนาจ แต่ให้รู้จักการวางตัวและสั่งสมวุฒิภาวะของการเป็นข้าราชการในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว(Servant of the king) มิใช่คุยโวโอ้อวด หรือมีความทะเยอทะยานอย่างผิดๆ แล้วเกิดความด่างพร้อยทางพฤติกรรมแก่ประชาชน โดยกระทำตนเป็นผู้ร้ายเสียเอง แต่ปัจจุบันกรมตำรวจก็ได้กลับกลายมาเป็นสำนักงานตำรวจฯ และอยู่ในสถานะ "ลอยตัว" โดยไม่สังกัดกระทรวง ทบวง กรมใดๆ อันนับว่าเป็นเรื่องที่แปลกมาก (2) เรื่องส่วนราชการ

บริการประชาชนบางหน่วยงานที่ถูกยุบไปในระดับอำเภอ และมารวมกันอยู่ในระดับจังหวัดตามนโยบายการปฏิรูประบบราชการ อันก่อให้เกิดความยุ่งยากสับสนในการขอเข้ารับบริการของประชาชนจากภาคราชการในกรณีเร่งด่วน (3) เรื่องความเติบโตอย่างรวดเร็วขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามหลักการกระจายอำนาจอย่างมากที่สุด กระทั่งเกิดคำถามที่ว่า ปัจจัยอะไรสำคัญที่สุด "**เงิน อำนาจ หรือความชอบธรรม**" และความหมายของคำว่า "**ประชาธิปไตย**" หรือ "**เดโมเครซี่**" ตามที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้รับการพระราชทานสอนไว้จากสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงยังทันสมัยอยู่มิใช่หรือ (4) เรื่องเร่งรัด "**เออร์ลี่ รีไทร์ ข้าราชการ**" ที่กระทบต่อฐานล่างของระบบและขวัญกำลังใจของผู้เป็นข้าราชการและครอบครัวอย่างมาก รวมถึงอีกหลายๆ เรื่องที่กระทรวงมหาดไทยกำลังเร่งรัดบูรณาการภาพรวมของปัญหาพร้อมไปกับข้อเท็จจริงที่ประชาชนมีความปรารถนาที่จะได้รับความช่วยเหลือเป็นอันดับแรก

หากเสด็จในกรมยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ หรือทรงหยั่งรู้ด้วยวิถีทางอันใดแล้ว คงดีพระทัยที่ทฤษฎีทางการปกครองแบบ "**รวมศูนย์เพื่อเสริมสร้างรัฐชาติ**" ในสมัยหนึ่งนั้น ยังเป็นแนวคิดทางการบริหารของคนวันนี้ แต่ก็คงจะมีความโทมนัสต่อเหตุการณ์ความผันแปรเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาพของ "ความสับสนทางวิถีสังคมและเยาวชน" ดั่งที่มีการสูญเสียชีวิตระหว่างประชาชนคนไทยด้วยกันเองเป็นจำนวนมากที่จังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จนกระทั่งเกิดความวิตกกังวลกันไปทั่วว่า เมื่อสายจนเกินเยียวยาแล้วชาติบ้านเมืองจะเป็นเช่นไร ทรงตรัสว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือหลักการประชาธิปไตย โดยเฉพาะสิทธิเสรีภาพแห่งความเท่าเทียมกันของมนุษย์เท่านั้นที่เป็นหัวใจทางการปกครองอย่างปฏิเสธไม่ได้ พระองค์ทรงยกย่องสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีตลอดพระชนม์ชีพว่า ทรงเป็น "กุลสตรีศรีสวัสดิ์ของสยามแผ่นดิน" ที่คนวันนี้ต้องช่วยกันเสริมสร้างสมรรถนะและทักษะแก่ทรัพยากรบุคคลภาครัฐ ได้จดจำพระราชดำรัสคำสอนที่อาจถือเป็นพระวิสัยทัศน์อันไพศาลในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ว่า "**คนดีของฉันรึ จะต้องเป็นคนที่ไม่พูดปด ไม่สอพลอ ไม่อิจฉาริษยา ไม่คดโกง และไม่มีความทะเยอทะยานอย่างบ้าๆ แต่พยายามทำหน้าที่ของตนให้ดีในขอบเขตของศีลธรรม**" และพระราชดำรัสคำสอนในสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่า "**ข้าราชการมิใช่อภิสิทธิ์ชน หากแต่จะต้องบำเพ็ญตนให้เป็นแบบอย่างของคนดีแก่สังคม**"

ระยะทางยังอีกยาวไกลที่เราต้องก้าวเดินกันต่อไปข้างหน้า เพื่อร่วมกันพิทักษ์รักษาประเทศชาติ หากแต่คำสอนทั้ง 2 ประการข้างต้นนี้ กับอีกหลักปรัชญาถือกำเนิดโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และกระทรวงมหาดไทย ควรถือเป็นอัตลักษณ์สำคัญของผู้เป็นข้าราชการที่มุ่งปฏิบัติภาระหน้าที่ทั้งหลายทั้งปวงเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ และจะสามารถฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคต่างๆ ได้อย่างไม่น่าเชื่อ ตามเจตนารมณ์ในองค์ผู้ทรงมีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ของชาติบ้านเมืองไทย

ทายาทชั้นหลานสืบตระกูลในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อดีตเสรีไทย (ฝ่ายอังกฤษ) ในสงครามโลก ครั้งที่ 2 อดีตเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศมาเลเซีย สวิตเซอร์แลนด์ และสำนักวาติกัน ฯพณฯ พลตรี หม่อมราชวงศ์สังขดิศ ดิศกุล เป็นผู้ก่อตั้งมูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศและหอสมุดดำรงราชานุภาพ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อปี พ.ศ. 2545 และเป็นบิดาของผู้เขียน

"จริงอยู่ เดโมเครซี่แบบตะวันตกนั่นเป็นอุดมการณ์ที่มีความงดงามควรแก่การศึกษาด้วยเขาเน้นให้ความสำคัญกับคนและคนทุกคนนั่นเอง ที่ต่างต้องสงวนไว้ในสิทธิโดยเท่าเทียม ไม่ว่าเจ้าหรือชนสามัญที่ต่างล้วนเป็นข้าแผ่นดิน หาใช่เลือกปฏิบัติ ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ต้องสอนให้คนทุกคนนั่นอีกมุ่งมั่นรับผิดชอบ รักหวงแหนชาติให้ถูก หมั่นขวนขวายศึกษา และนอบน้อมถ่อมตนเป็นกับอีกทั้งมีน้ำใจเป็นนักกีฬา คือความติดดินและไม่หลงแก่อำนาจหรือลืมตัวไปเสียก่อน เดโมเครซี่ที่ว่า จึงจะเป็นอุดมคติที่บังเกิดสมจริงขึ้นได้"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและผลงาน

ญาติมา ทองคำ[1]

ในปี พ.ศ. 2555 เป็นปีที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพครบ 150 ปี วันประสูติ และครบรอบ 50 ปี บุคคลสำคัญของโลกที่องค์การยูเนสโกได้ยกย่องนั้น พระองค์ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโก โดยมีผลงานและพระกรณียกิจนานัปการ และพระนิพนธ์หลากหลายสาขาวิชาเป็นหลักฐานที่เด่นชัดที่สุด ที่แสดงถึงพระปรีชาสามารถในการดำเนินงานด้านต่างๆ ทั้งด้านการศึกษา การปกครอง การอนามัย นิติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และการจัดการวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งการริเริ่มพัฒนางานต่างๆ เหล่านี้ ยังเป็นรากฐานของงานในปัจจุบัน ส่งผลให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมต่างประเทศ

การศึกษาค้นคว้าผลงานและกิจกรรมรวมถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในครั้งนี้ ก็เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ประชาชน และบุคคลทั่วไปได้รู้จัก ชื่นชมสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รวมทั้งนำแบบอย่างในการดำรงชีวิตบางประการมาปฏิบัติ ซึ่งนอกจากจะทราบถึงพระกรณียกิจต่างๆ แล้ว ยังพบว่าพระองค์มีชีวิตที่น่าสนใจมาก สำหรับพระจริยวัตรในการทำงานที่สามารถทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้มากมาย นับแต่รับราชการจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต และเรายังได้เรียนรู้ถึงคติในการดำเนินชีวิตที่คนในยุคปัจจุบันสามารถนำมาประพฤติและปฏิบัติตาม จะเห็นจากการได้รับยกย่องให้เป็นพระบิดาแห่งการปกครอง พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี และพระบิดาแห่งมัคคุเทศก์ไทย ดังนั้น การรวบรวมผลงานและกิจกรรมต่าง ๆ ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะเริ่มตั้งแต่ช่วงเวลาแรกเริ่มรับราชการจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต โดยสามารถแบ่งงานออกเป็นประเภทๆ ตามลักษณะของงาน ดังนี้

1. การทหาร
2. การศึกษา
3. การเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างต่างประเทศ

[1] นักวิชาการอิสระ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการการจัดงานเทิดพระเกียรติสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 150 ปี วันประสูติ และครบ 50 ปี บุคคลสำคัญของโลก ส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย

4. การอนามัยและสาธารณสุข
5. การเมือง
6. การปกครอง
7. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
8. การจัดการด้านทรัพยากรมนุษย์
9. การเศรษฐกิจและการคลัง
10. การศาลและยุติธรรม
11. การศาสนา
12. กระทรวงมุรธาธร
13. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
14. การจัดการด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม
15. งานด้านประวัติศาสตร์
16. งานด้านโบราณคดี
17. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
18. อภิรัฐมนตรีสภา
19. พระนิพนธ์

ภาพที่ 1 ขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2435 - 2458)
ที่มา : กระทรวงมหาดไทย, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาของกระทรวงมหาดไทย**, 33.

พระประวัติโดยสังเขป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประสูติเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ทรงพระนามเดิม พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า “ดิศวรกุมาร” คำแปลคาถาขนานพระนามจากภาษาบาลีมีดังนี้

“ขอกุมารนี้จงมีความสุข ในกาลทุกเมื่อ กุมารนี้จงมีนามว่าดิศวรกุมาร โดยนามนิยม ขอดิศวรกุมารนี้จงได้ซึ่งชนมายุยืนยงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ขอจงได้ซึ่งวรรณผิวกายอันผ่องใสและจงได้ซึ่งวรรณคุณความสรรเสริญเป็นนิรันดร์ ขอจงได้ซึ่งสุขกายสุขใจเป็นนิจกาล จงได้ซึ่งกำลังอันแกล้วกล้า ทั้งให้มีกำลังปัญญารู้รอบคอบในกิจการทั้งปวง และให้ฉลาดในปฏิภาณโวหาร กล่าวคำโต้ตอบในที่ประชุมชน ขอให้ดิศวรกุมารมีอิสริยยศ บริวารยศ ปรากฏด้วยศักดาเดชานุภาพมาก ขอให้มีชนม์ชีพยืนนานพอเพียงแก่การ

อนึ่ง ขอให้ดิศวรกุมาร พึงรักษาไว้ซึ่งตระกูลวงศ์ให้ดำรงยืนยาวและพึงรักษาไว้ซึ่งจรรยาคือ ความประพฤติชอบธรรมทางสุจริต พึงได้ชัยชนะปัจจามิตรในที่ทั้งปวง ขอให้พระรัตนตรัยทั้งสาม คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า จึงเป็นที่พึ่งแด่ดิศกุลกุมารนั้น และจงรักษาซึ่งดิศวรกุมารนั้นโดยชอบในกาลทุกเมื่อเทอญ”

ตอนเยาว์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเรียนหนังสือไทยเบื้องต้นในพระบรมมหาราชวัง ทรงเรียนภาษาบาลีจากสำนักพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) และหลวงธรรมนุวัติจำนง (จุ้ย) ทรงเรียนภาษาอังกฤษในสำนักโรงเรียนหลวง ซึ่งมีนายฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน เป็นพระอาจารย์ ทรงเรียนอยู่ 3 ปี โดยทรงฝึกฝนภาษาอังกฤษด้วยตัวเองจนมีความเชี่ยวชาญ

เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรแล้ว ทรงเข้ารับราชการทหาร และจัดการด้านการศึกษาไปพร้อมๆ กับการราชการด้านทหาร และเมื่อ พ.ศ. 2433 - 2434 ทรงทำหน้าที่ข้าหลวงต่างพระองค์เสด็จเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศยุโรป เมื่อเสด็จกลับมาแล้ว ได้โอนไปรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. 2435 อันเป็นช่วงเวลาที่ประเทศสยามถูกคุกคามทางด้านอธิปไตยจากต่างประเทศทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส พระองค์ทรงพยายามจัดรูปแบบการปกครองให้เป็นรูปแบบเดียวทั่วประเทศ อันส่งผลต่อความมั่นคงของประเทศ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - 2458 ในระหว่างนี้ทรงได้ดูแลกิจการงานด้านอื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของงานหลายๆ อย่างในปัจจุบัน เช่น การอนามัยและสาธารณสุข กฎหมาย ภาษีและการคลัง ศาสนา เป็นต้น หลังจากออกจากราชการแล้ว ยังทรงงานในด้าน

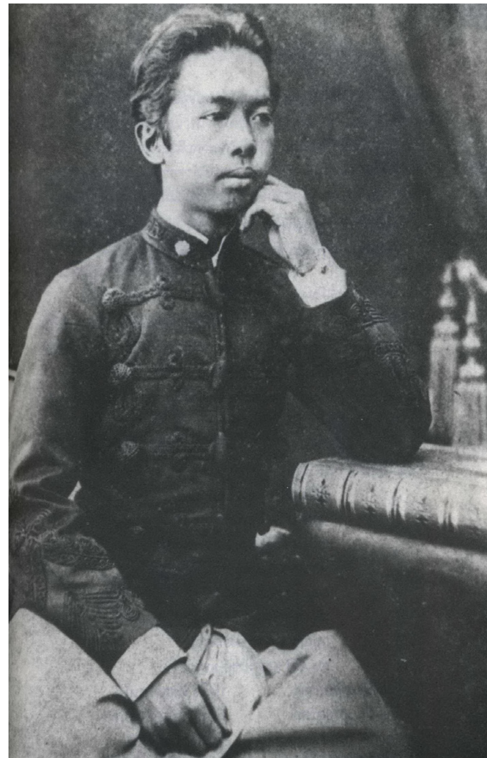
อื่นๆ อีก เช่น งานประวัติศาสตร์และโบราณคดี งานพระนิพนธ์ การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบัณฑิตยสภา หรือกรมศิลปากรในปัจจุบัน เป็นต้น แม้จะทรงลี้ภัยทางการเมืองไปอยู่เมืองปีนังแล้วในปี พ.ศ. 2476 ก็ยังได้สรรค์สร้างงานที่ให้ความรู้ยิ่งในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีแก่คนรุ่นหลัง นั่นคือ "สาส์นสมเด็จ" ลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486 หลังจากเสด็จกลับจากปีนังเพียง 1 ปี สิริพระชนมายุ 81 ปี

งานด้านต่างๆ ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทำไว้ สามารถแยกออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ ดังนี้

1. การทหาร

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับราชการทหารตั้งแต่ปี พ.ศ. 2418 - 2431 ทรงดำรงตำแหน่งยศร้อยตรีถึงพลตรีในชีวิตราชการทหาร กิจการทหารที่ทรงดูแลในหน่วยงาน อาทิ กองแตรวง กรมทหารมหาดเล็ก กรมครัวเข้าต้น กรมกองแก้วจินดา(ดูแลรักษาปืนใหญ่) กรมแผนที่ และเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบกเมื่อปี พ.ศ. 2430 แม้ว่าพระองค์จะทรงออกจากราชการทหารเพื่อย้ายไปดูแลกระทรวงอื่น ๆ แล้วก็ตาม ยังทรงได้ทำนุบำรุงบ้านเมืองสนองเบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 3 รัชกาล (รัชกาลที่ 5, 6 และ 7) บ้านเมืองและประชาราษฎร์มีแต่ความสุขความสงบ จึงได้รับพระราชทาน "ยศนายพลโท" ราชองครักษ์พิเศษ ในปี พ.ศ. 2444 และ "ยศนายพลเอก" ราชองครักษ์พิเศษ ในปี พ.ศ. 2466

ภาพที่ 2 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ฉลองพระองค์เครื่องแบบนายร้อยตรีครึ่งยศ
ที่มา : สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ**, 203.

2. การศึกษา

ในด้านการศึกษานั้น อาจกล่าวได้ว่าทรงรักการทำงานในด้านการศึกษามาก

ดังจะเห็นได้จากผลงานด้านนี้ตั้งแต่ยังทรงรับราชการทหารเมื่อปี พ.ศ. 2423 ทรงริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกนายร้อยขึ้น (โรงเรียนมหาดเล็ก) ในปีต่อมาได้กลายเป็นโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ต่อมาได้พัฒนาเป็นโรงเรียนสำหรับพลเรือน นอกจากนี้ยังทรงได้คิดตำราแบบเรียนเร็วเล่ม 1 และยังปรับปรุงมาตรฐานระบบการศึกษา เช่น การดำเนินการให้มีการสอบไล่, หลักสูตรการศึกษา, การตรวจโรงเรียน เป็นต้น

สมเด็จฯ ทรงสนับสนุนด้านการศึกษาอย่างต่อเนื่องราว พ.ศ. 2423 - 2435 แม้ว่าจะทรงว่าการกระทรวงธรรมการเพียงไม่กี่ปี แต่ก็ได้ปรับปรุงระบบการศึกษาให้มีความทันสมัยจนเป็นรากฐานให้แก่การศึกษาไทยในปัจจุบัน หลังจากนั้นทรงได้ย้ายไปว่าการกระทรวงมหาดไทย สมเด็จฯ ก็ยังทรงงานด้านการศึกษาอยู่ โดยทรงริเริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับสอนข้าราชการฝ่ายปกครอง ต่อมาได้พัฒนาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2459

3. การเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างต่างประเทศ

เมื่อปี พ.ศ. 2433 ทรงเป็นข้าหลวง (ต่างพระองค์) ไปรับซาเรวิชที่สิงคโปร์ และปีถัดไป ทรงได้รับพระบัญชาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นข้าหลวงพิเศษ

ภาพที่ 3 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ฉลองพระองค์เครื่องแบบเต็มยศราชตระกูล (ทรงได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2443)

ที่มา : สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ**, 212.

(ต่างพระองค์) เสด็จยุโรปเพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่กษัตริย์ตามประเทศต่างๆ (อังกฤษ, ฝรั่งเศส, เดนมาร์ก, เยอรมนี, รัสเซีย, เตอรกี, กรีซ และอิตาลี) ในขากลับจากต่างประเทศทรงแวะพักที่อียิปต์และอินเดียด้วย ในการเสด็จไปต่างประเทศครั้งนี้ นอกจากจะถวายเครื่องราชย์ฯ แล้วยังได้ศึกษาหาความรู้ต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อ

การพัฒนาประเทศสยามในขณะนั้น แม้แต่การเสด็จไปต่างประเทศโดยส่วนพระองค์ เมื่อปี พ.ศ. 2467 ณ ประเทศเขมร, 2473 เสด็จไปยุโรปครั้งที่ 2 พร้อมด้วยพระธิดา ประเทศที่เสด็จ ได้แก่ ประเทศอังกฤษ, ฝรั่งเศส, เดนมาร์ก, สวีเดน, เบลเยียม, ฮอลแลนด์ และเยอรมนี รวมถึงประเทศพม่า ในปี พ.ศ. 2478 ทรงได้รับการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ และมีมิตรไมตรี ซึ่งแสดงถึงสายสัมพันธ์อันดีกับนานาประเทศ แม้จะเสด็จโดยส่วนพระองค์เอง

4. การอนามัยและสาธารณสุข

ในด้านการสาธารณสุขสมเด็จฯ ทรงดำเนินการในด้านนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2429 จนกระทั่งทรงว่าการกระทรวงธรรมการ เมื่อปีพ.ศ.2432-2435และกระทรวงมหาดไทยด้วยเมื่อปี พ.ศ. 2435 - 2458 ผลงานแรก

ภาพที่ 4 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้แทนพระองค์ เสด็จไปเยี่ยมพระเจ้าซาร์นิโคลัส ที่ 2 เมื่อครั้งยังเป็นซาเรวิซนิโคลัส แห่งรัสเซีย และทรงนำพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ไปเฝ้าพระเจ้าคริสเตียนแห่งเดนมาร์ก เมื่อทรงฝากเข้าศึกษาวิชาทหาร ณ โรงเรียนนายร้อยทหารบกเดนมาร์ก

ที่มา : กระทรวงมหาดไทย, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาของกระทรวงมหาดไทย ที่ระลึกเนื่องในงานวันเปิดห้องดำรงราชานุภาพ 100 ปี กระทรวงมหาดไทย 1 เมษายน 2535** , 24.

ในด้านนี้ทรงเป็นกรรมการการจัดตั้งโรงพยาบาลวังหลัง (โรงพยาบาลศิริราช) เมื่อปี พ.ศ. 2429 และในปี พ.ศ. 2432 ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาล สังกัดกระทรวงธรรมการ ทรงผลักดันให้มีการจัดตั้งโรงพยาบาลอีกหลายแห่ง อาทิ โรงพยาบาลเสียจริต (2432), โรงพยาบาลบูรพา, โรงพยาบาลหมอเฮย์ (โรงพยาบาลบางรัก, 2432), โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้มีการจัดตั้งโรงเรียนการแพทย์ที่โรงพยาบาลศิริราช ส่งเสริมการผดุงครรภ์แบบฝรั่งแก่ประชาชน การปลูกฝีทั่วประเทศ การจัดตั้งให้มีแพทย์ประจำตำบล - ประจำเมือง การจัดตั้งสถานบาตุรสถาน (สถานเสาวภา) และสนับสนุนให้มีการจัดตั้งโอสถศาลา (ที่สำหรับผลิตยาแบบฝรั่ง)

5. การเมือง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มให้มีการจัดการบำรุงท้องถิ่นจึงจัดตั้งสุขาภิบาลพร้อมกับการปฏิรูปการปกครอง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสนองพระราชดำริในการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพในปี พ.ศ. 2442 และสุขาภิบาลท่าฉลอมในปี พ.ศ. 2448 อีกทั้งยังทรงได้ร่างกฎหมายเกี่ยวกับสุขาภิบาลขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2450 ขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

6. การปกครอง

สมเด็จฯ ทรงว่าการกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - 2458 ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองที่มีความสำคัญทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นั่นคือ "ระบบเทศาภิบาล" ซึ่งเป็นการจัดตั้งมณฑลขึ้นในประเทศไทย โดยทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนแรกที่เดินทางไปตรวจราชการขณะบ้านเมืองยังสงบ และริเริ่มให้มีการจัดการประชุมเทศาภิบาลขึ้นในปี พ.ศ. 2438 ในส่วนกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองนั้น ทรงกำหนดแบบแผนที่จะตราเป็นพระราชบัญญัติและกฎข้อบังคับ เช่น พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ฉบับ ร.ศ. 116 ข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457

ในการปฏิรูปการปกครองนั้น ทรงได้ปฏิรูประบบราชการให้มีความเป็นมาตรฐานทันสมัย สามารถตรวจสอบได้ ซึ่งงานบางอย่างยังคงเห็นได้ในปัจจุบัน ได้แก่

- การเปิดสอบบุคคลทั่วไปเพื่อเข้ารับราชการ
- การเลื่อนตำแหน่งข้าราชการโดยพิจารณาจากความสามารถ (2436)
- การเปลี่ยนแปลงวิธีปกครองแบบกินเมือง เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

- การริเริ่มให้ข้าราชการรับเงินเดือนแทนเบี้ยหวัดรายปี เพื่อลดการแสวงหาผลประโยชน์จากอำนาจหน้าที่

- สนับสนุนให้มีการสร้างสถานที่ราชการตามจังหวัดต่างๆ

- การตรวจราชการแผ่นดิน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2435 จนกระทั่งทรงออกจากกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี พ.ศ. 2458

ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงดำเนินการจัดการปกครองระบบเทศาภิบาลเป็นเวลาถึง 23 ปี และทรงจัดตั้งมณฑลจำนวน 18 มณฑล มี 71 จังหวัด นอกจากนี้ยังมีงานอื่นๆ ที่สมเด็จฯ ทรงริเริ่มจัดการ เช่น ด้านป่าไม้ ด้านแร่ ด้านการคลัง ด้านสถิติ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ดังนี้

<u>ด้านที่ดิน</u> จากการที่สมเด็จฯ ทรงตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ ทรงรับรู้ถึงความทุกข์ยากของประชาชนที่ไร้ที่ดินทำกิน จึงทรงดำริที่จะออกใบจองที่ดิน (โฉนดที่ดิน) ให้ประชาชนได้มีที่ดินทำกิน เช่น การออกโฉนดที่ดินบริเวณหัวเมืองปักษ์ใต้เมื่อปี พ.ศ. 2441 การจัดการที่ดินบริเวณริมคลองดำเนินสะดวกที่เมืองนครไชยศรี (ร.ศ. 117)

<u>ด้านโยธา</u> แม้ว่าจะมีกระทรวงโยธาธิการกำกับดูแลในด้านสาธารณูปโภคแล้วก็ตาม แต่งานบางส่วนที่เป็นการบำรุงท้องที่ก็ต้องเกี่ยวข้องกับกระทรวงมหาดไทย เช่น การตรวจเส้นทางวางเสาโทรเลข การสำรวจแม่น้ำลำคลองตามท้องที่ต่างๆ เพื่อขุดคลองลัด หรือตรวจดูเครื่องกีดขวางทางน้ำ โดยบางเรื่องก็มีนโยบายให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม หรือซ่อมแซมทางสาธารณะ ซึ่งเป็นการฝึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลบ้านเมือง ตลอดจนเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนรักท้องถิ่น

<u>ด้านการจัดตั้งกรมตำรวจ</u> ก่อนที่จะมีการก่อตั้งกรมตำรวจนั้น มีกรมกองลาดตระเวนในปี พ.ศ. 2435 ต่อมาเมื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบราชการขึ้น เกิดอาชญากรรมเพิ่มขึ้นตามหัวเมือง ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมตำรวจภูธร ซึ่งมีการจัดการรูปแบบการทำงานที่ทันสมัยมากขึ้น ภายใต้สังกัดกระทรวงมหาดไทย เช่น การควบคุมปืน การใช้ปืน การต่อสู้ การใช้ม้าเป็นพาหนะ การตรวจตราความสงบเรียบร้อยในเวลากลางคืน และกระทรวงมหาดไทยได้ขยายให้ตำรวจประจำตามมณฑลต่างๆ นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการดูแลประชาชนให้เกิดความสงบสุขมากกว่าแต่เดิม

ต่อมา เมื่อมีการขยายหน่วยงานราชการตำรวจภายในประเทศแล้ว สมเด็จฯ ทรงพิจารณาว่าต้องมีการผลิตข้าราชการตำรวจให้เพียงพอแก่ความต้องการ จึงทรงขอพระบรมราชานุญาตจัดตั้งโรงเรียน

นายร้อยตำรวจภูธรขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมา และย้ายไปที่ตำบลห้วยจรเข้ อำเภอเมือง นครปฐมในปี พ.ศ. 2447

กรมตำรวจถูกปรับปรุงในหลายยุค โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาฯ โปรดเกล้าให้รวมกรมตำรวจภูธรและกรมกองลาดตระเวนเข้าด้วยกัน เมื่อปี พ.ศ. 2457 ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงเปลี่ยนชื่อเป็น "**กรมตำรวจ**" เมื่อปี พ.ศ. 2475 สังกัดกระทรวงมหาดไทย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2550 ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตราพระราชบัญญัติโอนกรมตำรวจ กระทรวงมหาดไทย จัดตั้งเป็น "สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

ภาพที่ 5 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทับภายในห้องทรงงานกระทรวงมหาดไทย ณ ศาลาลูกขุน ในพระบรมมหาราชวัง

ที่มา : กระทรวงมหาดไทย, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาของกระทรวงมหาดไทย ที่ระลึกเนื่องในงานวันเปิดห้องดำรงราชานุภาพ 100 ปี กระทรวงมหาดไทย 1 เมษายน 2535** ,16.

7. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขณะที่สมเด็จฯ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น ทรงต้องรับภาระหน้าที่เพิ่มเติมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ และแร่ โดยทรงควบคุมดูแลหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ

7.1 **กรมป่าไม้** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรมป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2439 สังกัดกระทรวงมหาดไทย เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างเจ้านายฝ่ายเหนือกับบริษัทต่างชาติที่เข้ามาทำสัมปทานในการควบคุมป่าไม้นั้น มีการออกพระราชบัญญัติและข้อบังคับที่ควบคุมจัดการ อนุรักษ์ป่าไม้อาทิพระราชบัญญัติไม้ซุง และไม้ท่อนที่ดวงตราลบเลือน ร.ศ. 116 พระราชบัญญัติต้นไม้สัก ร.ศ. 116 พระราชบัญญัติป้องกันลักลอบตีตราไม้ ร.ศ. 117 กฎกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยไม้ไหลลอย ร.ศ. 119 กฎเสนาบดีว่าด้วยข้อบังคับสำหรับการชักลากไม้ขอนสักที่ได้กานไว้ในป่ามณฑลพิษณุโลก ร.ศ. 123 ฯลฯ ต่อมากรมป่าไม้ถูกย้ายไปอยู่ที่กระทรวงเกษตราธิการ และย้ายกลับมากระทรวงมหาดไทยอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2475 และเมื่อปี พ.ศ. 2478 ย้ายกลับไปยัง

กระทรวงเกษตราธิการ ปัจจุบันสังกัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545

7.2 **กรมแร่** หรือกรมราชโลหกิจภูมิพิทยา กรมแร่ตั้งขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2434 สังกัดกระทรวงเกษตราธิการ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้โอนมาสังกัดกระทรวงมหาดไทย สมเด็จฯ ทรงกำกับดูแลกรมแร่นานถึง 13 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 - 2452 เนื่องจากต้องมีการบริหารจัดการทรัพยากรแร่ในด้านต่างๆ ตามหัวเมือง ทั้งการอนุรักษ์ การสัมปทาน ประกอบกับช่วงเวลานั้นมีชาวต่างชาติเข้ามาขอสัมปทานเป็นจำนวนมาก จึงต้องมีการดูแลออกกฎข้อบังคับหลายฉบับ อาทิ เมื่อ พ.ศ. 2441 เปิดกองโลหกิจที่มณฑลภูเก็ตขึ้นแห่งแรก ปีต่อมา เปิดกองโลหกิจที่มณฑลนครศรีธรรมราช ปี พ.ศ. 2444 ออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่

ภาพที่ 6 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการที่ ปัตตานี

ที่มา : กระทรวงมหาดไทย, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาของกระทรวงมหาดไทย ที่ระลึกเนื่องในงานวันเปิดห้องดำรงราชานุภาพ 100 ปี กระทรวงมหาดไทย 1 เมษายน 2535** , 61.

8. การจัดการด้านทรัพยากร

ช่วงเวลาที่สมเด็จฯ ทรงว่าการกระทรวงมหาดไทยอยู่นั้น ทรงต้องดูแลพื้นที่ตามหัวเมืองต่างๆ จึงทรงริเริ่ม "**งานด้านสถิติ**" ขึ้นเพื่อช่วยในการบริหารจัดการด้านการปกครอง

โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2446 ที่มีการ

สำรวจสำมะโนครัว, การสำรวจจำนวนสัตว์พาหนะ พ.ศ. 2452 ทรงจัดทำสำมะโนครัวทุกมณฑล และเริ่มมีกฎหมายเรื่องการทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ต่อมาก็เริ่มมีการจดทะเบียนคนเกิด คนตาย และคนแต่งงานเมื่อปี พ.ศ. 2455 รวมทั้งทรงริเริ่มการจัดทำสมุดประวัติข้าราชการ โดยกำหนดให้ใช้ในเฉพาะหน่วยงานกระทรวงมหาดไทยเป็นแห่งแรก

9. การเศรษฐกิจและการคลัง

การจัดการด้านการจัดเก็บภาษีนั้น สมเด็จฯ ทรงสนับสนุนการยกเลิกระบบเก็บภาษีแบบผูกขาดในปี พ.ศ. 2438 และยังรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติในด้านการจัดเก็บภาษีในหัวเมืองภาคใต้ เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย เช่น แร่ธาตุ และของป่า โดยเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถหาของป่าได้ เมื่อปี พ.ศ. 2442

จากการที่ต้องดูแลการจัดเก็บภาษีตามหัวเมืองต่างๆ โดยกำกับดูแลกรมสรรพากรนอก ภายใต้สังกัดกระทรวงมหาดไทย ด้วยพระปรีชาญาณด้านเศรษฐกิจและการจัดการด้านการคลัง จึงทรงได้รับเลือกให้เป็นกรรมการสภาการคลังเมื่อปี พ.ศ. 2465 เพื่อช่วยพิจารณาปัญหาด้านการเงิน และเป็นกรรมการองคมนตรีตรวจการใช้จ่ายงบประมาณแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. 2466 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำหน้าที่ปรึกษาในด้านการคลังต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

10. การศาลและยุติธรรม

ภายหลังจากที่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการการปกครองในขณะนั้น กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ เช่น กฎหมาย ข้อบังคับคดีต่างๆ ดังนั้น สมเด็จฯ ทรงร่างกฎหมาย หรือวางข้อบังคับต่างๆ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เช่น ข้อบังคับเรือนจำ (2442) พระราชบัญญัติเรือนจำ (2444) หรือพระราชบัญญัติกฎหมายต่างๆ รวมทั้งทรงเป็นกรรมการตรวจกฎหมายลักษณะอาญาเมื่อปี พ.ศ. 2451 และกรรมการตรวจชำระกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เมื่อปี พ.ศ. 2465 ต่อมาในปี พ.ศ. 2466 ทรงเป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์ และสมาชิกวิเศษ สภาเนติบัณฑิตสยาม

11. การศาสนา

สมเด็จฯ ทรงเป็นผู้ที่เคารพในพุทธศาสนา และทรงเป็นพุทธมามกะอย่างเคร่งครัด จะเห็นได้จาก ทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสนาดารามเมื่อปี พ.ศ. 2418 ขณะมีพระชนม์ 13 ปี และปี พ.ศ. 2425 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเป็นผู้ที่ปฏิบัติตน

ในศาสนาตลอดพระชนม์ชีพ ดังจะเห็นได้จากพระจริยวัตรในวันสำคัญทางศาสนา วันสำคัญของพระราชวงศ์ หรือวันขึ้นปีใหม่ นอกจากนี้ ในพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระศาสนาบ้าง เช่น ตำนานพุทธเจดีย์, ประวัติวัดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ขณะลี้ภัยทางการเมือง ณ ปีนัง ทรงมีลายพระหัตถ์โต้ตอบเรื่องธรรมะระหว่างสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระวันรัตอยู่เสมอตลอดพำนักอยู่ ณ ต่างแดน

ภาพที่ 7 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร (พ.ศ. 2466)
ที่มา : สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ**, 228.

12. กระทรวงมุรธาธร

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร (กรมราชเลขาธิการ) ซึ่งมีหน้าที่รักษาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และสัญญาบัตร เมื่อปี พ.ศ. 2466 และทรงริเริ่มนำการทำทะเบียนประวัติข้าราชการขึ้น ทรงว่าการกระทรวงนี้เพียง 2 - 3 ปี ต่อมา พ.ศ. 2468 จึงยุบกระทรวงนี้ลง เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก

13. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อปี พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้ง “โรงเรียนสำหรับฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือน” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนมหาดเล็ก” และทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นสภานายกกรรมการโรงเรียนนี้

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กเป็น “โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และได้พัฒนาขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปี พ.ศ. 2459

14. การจัดการด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

1) งานด้านหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งหน้าที่ที่

เกี่ยวข้องในงานหอพระสมุดวชิรญาณตั้งแต่ พ.ศ. 2432 - 2475 โดยทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณบรรณารักษ์สาราณียกร กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวมถึงการส่งเสริมให้จัดสร้างอาคารถาวรเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของหอพระสมุดฯ ในขณะที่ทรงงานในหอพระสมุดฯ นั้น ทรงได้รวบรวม ค้นหาหนังสือโบราณของไทยทั้งวรรณคดี, พงศาวดาร, พระพุทธศาสนา และตำราวิชาต่างๆ ไว้ในหอพระสมุดฯ อีกทั้งยังรวบรวมตู้ลายทอง, ศิลาจารึก จากแหล่งต่างๆ มาไว้ นอกจากการรวบรวมหนังสือ เอกสารโบราณแล้ว ยังได้ศึกษาค้นคว้างานวิชาการที่เกี่ยวกับชาติตะวันตก อินเดีย และชาติตะวันออก จากนั้นจึงเผยแพร่เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้

2) งานด้านพิพิธภัณฑสถาน

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2469 เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานวังหน้าให้เป็นพิพิธภัณฑสถาน ในขณะที่ทรงจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน สมเด็จฯ ทรงได้วางรากฐานการจัดการด้านพิพิธภัณฑ์ให้มีความสากล รวมถึงงานด้านการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานให้เหมาะสมกับยุคสมัย และการทำงานทางด้านโบราณคดีมากขึ้น อาทิ

- การวางรากฐานด้านการบำรุงรักษาโบราณสถานในแต่ละหัวเมือง
- ทรงจัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลโบราณสถานประจำในบางจังหวัด เช่น อยุธยา
- จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นในจังหวัดต่างๆ
- ทำบัญชีโบราณสถานทั่วพระราชอาณาจักร
- ส่งเจ้าหน้าที่ตรวจโบราณสถานทุก 2 เดือน
- สงวนของโบราณมิให้ออกนอกประเทศ

ภาพที่ 8 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทับยืนทางขวาของภาพ)

ที่มา : กรมศิลปากร, **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร**, 62.

ภาพที่ 9 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเปิดหอพระสมุดวชิราวุธ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2469

ที่มา : กรมศิลปากร, **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร**, 61.

3) ราชบัณฑิตยสภา

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา เมื่อปี พ.ศ. 2469 โดยหน่วยงานนี้มีหน้าที่ดูแล อนุรักษ์ และบำรุงรักษาในด้านประวัติศาสตร์, โบราณคดี, วรรณคดี, ศิลปะ และวิชาช่าง มี 3 แผนก คือ

- แผนกวรรณคดี ดูแลและจัดการด้านหอพระสมุดฯในด้านวรรณกรรม

- แผนกโบราณคดีดูแลและจัดการด้านพิพิธภัณฑสถานตรวจสอบโบราณวัตถุ

- แผนกศิลปากร ดูแลและจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง

ซึ่งงานดังกล่าวข้างต้น ในปัจจุบันถือว่าเป็นการจัดการวัฒนธรรม นับได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นบุคคลแรกของประเทศไทย ที่คำนึงถึงประชาชน ในแง่การมีส่วนร่วม ได้รับรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประเทศชาติ พระองค์ทรงดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม

15. งานด้านประวัติศาสตร์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความสนพระทัยในด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติสยาม หรือชนชาติไทยอย่างมาก โดยจะเห็นได้จากพระนิพนธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ที่ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาของไทย หลังจากที่ทรงพ้นจาก

ราชการมหาดไทยแล้ว สมเด็จฯ ทรงทำหน้าที่จัดการดูแลในหน่วยงานในด้านศิลปวัฒนธรรม ในช่วงเวลานี้เองที่ทรงนิพนธ์งานอย่างต่อเนื่องในด้านประวัติศาสตร์ เช่น ไทยรบพม่า, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, 3 และ 5 เป็นต้น

16. งานด้านโบราณคดี

ในส่วนของงานโบราณคดีนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงศึกษางานด้านนี้จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์มักเล่าประทานความรู้เรื่องโบราณกาล การที่งานโบราณคดีได้เกี่ยวข้องกับสมเด็จฯ นั้นเนื่องจากขณะที่พระองค์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2435 - 2458 พระองค์เสด็จตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ เช่น เมื่อปี พ.ศ. 2447 ทรงตรวจราชการที่เมืองเพชรบูรณ์ และได้ค้นหาเมืองโบราณศรีเทพ (เมืองวิเชียรบุรี) การค้นพบศิลาจารึกตามหัวเมืองต่างๆ หรือจะเป็นการตีพิมพ์บทความด้านโบราณคดีลงในวารสารสยามสมาคม เป็นต้น พระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องด้านโบราณคดี เช่น ในหนังสือเรื่องประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด “เรื่อง วินิจฉัยเจดีย์ 3 องค์”, เรื่องเครื่องม้าอะแซหวุ่นกี้, เรื่องอธิบายรอยพระพุทธบาท, ตำนานพุทธเจดีย์ เป็นต้น

17. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบพัฒนามาจากโรงเรียนมหาดเล็กสำหรับฝึกนายร้อยสำหรับรับราชการที่จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2423 ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ ทรงเป็นผู้จัดการและก่อตั้งภายในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาจึงเปิดเป็น “โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ” ในปี พ.ศ. 2427 ได้จัดทำหลักสูตรและสอบไล่ภายในโรงเรียน เมื่อภายในโรงเรียนมีนักเรียนมากขึ้น จึงต้องย้ายออกไปตั้งนอกพระบรมมหาราชวัง และจากเหตุนี้เองที่เรียกชื่อว่า “โรงเรียนสวนกุหลาบ” โดยมี 2 แห่ง คือ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบฝ่ายไทย และโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบฝ่ายอังกฤษ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2454 โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจึงมีที่ตั้งถาวร และรวมกัน กลายเป็น “โรงเรียนสวนกุหลาบ” ในปัจจุบัน

18. อภิรัฐมนตรีสภา

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีสภาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2468 - 2475 (ยกเลิกโดยคณะราษฎร ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง) เพื่อทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดินในพระองค์ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีสภาในขณะนั้นมี 5 พระองค์ คือ

1) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

2) สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต

3) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

4) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

5) พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

19. พระนิพนธ์

จากงานพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีจำนวนมากนั้น แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในด้านอักษร พระองค์ทรงเริ่มนิพนธ์เมื่อมีพระชนม์เพียง 13 ปี โดยจะเป็นข่าวในราชสำนัก ชื่อว่า “ค๊อต ข่าวราชการ” เมื่อปี พ.ศ. 1418 หรือจะเป็น “ตำราแบบเรียนเร็ว” ทรงนิพนธ์เมื่อปี พ.ศ. 2426 อาจจะกล่าวได้ว่า สมเด็จฯ ทรงงานด้านนี้มาอย่างยาวนานตลอดพระชนม์ชีพ ด้วยลักษณะพระอุปนิสัยที่เป็นคนช่างสังเกต ช่างจำ มีการบันทึกในแต่ละเรื่องอย่างละเอียด ใฝ่หาความรู้ตลอดเวลา จึงทรงสามารถอธิบายบรรยายในแต่ละเรื่องได้อย่างละเอียด นอกจากนี้ ทรงมีน้ำใจนักกีฬา แม้ว่าพระนิพนธ์บางเรื่องจะเขียนอธิบายด้วยข้อมูลที่มีในขณะนั้น แต่หากมีข้อมูลที่พบใหม่ แล้วล้มล้างทฤษฎีของพระองค์ สมเด็จฯ ก็ทรงยอมรับโดยมิได้โกรธแค้นแต่อย่างใด หากแต่ทรงมีความเป็นนักวิชาการที่พร้อมจะรับข้อมูลใหม่ๆ ตลอดเวลา

งานด้านนิพนธ์นั้นมีหลากหลายองค์ความรู้ มีทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ สามารถแบ่งประเภทของพระนิพนธ์ ดังนี้

1) <u>วรรณกรรมด้านประวัติศาสตร์</u> อาทิ คำให้การชาวกรุงเก่า (2455), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (2457), ไทยรบพม่า (2460), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 (2457), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5 (2470), อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป (2461) ฯลฯ

2) <u>วรรณกรรมด้านโบราณคดี</u> อาทิ ตำนานพุทธเจดีย์ (2469), ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ (2473),ก่อนประวัติศาสตร์

3) <u>วรรณกรรมด้านความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรม</u> อาทิ การอำนวยพร (2433), เรื่องเทศกาลพระบาท (2432), อธิบายเครื่องบูชา (2471), ตำนานพิธีตรุษ (2482)

4) <u>วรรณกรรมด้านพระพุทธศาสนา</u> อาทิ ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (2443), ตำนานคณะสงฆ์ (2457), เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ (2461), ตำนานการสร้างวัด, ตำนานพระพุทธรูป

สำคัญ (2477) ฯลฯ

5) <u>วรรณกรรมด้านภาษาศาสตร์และนิรุกติศาสตร์</u> อาทิ อธิบายที่เรื่องวรรณยุกต์, วินิจฉัยคำว่า "ครัว", วินิจฉัยคำว่า"ตะแลงแกง" คำว่า "สาระพา" ฯลฯ

6) <u>วรรณกรรมด้านการเมืองและการปกครอง</u> อาทิ เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี (2441), ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (2470), เทศาภิบาล, เรื่องกระทรวงสมัยเก่า ฯลฯ

7) <u>วรรณกรรมด้านชีวประวัติบุคคล</u> อาทิ ประวัติกรมพระยาเทววงศ์ฯ (2466), ประวัติหลวงวิชิตสุรไกร (2461), เรื่องตระกูลวงศ์พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ) (2454), ความทรงจำ (2476), เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) (2481) ฯลฯ

8) <u>วรรณกรรมด้านการศึกษา</u> อาทิ ตำราแบบเรียนเร็ว (2426), นิทานเรื่องเลี้ยงเด็ก (2436), ตำนานโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ (2472), ความเห็นเรื่องวิชาหัดเด็ก, ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ ฯลฯ

9) <u>วรรณกรรมด้านสารคดี</u> / ท่องเที่ยว อาทิ โดยสารเรือเมลไปยุโรป (2435), เล่าเรื่องไปสุมาตรา เมื่อ พ.ศ. 2476, อธิบายถึงเรื่องเรื่อง (2437), เสด็จประพาสต้น รัชกาลที่5 (2447), จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ 5 ทั้ง 3 คราว (2463)

10) <u>วรรณกรรมด้านการคลังและภาษี</u> อาทิ ตำนานภาษีอากรบางอย่าง (2464), อธิบายเรื่องเปลี่ยนวิธีเก็บเงินภาษี, ตำนานการเลิกอากรบ่อนเบี้ยและหวย

11) <u>วรรณกรรมด้านกฎหมาย</u> อาทิ เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น (2446), ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์ (2477), ตำนานกฎหมายเมืองไทย

12) <u>วรรณกรรมด้านวรรณคดี</u> นาฏศิลป์ และดนตรี อาทิ อธิบายเรื่องเครื่องมโหรีปี่พาทย์ (2460), ประชุมบทละครดึกดำบรรพ์ (2461), ตำนานพระราชนิพนธ์บทละครนอก (2465), ตำนานละครอิเหนา (2467), ตำนานสามก๊ก (2471) ฯลฯ

13) <u>วรรณกรรมปกิณกะ</u> อาทิ ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น (2460), อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิง ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพ (2474), อธิบายว่าด้วยยศเจ้า, แฟชั่น ฯลฯ

14) <u>วรรณกรรมภาษาต่างประเทศ (อังกฤษ)</u> อาทิ A poetic translation from the Siamese (2436), The foundation of Ayudhaya (2448), The story of the records of Siames History (2458), The golden pavilion of Wat Sai (2464) ฯลฯ พระนิพนธ์ภาษาต่างประเทศบางเรื่องก็ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยด้วย

จากผลงานที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าสิ่งที่พระองค์ทรงได้ริเริ่มไว้เมื่อกว่า

ร้อยปีที่แล้วได้เป็นรากฐานของงานเพื่อความเจริญของบ้านเมือง ความสงบสุขของประเทศ โดยมิได้คำนึงถึงความลำบากหรืออุปสรรคที่ได้เข้ามา ทรงมีสติยอมรับและปรับตัวในยามที่เผชิญความเปลี่ยนแปลงของชีวิต ดังนั้น สิ่งที่คนในรุ่นปัจจุบันจะสามารถระลึกถึง ชื่นชม และนำคติของพระองค์มาปฏิบัติ คงเป็นการสนองคุณบ้างไม่มากก็น้อยสำหรับเจ้านายพระองค์นี้

บรรณานุกรม

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มติชน, 2545. พิมพ์ครั้งที่ 3.

ชัชชัย คุ้มทวีพร **สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ : การวิเคราะห์เชิงปรัชญา**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ, 2534.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ความทรงจำ**กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546.

_________. **ความจำทรง**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

_________. **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก** (4 เล่ม). กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2549.

_________. **จดหมายถึงหญิงใหญ่**. นครหลวง : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2515.

_________. **จดหมายเหตุระยะทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองใน ร.ศ. 117, 119**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ข่าวทหารอากาศ, 2515.

_________. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

_________. **ชุมนุมพระนิพนธ์**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2534.

_________. **ตำนานเครื่องมะโหรีปี่พาทย์**. พระนคร : กรมศิลปากร, 2482.

_________. **เทศาภิบาล**. พระนคร : กรมศิลปากร, 2510.

_________. **เที่ยวเมืองพม่า**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

_________. **ไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

_________. **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. พระนคร : กรมศิลปากร, 2493.

_________. **พระโอวาทของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมืองปัตตานี เมื่อวันที่**

1 กันยายน พ.ศ. 2472. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475.

_________. **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517.

_________. **นิราศนครวัด**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

_________. **รูปแลเรื่องเที่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ 2, บรรณาธิการโดย ญาณี คูหะรัตน์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, 2547.

_________. **เรื่องตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ**. พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, 2471.เตช บุนนาค. **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435 - 2458**. กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.

ประพัฒน์ตรีณรงค์ **พระประวัติและผลงานสมเด็จฯกรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ** ดำรงวิทยา, กรุงเทพฯ, 2546. พิมพ์ครั้งที่ 3

พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ชีวิตและงานสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. พระนคร : สำนักพิมพ์ บรรณาคาร, 2515.

มหาดไทย, กระทรวง. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและงานทางการปกครองของพระองค์**. 2505.

_________. **ดำรงราชานุสรณ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พลเอกและมหาอำมาตย์เอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงมหาดไทย 1 เมษายน 2511**. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2511.

มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชา-นุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุลพระธิดา. **สมุดภาพพระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2529.

_________. 18 มีนา **วันท้องถิ่นไทย 107 ปี สุขาภิบาลท่าฉลอม รำลึก 150 ปี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี เจ พริ้นติ้ง, 2555.

มูลนิธิเสถียรโกเศศ - นาคะประทีป ร่วมกับ มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ. **สามสมเด็จ.** กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, 2523.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ๋องสกุล บรรณาธิการ. **มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ** เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524.

สุจริต ถาวรสุข. **พระประวัติและผลงาน.** พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506.

สังขดิศ ดิศกุล,ม.ร.ว. และคณะ. **ที่ระลึกงานเปิดพระอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สายชล สัตยานุรักษ์. **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มติชน, 2546.

สภากาชาดไทย. **ที่ระลึกงานฉลองครบ 25 ปี ประวัติและกิจการของกองวิทยาศาสตร์สภากาชาดไทย.** กรุงเทพฯ : กองวิทยาศาสตร์สภากาชาดไทย, 2490.

ส.ศิวรักษ์. **สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพตามทัศนะของ ส.ศิวรักษ์.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป, 2525.

กระทรวงมหาดไทย. **100 ปี มหาดไทย.** กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาการพิมพ์, 2535.

ศิลปากร, กรม. **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543.

ชีวิตและงานของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะที่เป็นพยานทางประวัติศาสตร์ในเรื่อง การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างของไทยเราเอง[1]

ส.ศิวรักษ์

ในปัจจุบัน การสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเอง ดูเหมือนจะขาดหายไปจนเห็นได้ชัด วิธีการที่นิยมแพร่หลายคือ คอยรับโอนความรู้โดยเฉพาะก็จากต่างชาติ มากกว่าสร้างสรรค์ความเชื่อมั่นในความคิดของตนเอง หรือบำรุงรักษาเอกลักษณ์ของชาติไว้ ชนชั้นปกครองของประเทศต้องคอยเฝ้ามองและดำเนินตามเป้าหมายทุนนิยมตะวันตก ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการชี้ชะตากรรมของเขาเอง และการปิดกั้นอิสรภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น ย่อมทำให้ประเทศเฉื่อยชาลง พวกชนรุ่นหนุ่มสาวสิ้นความเคารพนับถือในตัวผู้อาวุโสอันมักเป็นพวกมือถือสากปากถือศีล โดยที่พวกนี้เป็นผู้รับผิดชอบบ้านเมืองอยู่ในระดับต่างๆ กัน โดยที่มักพากันสนใจแต่เพียงความมั่งคั่งสำหรับตนเอง อย่างปราศจากสำนึกเนื่องอย่างแท้จริงถึงความยุติธรรมในสังคมหรือความเป็นอยู่ที่ดีของคนหมู่มาก ซึ่งถูกทำลายลงมากต่อมากด้วยระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรมที่เกิดในประเทศเองและที่มาจากต่างชาติ พวกเขาเหล่านี้นอกจะไม่วางแผนที่แน่นอนและจริงจังเกี่ยวกับอนาคตของประเทศแล้ว ใครก็ตามซึ่งใส่ใจอย่างแท้จริงต่อสังคมและอิสรภาพทางปัญญา จะถูกกีดกันออกไปจากระบบการเมือง เขาจะไม่ได้รับอนุญาตให้มามีส่วนร่วมในความก้าวหน้าของการพัฒนาประเทศ ถ้าไม่ถูกบังคับให้ออกไปอยู่ต่างประเทศก็ต้องเข้าป่าไป หาไม่ก็ถูกจับตัวเข้าคุกไปเลย

เพื่อให้เข้าใจความหมาย สถานะปัจจุบันของระบบราชการในประเทศไทย เราควรศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์แห่งการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างของไทยเราเอง เพื่อให้เข้าใจว่าประเทศได้ดำเนินการเช่นไรในการที่จะรักษาไว้ซึ่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของเอกลักษณ์วัฒนธรรมและการเมืองไทย แม้จะเป็นความจริงที่ว่าในคริสต์ศตวรรษ

[1] สถาบันดำรงราชานุภาพได้รับความกรุณาจากอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่อนุญาตให้คัดเลือกบทความจากหนังสือ“พิจารณาในกรมดำรงฯ เมื่อพระชนม์ครบ 150” ลงพิมพ์ในวาสารดำรงราชานุภาพ ฉบับที่ 43 เมื่อครั้งไปแสดงปาฐกถา เสาหลักของแผ่นดิน ชุด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับคนร่วมสมัย เมื่อ วันที่ 13 กรกฎาคม 2555 ณ ห้อง 105 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันดำรงราชานุภาพขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ที่ 19 จนถึงช่วงต้นศตวรรษนี้ อันเป็นช่วงที่ลัทธิจักรวรรดินิยมแข็งแกร่งมากนั้น สยามเป็นประเทศเล็กและมีกำลังทางทหารอ่อนแอมาก ไม่เหมือนญี่ปุ่น แต่ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านของสยามซึ่งเคยเป็นอาณานิคมและรัฐในอารักขาของประเทศจักรวรรดินิยมได้ปลดปล่อยตัวเองจากลัทธิอาณานิคมทางปัญญา โดยปลุกความภาคภูมิใจในการสร้างสรรค์ความเชื่อมั่นในตัวพวกเขาเองได้ คนไทยในขณะนี้กำลังงมงายมืดบอด ไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาทางวัตถุของตะวันตก โดยปราศจากการหยุดวิเคราะห์ถึงคุณค่าอันแท้จริงเอาเลย

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงได้รับสมญาว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นรัฐบุรุษ และนักเขียน ได้ทรงประกาศในปี พ.ศ. 2470[2] ภายหลังจากหลายสิบปีที่ชาวสยามเผชิญหน้ากับมหาอำนาจชาวยุโรปว่า เอกลักษณ์ของชนชาติไทยนั้นหยิบยกขึ้นมาจากลักษณะประจำชาติใหญ่ๆ ได้ 3 ประการ คือ

1. คนไทยรักอิสรภาพและต้องการสงวนรักษาอิสรภาพของตนไว้จนถึงที่สุด

2. คนไทยไม่ชอบความรุนแรงในทุกรูปแบบ

3. คนไทยเป็นคนฉลาดในการประสานประโยชน์ จากอิทธิพลทางกระแสวัฒนธรรมอื่นๆ

ก่อนที่จะพูดถึงลักษณะ3ประการดังกล่าว ขอให้เราหันมาพิจารณาประเทศสยามและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกันก่อน

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2394 - 2411) ผู้ทรงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวต่างประเทศในฐานะพระมหากษัตริย์ในเรื่อง **แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม** ของ มาการ์เรต แลนดอน ซึ่งภายหลังกลับกลายมาเป็นละครเพลงที่มีชื่อเสียงเรื่อง “พระเจ้าแผ่นดินกับฉัน” ตามความเป็นจริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงได้รับความเคารพนับถือและการเอาใจใส่อย่างจริงจังจากนักศึกษา มากกว่าสิ่งที่ฮอลลีวูดและนักเขียนสตรีผู้นั้นแสดงออกในทำนองล้อเลียน[3] เป็นความจริงที่ว่า พระองค์ท่านสงวนรักษาเอกราชทางการเมืองโดยยอมทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคทางการค้ากับชาติตะวันตก และพร้อมจะสละดินแดนประเทศราชให้แก่ประเทศ

---

[2] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ***ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ***. กรุงเทพฯ, 2514.

[3] A.B. Griswoid, “The Historian Debt to King Mongkut” in ***His Majesty King Rama The Fourth Mongkut***, Bangkok, 1968.

ฝรั่งเศส เพื่อรักษาพระราชอาณาจักรอันแท้จริงของพระองค์ไว้ หรืออีกนัยหนึ่งทรงเต็มพระทัยที่จะสูญเสียบางสิ่งเพื่อรักษาสิ่งใดก็ตามซึ่งสำหรับพระองค์แล้วสำคัญอย่างยิ่งยวดและมีผลต่อความเป็นไทย พุทธศาสนาสอนพระองค์ไว้มาก พระพุทธเจ้าตรัสเตือนบรรดาสาวกว่าคนฉลาดพึงเสียสละสิ่งซึ่งไม่เป็นสาระเพื่อสิ่งซึ่งเป็นสาระ พึงสละสุขส่วนน้อยเพื่อความสุขส่วนใหญ่ ในรัชสมัยของพระองค์ท่าน เวียดนามและพม่าประสบความล้มเหลวในการรักษาเอกราชของตนไว้ ความล้มเหลวที่ว่านี้ไม่ใช่เพียงประเด็นที่เกิดจากความเป็นอนุรักษ์นิยมอย่างรุนแรง หรือดำเนินนโยบายทางการทูตอันอ่อนแอ เหมือนดังที่เคยพรรณนากันไว้ในหนังสือของชาวตะวันตก พระเจ้ามินดงของพม่า (2395 - 2421) ไม่ประสงค์จะเสียดินแดนแม้แต่สักนิ้วหนึ่งให้แก่อังกฤษ เนื่องเพราะความกลัวว่าหากอังกฤษแผ่ขยายต่อไปเรื่อยๆ ดังที่เป็นอยู่นี้ ในท้ายที่สุดจะดูดกลืนสิ่งที่พระองค์ทรงพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นวัฒนธรรมที่เติบโตมาจากส่วนที่เป็นพม่าเอง โดยที่วัฒนธรรมนั้นผูกพันอย่างลึกซึ้งกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา พระเจ้ามินดงทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงประสบความล้มเหลวในการประยุกต์ใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาพัฒนาสังคมเพื่อใช้เป็นทางออกในช่วงเวลาที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลงในช่วงปีพ.ศ. 2453 เมื่อบาหลีเสียเอกราชให้แก่พวกวิลันดา กษัตริย์ที่ปกครองในตอนนั้นได้แสดงลักษณะขัดแย้งและไม่ยอมรับอิทธิพลจากภายนอก ดังจะยกถ้อยคำของท่านมาแสดงให้เห็นดังนี้...

"...มันกระจ่างแจ้งแก่ฉันมากทีเดียว ฉันพินิจดูสิ่งที่ปรากฏแก่ฉันแล้วไม่อาจจะเชื่อได้ว่ามีประเทศใดในโลกจะงดงามเท่าบาหลี ฉันไม่สามารถจะให้หรือแม้แต่จะขายบ้านเมืองแก่พวกคนแปลกหน้าได้ ฉันไม่อาจทำและจะไม่ทำ เขาจะทำอย่างไรกับมันเมื่อเขาได้มันไว้ในกำมือแล้ว พวกชนต่างชาติไม่รู้จักเทพเจ้าของเราไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ซึ่งมนุษยชาติต้องอาศัยอยู่ด้วยสิ่งนั้น เขาจะรื้อศาลเทพารักษ์และเทพเจ้าจะหนีจากเราไปในไม่ช้า เกาะของเราก็จะกลายเป็นสิ่งแห้งแล้งและน่าเกลียดเหมือนทะเลทรายในประเทศจีน พวกชนต่างชาติจะปลูกอ้อยแต่ไม่เหมือนเช่นที่ชาวชนบทของเราทำ เราต้องการอ้อยเพียงเพื่อปรุงอาหารให้มีรสหวาน หรือนำมาทำขนมหวานสำหรับเด็กๆ พวกเขาจะปลูกอ้อยจนเต็มล้นบดบังภูมิประเทศของเราหมด และต้มให้เป็นน้ำตาลในอาคารขนาดใหญ่จนกระทั่งชาวชนบทได้กลิ่นเหม็น พวกเขาจะนำน้ำตาลจำนวนมหาศาลไปแลกเป็นเงินตรา พวกชนต่างชาติจะปลูกต้นไม้อย่างน่าเกลียดเป็นแถว เพื่อเอายางจากมัน พวกเขาจะรื้อวังและละทิ้งเป็นที่ว่าง และตัดต้นปาล์มที่สวยงามและไม้ผลลงเพื่อส่งไปทำเครื่องเรือนยังบ้านเมืองของเขา เขาจะกดชาวชนบทของเราลงเป็นทาส และกระทำการอันโหดร้ายต่อคนเหล่านั้น ไม่ยอมให้คนเหล่านั้นมีเวลาสำหรับชนไก่ จัดงานรื่นเริง เล่นดนตรี และเต้นรำ

พวกผู้หญิงของเราจะปกปิดหน้าอก ราวกับเป็นพวกผู้หญิงโสเภณี ไม่มีใครได้ประดับดอกไม้ไว้บนเรือนผมหรือนำของไปถวายวัด ชาวต่างชาติจะลบความสนุกสนานไปจากจิตใจเด็กๆ และพรากความอดทน ความใจกว้าง และความสุภาพไปจากธรรมชาติของเด็กๆ เหล่านั้น ทำให้พวกเขาหยาบคาย มีจิตใจกระด้าง และไม่มีความพึงพอใจสิ่งใดง่ายๆเหมือนพวกคนผิวขาว”[4]

ในอีกทางหนึ่งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารถนา “จะนำประเทศของพระองค์ท่านไปสู่แนวทางความทัดเทียมกันกับประเทศที่เจริญกว่าทางตะวันตก และจุดสำนึกประชาชนด้วยวิญญาณแห่งความรักชาติ มีบางสิ่งบางอย่างที่ประชาชนไม่เคยรู้ล่วงหน้ามาก่อน แน่ละพระองค์ท่านฉลาดพอที่จะวางระเบียบพิธีการใหม่ให้ผสมผสานกับวัฒนธรรมพิธีกรรมทางศาสนาปัจจัยต่างๆที่ได้กำหนดไว้นั้นจะง่ายต่อความเข้าใจในหมู่ประชาชนมากที่สุด”[5]

ข้อความที่ยกมาอ้างข้างต้นขัดแย้งโดยตรงกับข้อความที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ นักสังคมศาสตร์ชาวอังกฤษเขียนขึ้นจากทัศนะของ “ประเทศทางตะวันตกที่เจริญก้าวหน้ามากกว่า” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เคยใช้ประโยชน์ที่มีความหมายเช่นนั้น พระองค์ท่านทรงระแวดระวังให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโดยที่ยังคงไว้ซึ่งความมีเอกราชของชาติ เมื่อถึงเวลาที่จะต้องทำเช่นนั้น พระองค์ท่านทรงใช้คำว่า ถึงเวลาแห่ง *โลกสันนิวาส* ซึ่งแปลกันอย่างคร่าวๆ ได้ว่า กาลเวลาเปลี่ยนไปก็จำต้องมีโลกทัศน์ไกลๆ ด้วยบ้าง นับว่าพระองค์ท่านทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกทางตะวันออกที่ใช้ภาษาอังกฤษได้อย่างคล่อง ทรงมีความเข้าในภาษานี้เป็นที่สองรองจากภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนาเถรวาท และทรงมีความเข้าใจตลอดในส่วนที่เป็นวัฒนธรรมเนื้อแท้ของไทย

ก่อนรัชสมัยของพระองค์ พุทธศาสนาในสยามเป็นการผสมผสานกับลัทธิธรรมเนียมของพราหมณ์และลัทธิบูชาภูตผีอันเป็นที่นิยมในหมู่ประชาชน พระภิกษุสงฆ์ไม่เคร่งครัดในพระวินัยเท่าไร การนั่งสมาธิเป็นไปเพื่อให้มีอภินิหารมากกว่าจะให้เกิดปัญญาเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ผู้ศึกษาพระธรรมจะศึกษาแต่เฉพาะอรรถกถาหรือที่มีผู้แต่งขึ้นในลังกา พม่า และสยาม มากกว่าจะศึกษาจากพระพุทธพจน์ ประวัติศาสตร์ไทยก็เช่นกัน รู้กันแต่ช่วงอยุธยามาถึงกรุงเทพฯ ตามความจริงแล้ว อยุธยารับเอาอารยธรรมเขมรมาใช้ในการสั่งสอนพุทธศาสนาและนำเอาอารยธรรมเขมรมาสั่งสมเป็นวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะที่การยอมรับนับถือเรื่องอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์แห่งระบบเทวราช ตลอดจนเรื่องชนชั้นในสังคม รวมถึงการมีทาส แม้ว่าจะไม่เคยมีระบบถือวรรณะอย่างเคร่งครัดในสยามเลยก็ตาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้อนกลับไปศึกษาต้นเค้าของลัทธิเถรวาทโดยศึกษาจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

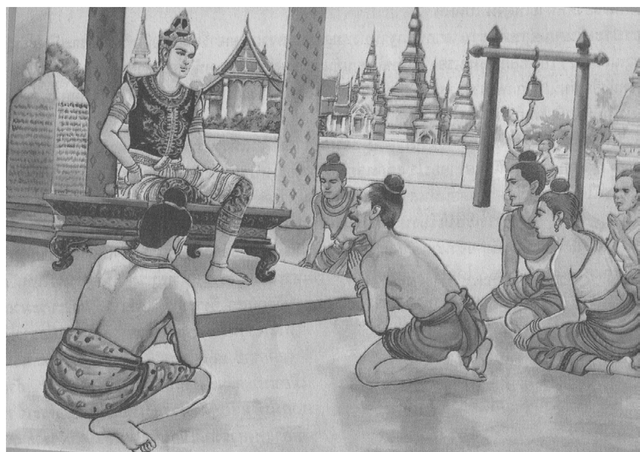
[4] Vicky Baum, ***A Tale from Bali***, OUP, Kuala Lumper, 1970.

[5] H.G. Quaritch Wales, ***Siamese State Ceremony***, London, 1931.

ที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกภาษามคธ ทรงใช้ต้นฉบับดั้งเดิมตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำ ทรงใช้อรรถกถาและหนังสือที่แต่งเพิ่มเติมในชั้นหลังเป็นข้อมูลประกอบ โดยเหตุที่ทรงผนวชอยู่นานถึง 26 ปีก่อนขึ้นครองราชย์ พระองค์ท่านสามารถปฏิรูปการคณะสงฆ์ได้จากภายในสถาบันนั้น ขณะทรงดำรงสมณเพศทรงธุดงค์ด้วยพระบาทเปล่า อันเป็นวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของพระภิกษุสงฆ์มาแต่สมัยพุทธกาล พระองค์เสด็จไปในท่ามกลางหมู่ประชาชนจนถึงเมืองสุโขทัยเก่า ซึ่งอยู่ขึ้นไปทางเหนือไกลจากอยุธยาไปอีก ณ ที่นี้ ทรงค้นพบพระแท่นมนังคศิลาอาสน์และจารึกพ่อขุนรามคำแหงผู้คิดประดิษฐ์อักษรไทยในปี พ.ศ. 1826

จากจารึกหลักนั้น ทรงเรียนรู้ว่าลักษณะวัฒนธรรมไทยที่สั่งสมสืบทอดกันมานั้น เป็นเช่นเดียวกับที่มีสั่งสอนอยู่ในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แนวความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ที่อาณาจักรไทยระยะแรกๆ รับจากคัมภีร์ภาษาบาลีนั้น มีลักษณะแตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่องกษัตริย์แบบเทวราชของขอม พลเมืองทั้งชายและหญิงมีอิสระและเท่าเทียมกัน พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะบิดาของประชาชน การเป็นกษัตริย์นั้นคือการขึ้นครองราชย์เพื่อทำหน้าที่ปกป้องให้ความสงบสุขและความเป็นอยู่ที่ดีแก่ประชาชน ทั้งนี้ เพราะมีอนุสนธิมาจากการสั่งสมบุญญาบารมีไว้ตั้งแต่ในอดีตชาติจนถึงปัจจุบัน ไม่ใช่ว่ากษัตริย์ขึ้นครองราชย์โดยโองการจากพระเจ้าให้ทรงกระทำเช่นนั้น หรือทรงเป็นปางอวตารของพระผู้เป็นเจ้า พระมหากษัตริย์ถูกตำหนิได้เมื่อเกิดความผิดพลาดขึ้นในพระราชอาณาจักร ซึ่งอาจจะเกิดจากการไม่ดำรงอยู่ในราชธรรมของพระองค์ ทั้งนี้รวมถึงการเกิดอุทกภัย และทุพภิกขภัยด้วย[6] ถ้าประชาชนมีข้อเดือดร้อนใจ เขาจะเฝ้าพระมหากษัตริย์ได้ทุกเวลา โดยตีกลองที่โปรดให้แขวนไว้ที่ประตู พระองค์จะเสด็จออกรับเรื่องร้องทุกข์เหล่านั้น ในวันธรรมดาพระมหากษัตริย์จะประทับบนพระแท่นมนังคศิลาอาสน์กลางดงตาล เพื่อให้คำปรึกษาข้อราชการและพิจารณาตัดสินคดีความต่างๆ ในวันธรรมสวนะพระภิกษุจะนั่งแทนที่แสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชน[7] (ในกรณีที่ไม่สามารถบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปโดยชอบธรรมได้ พระมหากษัตริย์จะถูกถอดถอนจากตำแหน่งได้เหมือนคนอื่นๆ)

[6] S. Sivaraksa, **Buddhism and Society : Beyond the Present Horizons**, a lecture delivered at the Centre for Religious Studies, University of Toronto, March, 1978, to be published by the University as a pamphlet.

[7] จารึกพ่อขุนรามคำแหงนั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์แปลเป็นภาษาอังกฤษ ศาสตราจารย์เซเดส์แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และศาสตราจารย์อิชิกำลังศึกษาจารึกพ่อขุนรามคำแหงทั้งหมดให้กับศูนย์บูรพาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี 2394 ทรงพยายามนำความรู้และประสบการณ์ที่ทรงมีอยู่มาใช้ในทางปฏิบัติให้มากที่สุดเท่าที่จะทรงทำได้ ด้วยทรงตระหนักดีว่าโลกภายนอกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ประชาชนของพระองค์ยังหลงยึดถือความเชื่อเก่าๆ อันเป็นความคิดที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังนั้น สิ่งที่ควรจะทำคือ จะต้องทรงเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงโดยให้ประชาชนส่วนใหญ่เข้าใจในสิ่งที่ทรงกระทำนั้นๆ ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชี่ยวชาญดาราศาสตร์แบบตะวันตกเท่าๆ กับโหราศาสตร์แบบไทย พระราชโอรสของพระองค์ได้ถ่ายทอดความชาญฉลาดบางอย่างไว้ด้วยเช่นกัน สิ่งใดพระองค์ไม่อาจทำสำเร็จได้ จะทรงวางแผนให้พระราชโอรสเป็นผู้ทำในเวลาต่อมา พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยจดจ่อแน่วแน่กับความปรารถนาเช่นนี้ เพราะเหตุว่าทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเชษฐาธิราช เมื่อพระชนมายุได้ 47 พรรษาแล้ว ตลอดระยะเวลาครองราชย์ 16 ปีนี้ ภาระหน้าที่อันดับแรกที่จะทรงทำในฐานะพระมหากษัตริย์คือ การสร้างทายาทเพื่อดูแลรักษาพระราชอาณาจักร และพระองค์สามารถทำได้ด้วยการมีพระราชโอรสพระราชธิดาถึง 82 พระองค์ ความตั้งพระทัยในสิ่งนี้ ควรแก่การระลึกถึงด้วยความขอบพระเดชพระคุณ พระราชโอรสพระราชธิดาส่วนใหญ่มีพระปรีชาสามารถสูง ตัวอย่างเช่น สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (2411 – 2453) ผู้เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาและได้ทรงทำให้สิ่งที่พระราชบิดาฝันไว้สำเร็จเป็นความจริง ทรงเลิกทาส เลิกจารีตนครบาล และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ล้าสมัยอื่นๆ ทั้งยังทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิชรญาณวโรรส ทรงใช้เวลาตลอดพระชนม์ชีพในพระบวรพุทธศาสนา และในที่สุดทรงเป็นสกลมหาสังฆ*ปริณายก* สิ่งที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงริเริ่มสร้างสรรค์แก่พุทธศาสนาและการศึกษาของชาวพุทธ เป็นสิ่งมีคุณค่าต่อสถาบันสงฆ์และมีผลต่อบ้านเมืองยิ่งนัก สมเด็จฯ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงเป็นนักการทูตผู้มีชื่อเสียง โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ประเทศประสบวิกฤติการณ์ เมื่อมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกมุ่งมาทำสัญญาด้วยเป็นจำนวนมาก ทรงเป็นเสนาบดีต่างประเทศนานถึง 38 ปี และสิ่งซึ่งผู้คนเป็นอันมากไม่ได้หวนนึกถึงเลยนั้นก็คือทรงเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญทั้งในด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์เป็นอย่างยิ่งอีกด้วย

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเป็นศิลปินผู้ยิ่งใหญ่เป็นสถาปนิก นักดนตรี และนักปราชญ์ กรมหลวงพิชิต-ปรีชากรทรงเป็นผู้ดำเนินงานด้านบริหารท้องถิ่นที่มีความสามารถมาก ทั้งยังทรงเป็นกวีอีกด้วย กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นปราชญ์คนสำคัญ และสมเด็จฯ กรมพระสวัสดิรัตนวิสิษฐ์ ทรงเป็นนักกฎหมายชั้นนำ ยังสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ ก็ทรงมีความสามารถ

เท่าเทียมกับเจ้านายผู้ชายหรือมากกว่าด้วยซ้ำ ในรายงานฉบับนี้ เราควรกำหนดขอบเขตของเราอยู่เพียงพระราชโอรสพระองค์เดียว คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเท่านั้น

ก่อนจะกล่าวถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เราควรตระหนักแก่ใจว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีว่า การปฏิรูปทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลาของพระองค์ท่าน เป็นทางเลือกในขณะที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลงไป ความไม่แน่นอน (อนิจจลักษณะ) เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเน้นในคำสั่งสอน ใครก็ตามที่ไม่รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ในโลกเท่ากับได้พาตัวเองไปสู่ความประมาทอันเป็นหนทางไปสู่อันตราย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยให้การสั่งสมทางสติปัญญาอย่างของไทย ไว้เป็นแรงต่อต้านกระแสพลังอำนาจในทางลบจากภายนอก ในขณะเดียวกันก็ไว้ใช้ระงับความรู้สึกต่อต้านซึ่งจะเกิดจากภายในด้วยกันเอง ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ท่านทรงเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทว่าเป็นคุณค่าสูงสุดที่ประชาราษฎรยึดถือร่วมกัน และนอกไปจากนี้แล้วยังมีเอกลักษณ์ในหมู่คนไทยด้วยกันเองอีกด้วย พระองค์ท่านทรงศึกษามาอย่างหนักตลอดเวลาหลายปีที่ทรงผนวชอยู่ทรงศึกษาภาษาลาตินจากสังฆราชนิกายโรมันคาทอลิกชาวฝรั่งเศส ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีชาวอเมริกัน ทั้งสองคนนี้ต้องการเปลี่ยนความยึดมั่นในศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของไทยเพื่อให้เป็นคริสต์ศาสนิกชน ให้เข้าถึงอารยธรรมตะวันตกและความก้าวหน้าทางวิทยาการ ทรงตอบโต้พวกเขาด้วยคุณความดีของพุทธศาสนิกชนที่ทรงมีอยู่และทรงเลือกรับวิทยาการมาใช้ตามที่ทรงต้องการ จะเห็นลักษณะผู้มีจิตใจอันกว้างขวางตามแบบพุทธศาสนิกชนที่ดีและความเชื่อมั่นอย่างแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ได้จากการที่ทรงอนุญาตให้มิชชันนารีชาวอเมริกันมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในวัดของพระองค์เพื่อแลกเปลี่ยนกับการเรียนภาษาอังกฤษจากเขา ทรงสอนภาษาบาลีและสันสกฤตแก่สังฆราชชาวฝรั่งเศสเพื่อแลกกับภาษาลาติน ทรงสั่งซื้อเครื่องพิมพ์หนังสือจากมิชชันนารีมาพิมพ์หนังสือพุทธศาสนา หาไม่พระภิกษุสงฆ์จะได้อ่านก็แต่หนังสือของมิชชันนารีที่ตีพิมพ์เป็นเล่มอยู่เท่านั้น[8]

กับพระราชโอรส ไม่ทรงปรารถนาให้ต้องทรงพระดำเนินในหนทางอันยาวนานเช่นที่ทรงประสบมา ทางด้านการศึกษานั้นทรงถ่ายทอดลักษณะการรู้จักตนเองแก่พระราชโอรสให้รู้สึกภาคภูมิในวัฒนธรรมและลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทยที่เป็นอยู่ และในขณะเดียวกันก็ให้รู้จักวิธีปรับสิ่งที่มีอยู่ให้เข้ากับค่านิยมที่รับมาจากตะวันตกด้วย หนังสือภาษาอังกฤษมักกล่าวอ้างว่านี่เป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของครูสตรีชาวอังกฤษ และอาจารย์พิเศษที่ถวายพระอักษรเจ้านายเล็กๆ เหล่านี้ นับว่าไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงนัก แน่นอนบรรดาครูชาวต่างประเทศมีส่วนช่วยเหลือ

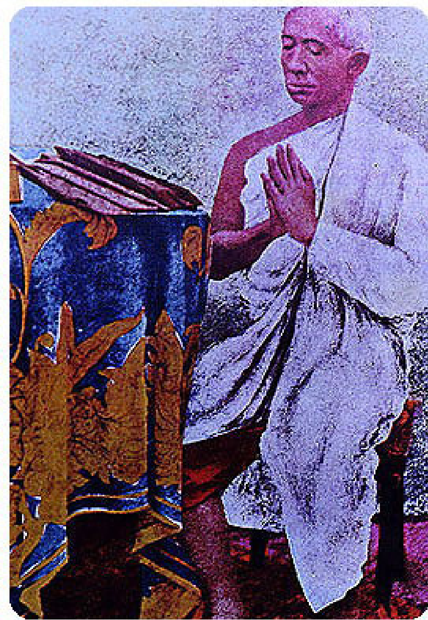
[8] S. Sivaraksa, “American Influence on Books, Magazines and Newspapers in Siam” a paper delivered at the Smithsonian Institution, Washington D.C., 1976, to be published in a book by Temple University Press, Philadelphia. บัดนี้รวมตีพิมพ์อยู่ใน *Siam in Crisis.*

อยู่มาก และคนไทยทั้งหลายมักนึกถึงครูด้วยความขอบคุณ แต่ก็มีอยู่เพียงส่วนน้อยที่ครูเหล่านั้นได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างขึ้น[9]

เพื่อเข้าใจความหมายที่กล่าวถึงนี้ ควรนึกถึงว่าส่วนสำคัญมากที่สุดอันหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับไว้ในพระทัยพระราชโอรสธิดาและข้าราชบริพารที่รายรอบพระองค์ คือ พระองค์ท่านเป็นผู้นำที่เปี่ยมไปด้วยบารมี จากเอกสารภาษาไทยทั้งหลายที่มีอยู่ แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นที่เคารพ ที่รักและที่ชื่นชมของบรรดาพระราชโอรสธิดา ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ท่านตรัสแต่สิ่งที่เป็นจริงทั้งความรอบรู้ ความเป็นผู้ทรงภูมิปัญญา ความสามารถในการบริหาร และเหนือสิ่งอื่นใดคือความรักและความเอาใจใส่ที่ทรงมีต่อบรรดาพระราชโอรสธิดา พระราชโอรสธิดาทรงตระหนักดีว่าไม่ใช่เรื่องง่ายในการรับผิดชอบต่อรัฐ สถาบันสงฆ์และครอบครัวในเวลาเดียวกันโดยเฉพาะครอบครัวขนาดใหญ่เช่นนี้ และดูเหมือนพระองค์ท่านจะทรงทำได้อย่างดี ภาพของพระองค์ในสายพระเนตรพระราชโอรสธิดานั้น คือพ่อผู้ที่มีความยุติธรรมต่อลูกๆ ทุกคน และเวลาของพระองค์ท่านหมดไปด้วยการเอาใจใส่ต่อความสุขความสบายของลูกแต่ละคนด้วยทุกพระองค์ยึดถือพระราชบิดาเป็นแบบอย่าง ถึงแม้ว่าในบางครั้งพระองค์ทรงถูกวิพากษ์วิจารณ์โดยพระราชโอรสธิดา แต่ท่านนั้นก็ทนกระทำไปด้วยความเคารพเป็นอย่างยิ่ง

ความรักและความภักดีที่มีต่อพระองค์ท่านไม่ได้มีจำกัดอยู่แต่เฉพาะสมาชิกในพระราชวงศ์ (รวมทั้งพระเชษฐาและอนุชาต่างพระมารดา พระปิตุลาและพระญาติวงศ์ผู้ไม่ค่อยเห็นด้วยกับการขึ้นครองราชย์ของพระองค์) แต่ได้แผ่กว้างไปในหมู่ข้าราชบริพาร ข้าราชการ พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปที่

ได้มีโอกาสรู้จักพระองค์อีกด้วย ภายหลังจากพระญาติองค์หนึ่งซึ่งต่อต้านพระองค์ท่านเพราะความอิจฉา ได้ถูกตัดสินประหารชีวิตด้วยความผิดฐานเป็นกบฏ ในขณะที่ยังทรงครองสมณเพศอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดูแลพระโอรสด้วยดี แม้แต่พวกมิชชันนารีที่โจมตีพระองค์ท่านในหน้าหนังสือพิมพ์ก็รักและเคารพพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสารภาพว่า มิชชันนารีสร้างความรำคาญถวายพระองค์มาก พวกเขาปรารถนาจะให้พระองค์ทรงยอมรับวิถีชีวิตของเขาเหล่านั้น

---

[9] A.H. Leonowens, ***An English Governers at the Court of Siam***, London, 1870.

วิทยาการที่ "เหนือ" กว่าของ "ประเทศตะวันตกที่เจริญก้าวหน้ากว่า" ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ไม่อาจชื่นชอบได้ แต่พระองค์ท่านมีพระทัยกว้างพอที่จะคงความเป็นมิตรกับคนเหล่านี้ไว้และพร้อมที่จะช่วยเหลือเมื่อพวกเขาต้องการ

ด้วยความรัก ความศรัทธาที่พระราชโอรสธิดาและบุคคลอื่นๆ มีต่อพระองค์นี้เอง การสร้างสรรค์ทางความคิดสติปัญญาจึงได้เริ่มงอกงามขึ้น

นอกเหนือไปจากองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แวดล้อมอยู่ อิทธิพลของสังคมที่เคลื่อนไหวอยู่รอบตัว ทำให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์น้อยๆ ภาคภูมิพระทัยในสิ่งที่ได้รับการอบรมมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พุทธศาสนาและความเป็นไทย การศึกษาแบบเก่าภายในกำแพงพระบรมมหาราชวังและการศึกษาในวัด มีส่วนเสริมสร้างในทางที่ดีอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในเวลาต่อมา เจ้าจอมมารดาผู้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนธรรมดาๆ ที่ศรัทธาในพุทธศาสนาและภักดีต่อพระราชสามีเป็นที่สุด ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่เหมือนทรัพย์สมบัติอันมีค่ายิ่งของเหล่าพระราชโอรสธิดา ในกรณีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วยแล้ว ทรงบันทึกไว้ว่าพระมารดาเป็นผู้ที่ทำให้พระองค์ไม่ตรัสคำเท็จ ไม่ยุ่งเกี่ยวผู้หญิงคนชั่ว และไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น ความสัมพันธ์กับผู้อื่นและการคบเพื่อนก็เช่นกัน มักดำเนินไปด้วยดี ตามแนวคิดทางพุทธศาสนา การคบเพื่อนดีเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการศึกษาของทุกๆ คน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "เวลารุ่งอรุณ แสงเงินแสงทองเป็นสัญลักษณ์แรกแห่งการทอแสงของพระอาทิตย์ฉันใด กัลยาณมิตรก็เป็นสัญลักษณ์แรกแห่งการก้าวล่วงเข้าสู่พระอริยมรรคฉันนั้น" พระอาจารย์ชาวต่างประเทศที่ถวายพระอักษรแก่พระราชโอรสได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับกัลยาณมิตร จะแตกต่างอยู่ก็ตรงที่ความคิดของเขานำสิ่งใหม่ๆ มาให้ ซึ่งดูจะขัดกันอยู่กับวัฒนธรรมไทยอันเป็นแนวคิดพื้นฐาน อย่างไรก็ตาม จากการที่ทรงหยั่งลึกในวัฒนธรรมและอารยธรรมของพระองค์ พระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์ต่างมีความเชื่อมั่นในความสามารถว่าจะทรงเลือกสิ่งที่ดีและมี

ประโยชน์จากตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ในกรณีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเป็นผู้เชื่อมโยงสยามในอดีตกับประเทศไทยสมัยใหม่ พระราชบิดาของพระองค์ได้ทรงวางรากฐานของการติดต่อกับประเทศตะวันตกไว้ การกำเนิดและการอบรมเลี้ยงดูเมื่อ

ทรงพระเยาว์ ตลอดจนการศึกษาในราชสำนัก และการทรงผนวช ได้รับการอบรมแบบเก่า ตามประเพณีของชาวสยาม เมื่อพระองค์มีพระชันษาได้ไม่ถึง 6 ปี พระราชบิดาก็สวรรคต แต่ทรงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระราชบิดาได้อย่างแม่นยำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเชษฐานั้น พระองค์ทรงเคารพเสมือนพระราชบิดา แม้ว่าจะทรงมีพระชนมายุมากกว่าไม่ถึง 10 ปี อย่างไรก็ดี ในราชสำนักนั้น ระบบอาวุโสเป็นสิ่งสำคัญมาก พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงมีทศพิธราชธรรมและพระมหากรุณาธิคุณต่อเจ้านายน้องๆ ทุกองค์ ทรงเลียนแบบสมเด็จพระราชบิดาของพระองค์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เจ้านายน้องๆ จึงมีความรักใคร่เคารพยำเกรง ทั้งยังมีความเป็นกันเองในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย สิ่งนี้ช่วยในการสนับสนุนการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเอง ความจริงนั้น พระเจ้าลูกเธอทั้งหลายทรงได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษเพียง 2 - 3 ปี การเรียนภาษาอังกฤษทำให้เข้าใจถึงสถานการณ์ของโลกภายนอก ซึ่งถือว่าเป็นผลประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ของประเทศ ไม่เช่นนั้นแล้วประเทศไทยอาจตกอยู่ในภาวะอันตรายเช่นเดียวกับพม่าและเวียดนาม จะมีก็แต่พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณพระองค์เดียวเท่านั้น ที่ทรงไปศึกษาต่อถึงมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด แต่ก็ไม่ทรงนิยมเลื่อมใสในลัทธิวัตถุนิยม และลัทธิจักรวรรดินิยมของตะวันตก ซึ่งนับว่าผิดกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งทรงถ่อมพระองค์และทรงรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณที่ทรงได้รับความรู้จากครูชาวอังกฤษ คือ ยอร์ช ฟรานซิส แพตเตอร์สัน (เป็นครูชาวต่างประเทศคนเดียวที่สอนพระองค์ท่านตอนทรงพระเยาว์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2411 ทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ในตอนแรกนั้น พระราชอำนาจมีน้อย เพราะอำนาจอยู่ในมือ

ของขุนนางรุ่นเก่าและผู้สำเร็จราชการ ดังนั้น พระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางรุ่นใหม่ จึงได้ร่วมกันตั้งกลุ่มการเมืองซึ่งมีความเคลื่อนไหวอย่างช้าๆ แต่เริ่มจะมีสมาชิกมากขึ้นในปี พ.ศ. 2416 เพื่อทำการเร่งเร้าให้มีการปฏิรูป สำหรับนำไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และเป็นการลดอำนาจของขุนนางรุ่นเก่าลงด้วย การสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเองขึ้น นั่นคือ การออกหนังสือพิมพ์ ***ดรุโณวาท*** ซึ่งพิมพ์ข่าวต่างประเทศ ภาษา วิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ นิทานชาดก โคลงและบทละคร ข่าวทั่วไป

บทวิจารณ์ การอภิปราย และการปฏิรูป ซึ่งจำเป็นจะต้องเกิดในประเทศสยาม และยังได้จัดตั้งกลุ่มสยามใหม่ ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเป็นผู้นำ มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังสีฯ เป็นประธาน[10] นับเป็นครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ตั้งองคมนตรีสภาขึ้น เพื่อทดลองการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเอง ซึ่งแต่ก่อนมีแต่ความหวาดระแวงและการขู่บังคับจากมหาอำนาจ และปฏิกิริยาจากกลุ่มขุนนางหัวเก่าซึ่งเคยมีอำนาจมากมาก่อน การสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเองของกลุ่มสยามใหม่นี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง และมีความสุขุม แต่บางทีก็เป็นสิ่งที่ท้าทาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้ที่มีอำนาจในขณะนั้น

หนังสือ***ดรุโณวาท*** เริ่มพิมพ์ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2417 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2418 โดยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์เป็นบรรณาธิการออกมาก่อนหนังสือพิมพ์***คอต (court)*** หรือ***ข่าวราชการ*** (ตั้งแต่เดือนกันยายน 2418 - กันยายน 2419) ซึ่งพิมพ์จำหน่ายในพระบรมมหาราชวัง ผู้เขียนทั้งหมดของฉบับหลังนี้เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ 11 พระองค์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถในโลกหนังสือของไทยในเวลาต่อมา แม้ว่าเวลานั้นจะยังมีพระชนม์น้อยๆ อยู่ทั้งสิ้น ในขณะเดียวกันก็ได้นำความรู้ใหม่ๆ มาเสริมใช้บริหารทั้งในด้านอาณาจักรและพุทธจักร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้เข้าร่วมงานหนังสือพิมพ์นี้ด้วย โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ ***ข่าวราชการ*** นั้นไม่ต้องสงสัยเลย ที่พระเจ้าน้องยาเธอเหล่านี้ ทรงได้รับอิทธิพลมาจากวารสารและหนังสือที่คณะหมอสอนศาสนาชาวอเมริกันเป็นผู้พิมพ์ ซึ่งผิดกับคนรุ่นพระราชบิดาของพระองค์ที่สนใจพิมพ์หนังสือต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์อยู่เพียงอย่างเดียว การทำหนังสือของพระเจ้าน้องยาเธอเหล่านั้นดีกว่าของชาวต่างประเทศมาก โดยเฉพาะในแง่ของความแม่นยำและความรอบรู้

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงตั้งหอพระสมุดวชิรญาณเป็นการสืบต่อความคิดของสมเด็จพระราชบิดา ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มสะสมหนังสือและวัตถุทางโบราณคดีจากเมืองหลวงเก่า คือกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระราชอนุชาและขนิษฐาเป็นกรรมการในการดูแลรักษา และต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณนี้ได้กลายมาเป็นหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร จนกระทั่งได้มีการศึกษาประวัติศาสตร์ของประเทศสยามตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงศตวรรษที่ 14 ซึ่งยังไม่เคยมีใครรู้มาก่อนอย่างเด่นชัด จึงเป็นสิ่งที่น่ายกย่องมากที่สุดที่มีกลุ่มในวังกลุ่มเล็กๆ ได้รวบรวมอักษรโบราณ บันทึกต่างๆ ของประเทศเพื่อนบ้าน และศิลาจารึกต่างๆ ที่พบในภาคต่างๆ ในพระราชอาณาเขตอันเป็นข้อเท็จจริงมากมายที่รวบรวมไว้เพื่อศึกษาต่อไป

ในระยะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเป็นสภานายกนั้น หอพระสมุดได้เป็นแหล่งรวบรวมความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมของชาติ จนถึงมีการออกหนังสือพิมพ์ที่เป็นรายปักษ์รายเดือน รายปี และหนังสือ***วชิรญาณ***

---

[10] David K, Wyatt, ***The Politics of Reform in Thailand***, Yale University, 1969.

(ออกเป็นรายเดือน พ.ศ. 2427 - 2428 และ พ.ศ. 2437 - 2448 ออกเป็นรายสัปดาห์ พ.ศ. 2429 - 2437) ได้มีอิทธิพลมากทางด้านนำสติปัญญาแห่งยุค หอพระสมุดมีอิทธิพลต่อการศึกษาของประชาชนชั้นต้น เป็น

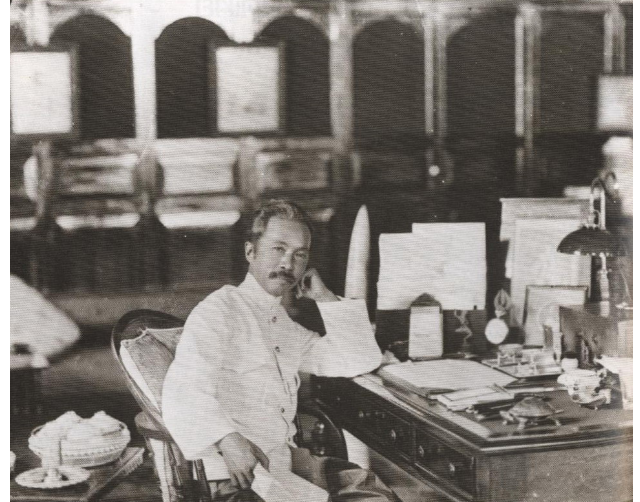

เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพมากในการปลุกให้ประชาชนตื่นตัวที่จะรู้เรื่องชาติของตน ให้มีความภาคภูมิใจในขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดของลัทธิความรักชาติ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงเริ่มงานนิพนธ์เมื่อพระชนม์ก่อน 13 ปี และเมื่อพระชนม์ครบ 13 ปี ก็ได้รับราชการโดยเป็นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่เป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์นั้นช่วงหนึ่งได้ทรงผนวชและประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งสมเด็จพระราชบิดาเคยทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ที่วัดนี้มาเป็นเวลาถึง 14 ปี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยในฐานที่เป็นสามเณร พระองค์ท่านมีความประทับใจในคุณค่าของพระพุทธศาสนาตลอดจนวัฒนธรรมแบบวัด ขณะทรงผนวชอยู่ที่วัดนี้ แม้ว่าพระองค์ท่านจะทรงเป็นขัตติยะ แต่พระองค์ท่านก็กระทำตนเหมือนบรรพชิตทั่วไป ที่ต้องอยู่ภายใต้ข้อบัญญัติของคณะที่ต้องเคารพสักการะสามัญชนผู้มีสถานะสูงส่งกว่าในทางพระศาสนา เมื่อทรงลาผนวชนั้น ถึงกำหนดต้องเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวัง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็ทรงมีวังของพระองค์ท่านเอง ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเองที่จะบริการสังคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงสังเกตพระองค์ท่านตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ว่าสักวันหนึ่งจะเป็นเพชรที่มีค่าประดับพระมหามงกุฎ เมื่อเป็นข้าราชสำนักได้เริ่มตั้งโรงเรียนครั้งแรกขึ้นเพื่อทหาร ซึ่งโรงเรียนนี้ต่อมากลายเป็นโรงเรียนชั้นประถมและชั้นมัธยมสำหรับคนทั่วไป อันที่จริงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงเป็นอธิบดีคนแรกเมื่อตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นในปี พ.ศ. 2430 และต่อมาพระองค์ท่านก็ได้ทรงเป็นถึงตำแหน่งเทียบเท่าเสนาบดีว่าการธรรมการด้วย แต่พระองค์ท่านอยู่ในตำแหน่งนี้ได้ไม่นานก็ย้ายมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อพระชนม์ได้ 23 ปี พระองค์ท่านไม่อยากเสด็จจากกรมศึกษาฯ มาเลย เพราะพระองค์ท่านรู้สึกว่าทรงเป็นส่วนหนึ่งในการถ่ายทอดความคิดในด้านการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเอง อันเป็นสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ พระบาทสมเด็จ

พระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นด้วย แต่ทรงขอร้องว่าสถานการณ์ของประเทศในขณะนั้นกำลังอยู่ในเขตอันตราย ถ้าประเทศไทยตกเป็นอาณานิคม ผู้ปกครองใหม่จะยอมให้พระองค์ท่านวางอนาคตทางการศึกษาของไทยต่อไปดังพระประสงค์ละหรือ สิ่งสำคัญที่จะต้องทำอันดับแรก คือการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน ไม่มีใครเหมาะสมสำหรับงานนี้ยิ่งไปกว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วพระองค์ท่านทรงเป็นพระอนุชาที่มีพระชนม์น้อยเกือบที่สุด และนอกจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และเจ้าพี่เจ้าน้องของท่านแล้ว ยังไม่มีใครจะเข้าใจคุณค่าของความเป็นไทยได้อย่างลึกซึ้ง และเข้าใจถึงภัยจากมหาอำนาจตะวันตก โดยที่ในขณะนั้น ขุนนางหัวเก่าก็ไม่มีฐานอำนาจกันอย่างมั่นคงอีกแล้ว

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงคำนึงถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าฯ ในการที่ฝรั่งมักเอาเปรียบเรื่องดินแดนเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นนายทหารแห่งกองทัพบก ทรงตั้งกรมแผนที่ในปี พ.ศ. 2428 เพื่อคนไทยจะได้รู้เขตแดนที่แท้จริง เพราะขณะนั้น มีปัญหากับอังกฤษและฝรั่งเศส ที่จะขยายเขตแดนของมลายาและอินโดจีนเข้ามาในเขตไทย มหาอำนาจใช้ทั้งการโกงเพื่อที่จะเอาดินแดนไปจากไทย อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงดำเนินรอยตามพระราโชบายของสมเด็จพระราชบิดา (รัชกาลที่ 4) คือยอมที่จะเสียดินแดนบางส่วนเพื่อแลกเอกราชและศักดิ์ศรีของชาติไทยไว้

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น พระองค์ท่านได้ทรงจัดการปฏิรูประบบข้าราชการและทรงตั้งระบบเทศาภิบาลขึ้น[11] ดังมีหลักฐานร่วมสมัยว่าไว้ดังนี้ *ความมีประสิทธิภาพเกิดขึ้นตั้งแต่มีการตั้งเสนาบดีสภามา พระปรีชาสามารถของกรมพระยาดำรงฯ ทำให้ทรงก้าวหน้าในทางราชการเร็วกว่าคนอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงในกระทรวงมหาดไทยดีกว่ากระทรวงใหญ่อื่นๆ สมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ว่าจะไม่ยอมให้ความล่าช้าขัดขวางความเจริญก้าวหน้า กระทรวงนี้ทำงานกันอย่างขยันขันแข็งและกระตือรือร้นบดบังรัศมีของกระทรวงอื่นๆ ในเวลานั้น เป็นตัวอย่างแก่กระทรวงอื่นๆ การสรรพากร ตำรวจ ราชทัณฑ์ สอบสวน ป่าไม้ เหมืองแร่ ซึ่งเป็นส่วนของอำนาจการบริหารย่อย สังกัดอยู่ในกระทรวงนี้ หน่วยงานสาธารณูปโภค แม้งานกรมที่ดินซึ่งขึ้นกระทรวงเกษตร ตั้งในกระทรวงซึ่งไม่มีเสนาบดีที่จะให้การสนับสนุน*

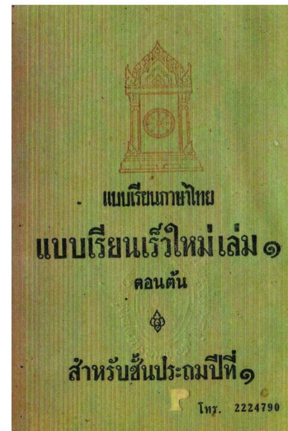
---

[11] Tej Bunnag, ***The Provincial Administration of Siam 1892 – 1915***, OUP, Kuala Lumpur, 1977.

และให้ความช่วยเหลือเมื่อมีความจำเป็นที่จะปฏิรูปที่ดิน ตลอดจนการเก็บภาษีที่ดินตามมณฑลต่างๆ เพราะกระทรวงเกษตรไม่มีประสิทธิภาพที่จะปรับปรุงกิจการให้ดีขึ้นได้ เมื่อถกเถียงกันว่า จะโอนหน้าที่นี้ให้กระทรวงพระคลังหรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่า น่าจะเป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย กรมพระยาดำรงฯ ก็ทรงรับมาและได้ให้ความสนใจที่จะไต่ถามถึงความต้องการของกรมจนจัดตั้งหน่วยงานขึ้น ทั้งยังเริ่มตั้งกรมสรรพากรนอกขึ้นในกระทรวงมหาดไทยก่อน ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการระดับสูง ปรากฏว่าหน่วยงานนี้ได้กลายมาเป็นกรมป่าไม้ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา แม้ว่าเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการจะอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงมหาดไทยมานาน แต่ทั้งสองกระทรวงก็ได้รับความสนใจจากกรมพระยาดำรงฯ เป็นอย่างดี[12]

ตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงฝักใฝ่ในการศึกษา เมื่อพระชนม์ได้ 22 ปี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เวลานั้นทรงออกไปจำพรรษา ณ วัดในชนบทใกล้กับเมืองหลวงเก่าคือ กรุงศรีอยุธยา พระองค์ท่านทรงสังเกตเห็นว่า เด็กชายชาวบ้านยังพูดเขียนไม่ได้ และอ่านภาษาไทยไม่ออก เป็นความจริงที่ว่า หนังสือเก่าต้องเรียนเนื้อหาก่อนที่จะสามารถเขียนและอ่านได้ เด็กในกรุงเทพฯ ไม่สู้มีปัญหาในเรื่องนี้ แต่เด็กในชนบทย่อมจะเรียนที่โรงเรียนวัด ใช้เวลาส่วนใหญ่ทำไร่ไถนาและวุ่นอยู่ตลอดฤดูเก็บเกี่ยว เมื่อกลับมาเรียนอีกครั้งก็ลืมหมด ระหว่างที่พระองค์ท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัตินั้น จึงหาทางแก้อุปสรรคเหล่านี้โดยทรงเรียบเรียง***แบบเรียนเร็วเล่ม 1*** ขึ้นซึ่งใช้ได้ผลจนแพร่หลายทั่วไปในบรรดาโรงเรียน เริ่มพิมพ์ในปี 2427 มาเลิกใช้เอาในปี 2475 ขณะเดียวกันมีมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสได้ออกหนังสือคล้ายๆ กัน ในปี 2453 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็ได้ช่วยมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสผู้นั้นแก้ไขหนังสือเล่มนั้นของเขาให้ดีขึ้น หนังสือเล่มนี้คือ ***ดรุณศึกษา*** และยังใช้แพร่หลายอยู่ในหมู่โรงเรียนคาทอลิก

แม้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะว่าการกระทรวงธรรมการอยู่ไม่นานและเนื่องจากเสนาบดีไม่สามารถขยายการศึกษาแผนใหม่ไปยังมณฑลต่างๆ ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงขอร้องสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ให้จัดการศึกษาในหัวเมือง โดยผ่านกระทรวงมหาดไทยและ

[12] W.A. Graham, **Siam**, London, 1924.

โรงเรียนวัด เริ่มในปี 2441 และได้จัดไว้อย่างถาวรในปี 2445 จึงโอนให้กระทรวงธรรมการรับไปทำงานต่อ ดังนั้น การศึกษาของไทยสมัยใหม่จึงมีความผูกพันอยู่มากกับภาษาและวรรณคดีไทยและกับโรงเรียนวัดอันเก่าแก่ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของการศึกษาสมัยใหม่ ทั้งๆ ที่ได้นำความรู้ใหม่ๆ มาใช้ ขณะเดียวกันก็ได้พยายามรักษาจริยธรรมเก่าๆ โดยขอความช่วยเหลือจากพระภิกษุสงฆ์ให้ช่วยตั้งโรงเรียนตามเมืองต่างๆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงมีความคิดที่จะปฏิรูประบบการบริหารทั้งหมดของคณะสงฆ์ในปี 2446

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชประสงค์ที่จะทำความฝันของสมเด็จพระราชบิดาให้สมบูรณ์ โดยตั้งสถาบันการศึกษาชั้นอุดมขึ้นเป็นครั้งแรกคือ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็ทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในโครงการนี้ด้วย มหาวิทยาลัยนี้ แต่เดิมก็เป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ซึ่งเริ่มตั้งขึ้นในสมัยที่พระองค์ท่านเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในรัชกาลที่ 5 นั้นเอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-เกล้าฯ (พ.ศ. 2453 - 2468) พระองค์ทรงมีความอิจฉาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทั้งนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงต้องอาศัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ หลายอย่าง เมื่อมีภัยจากลัทธิอาณานิคม การบริหารราชการแผ่นดินนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-เกล้าฯ ทรงเห็นว่ากระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงใหญ่และเสนาบดีมีอำนาจมาก และเคยทรงพระราชดำริที่จะให้อัครมหา-เสนาบดีทำหน้าที่แทนพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไม่ทรงสนพระทัยงานบริหารและไม่ทรงกระตือรือร้นเท่าสมเด็จพระราชบิดา แต่กลับทรงกลัวว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะได้รับเลือกจากเสนาบดีให้เป็นอัครมหาเสนาบดี ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2458 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จึงต้องออกจากตำแหน่งเสนาบดี และมีการกระจายอำนาจมหาดไทยออกไป ทั้งนี้ ยังมีการทำลายชื่อเสียงของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วย อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ยังทรงขอให้สมเด็จฯกรมพระยาดำรงฯ ทรงบัญชางานด้านหอพระสมุดต่อไป (ในรัชกาลต่อมาได้ขยายไปถึงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและได้ตั้งเป็นราชบัณฑิตยสภาในที่สุด) เพื่อจะได้รักษาวรรณสมบัติไว้และกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเองในด้านวิทยาการ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงปลุกปั้นนักเขียนและสถาบันส่งเสริมผู้ที่จะเป็นนักเขียนและนักคิด เช่น พระองค์เจ้าธานีนิวัติและพระยาอนุมานราชธน ท่านเหล่านี้เลียนแบบสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในด้านความรอบรู้เป็นอย่างดี พระยาอนุมานราชธนได้รับหน้าที่ต่อจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในหอสมุดแห่งชาติในปี พ.ศ. 2483 และได้พยายามตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติและหอศิลปแห่งชาติ

ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เคยทรงพระดำริที่จะสร้าง ส่วนพระองค์เจ้าธานีนิวัติก็ได้มีความสำเร็จโดยทรงได้เป็นเสนาบดีธรรมการ และต่อมาทรงสามารถทำให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของไทยได้เป็นที่รู้จักกันในสมาคมนักวิชาการนานาชาติ โดยที่พระองค์ท่านก็ทรงได้รับเลือกให้เป็นประธานของคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์นานาชาติอันเกี่ยวข้องกับองค์การสหประชาชาติอยู่สมัยหนึ่งด้วย

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงบริหารงานของกระทรวงมหาดไทยนั้น พระองค์ท่านได้ทรงศึกษาและทรงพระนิพนธ์หนังสือ จนกระทั่งมีความสำเร็จ ทรงเป็นที่ยอมรับว่า ทรงเป็นปราชญ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี และเป็นรัฐบุรุษ หลังจากที่ทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีแล้ว ก็ทรงได้สละเวลาทั้งหมดสำหรับการศึกษาและค้นคว้า ทรงเริ่มสนใจมรดกทางวัฒนธรรมไทย ทรงมองย้อนไปในอดีต นับตั้งแต่ทรงมีหน้าที่ในการวางอนาคตให้แก่ชาวสยามอย่างเต็มที่มาแล้ว และท่านยังทรงมีหน้าที่ทางด้านปฏิรูปการบริหารอีกด้วย นับว่าทรงหาเครื่องมือไว้สนับสนุนความคิดและสถาบันการศึกษาเพื่อหาทางสร้างเครื่องนำทางสำหรับนักคิดสมัยใหม่[13] โดยแท้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์หนังสือที่ให้ความคิดอย่างลึกซึ้งและจริงจัง พระองค์ท่านได้ทรงเริ่มธรรมเนียมใหม่คือ พิมพ์งานทางด้านประวัติศาสตร์และด้านอื่นๆ สำหรับแจกในงานศพและงานอื่นๆ ดังที่เห็นกันทุกวันนี้ พระองค์ท่านสามารถจัดพิมพ์ได้โดยไม่ต้องอาศัยเงินช่วยเหลือของทางราชการจากท้องพระคลังเลยก็ว่าได้ พระองค์ท่านมักจะทรงพระนิพนธ์คำนำหนังสือต่างๆ ตลอดจนเขียนมรณประวัติและชีวประวัติประทานเจ้าภาพ พระนิพนธ์ที่ถือว่าเป็นประโยชน์และมีคุณค่ามาก ได้แก่

- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2457)
- แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม (พ.ศ. 2457)
- ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (พ.ศ. 2457)
- ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น (พ.ศ. 2460)
- อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป (พ.ศ. 2461)
- ไทยรบพม่า 2 เล่ม (พ.ศ. 2462)
- ประชุมบทละครดึกดำบรรพ์ (พ.ศ. 2461)
- ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สยาม (พ.ศ. 2472) เป็นต้น

หนังสือเหล่านี้ทรงพิมพ์หลายครั้ง มีบางเรื่องได้แปลออกเป็นภาษาเขมร ภาษาวิลันดา ภาษาฝรั่งเศส เยอรมันและอังกฤษ วิธีการเขียนของพระองค์ท่านนั้นใช้ข้อมูลของไทยและต่างประเทศ เอกสารทางโบราณคดี ศิลาจารึก รวบรวมการได้ยินได้ฟังมาจากบุคคลในสมัยเดียวกัน โดยเฉพาะคนรุ่นก่อนๆ การสืบจากปากคำนั้นในวัฒนธรรมไทยมีน้ำหนักมากกว่าการเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีเหตุการณ์หลายอย่าง

[13] สุลักษณ์ ศิวรักษ์ “สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ” ***สามัคคีสาร***. จัดพิมพ์โดย สมาคมนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ, 2500.

ที่ไม่ได้บันทึกและอาจหลงลืม เช่น หนังสือใน หอหลวงซึ่งยังไม่เคยตีพิมพ์ ต้นฉบับเหล่านี้ บ้างก็เสียหาย บ้างก็ถูกทำลายลงเมื่อครั้ง กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าทำลายในปี พ.ศ. 2310[14] แต่พระองค์ท่านทรงนำมารวบรวมตีพิมพ์ขึ้น เกือบหมด

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรง เป็นสภานายกหอพระสมุดนั้น โปรดให้มี สิ่งตีพิมพ์ที่มีคุณค่ามากมาย หนังสือที่พิมพ์ มีความถูกต้องพิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดี คนไทยที่มีความรู้ก็ได้ทำวิจัยเป็นภาษาไทย โดยอาศัยภาษาจีน ภาษาบาลีสันสกฤต รวมทั้งด้านวัฒนธรรมด้วย มีนักวิจัยชาว ต่างประเทศหลายชาติ (เยอรมัน ฝรั่งเศส พราหมณ์ แขก เขมร พม่า และจีน) ได้ผลิตงาน ให้หอพระสมุด เช่น นายยอร์ช เซเดส์ ซึ่ง กลายเป็นผู้ที่โลกรู้จัก ท่านผู้นี้นับถือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ว่าทรงเป็นดังบิดาที่ให้ ความสนับสนุนท่าน ท่านไม่คัดค้านสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เลย แม้จะรู้ว่าพระองค์ ท่านอาจจะผิดพลาดตรงไหนๆ ยอร์ช เซเดส์ และนักวิจัยชาวลาวคนหนึ่ง[15] ได้กล่าวว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการสร้างสรรค์ ทางสติปัญญาอย่างของไทยเราเองนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับพวกเจ้านายเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วยแล้ว เห็นได้ชัดมาก ไม่มีราชวงศ์ไหนจะให้ สิ่งที่เป็นคุณค่าเช่นพระราชวงศ์จักรี และไม่มี พระมหากษัตริย์พระองค์ไหนที่จะมีพระราชโอรส ธิดาที่มีความสามารถเท่ารัชกาลที่ 4 ใน พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงพยายามอย่างดีที่สุดที่จะจรรโลง ความทรงจำของพระราชบิดาไว้ในวิถีทางที่ เหมาะสม[16]

เมื่อชาวต่างประเทศต้องการศึกษา เรื่องประเทศสยามและประเทศเพื่อนบ้าน ของสยามเพื่อนำไปสอนหรือไปตีพิมพ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงให้การสนับสนุน พวกเขาเสมอ ในปี พ.ศ. 2447 ได้มีการตั้ง สยามสมาคมขึ้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ โปรดให้มีสำนักงานชั่วคราวอยู่ที่หอพระสมุด และทรงรับเป็นอนุปถัมภก (รัชกาลที่ 6 แต่ เมื่อยังทรงเป็นมกุฎราชกุมารทรงเป็นองค์ ราชูปถัมภก) สมาคมนี้ได้ออกวารสาร *Journal of Siam Society* ซึ่งเป็นที่รู้จักกัน ของผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องของตะวันออกโดย ทั่วไป

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีชื่อเสียงในหมู่พระราชวงศ์และบุคคล ทั่วไป ทรงรักษาความสัมพันธ์กับทุกคนที่ ทรงรู้จักทรงเที่ยงธรรม เมตตา และช่วยเหลือ ผู้ที่ทรงรู้จักเท่าที่จะทำได้ ในหมู่ชาวต่างประเทศ ก็ทรงเป็นที่ชื่นชอบของคนเหล่านั้น มักจะ ทรงถูกเอ่ยถึงในหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศ ทั้งที่ออกในกรุงเทพฯ และในต่างประเทศ ใน บางครั้งทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงไม่พอพระราชหฤทัย เพราะ ทรงรู้สึกว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ได้รับความนิยม และความสนใจมากกว่า ทรงมองพระองค์ว่า ทรงเป็นผู้รู้ เป็นนักประพันธ์และเป็น ผู้บริหารที่มีความสามารถ และทรงมี การศึกษาสูงกว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เพราะ

---

[14] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ***รายชื่อหนังสือพระนิพนธ์***, กรุงเทพฯ, 2506.

[15] มหาลีลา วีรวงศ์

[16] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ***ความทรงจำ***, กรุงเทพฯ, 2506.

ทรงได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด หลังจากทรงขึ้นครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระนามแฝงอันหนึ่ง เขียนบทความโจมตีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และทรงสงสัยว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ใช้พระนามแฝงเขียนโจมตีพระองค์ท่านเช่นกันตามข้อเท็จจริง เมื่อผ่านพ้นชีวิตวัยหนุ่มมาแล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไม่เคยกลับไปทรงงานด้านหนังสือพิมพ์อีกเลย และไม่ทรงตอบโต้การโจมตีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ตราบจนสิ้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ยังไม่ทรงคิดว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มีความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ในพระราชพินัยกรรมของพระองค์มีตอนหนึ่งซึ่งเอ่ยถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความเหมาะสม ศีลก็ไม่มีธรรมก็ไม่มี ศาสนาก็ไม่มี หากพระองค์มีพระราชโอรสสืบสันตติวงศ์ และมีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เป็นผู้สำเร็จราชการละก็พระมหากษัตริย์องค์ต่อไปจะไม่มีแผ่นดินปกครอง โชคดีที่พระราชนิพนธ์ดังกล่าวมิได้เป็นที่เปิดเผยประกอบกับพระองค์ไม่มีพระราชโอรส สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ (พ.ศ. 2468 - 2478) เป็นผู้สืบราชสมบัติต่อมาพระองค์ท่านมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มาทรงงานในรัชสมัยของพระองค์ท่าน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จึงทรงกลับมามีอำนาจอีกครั้ง ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอภิรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงกว่าเสนาบดีเสียอีก

พระองค์ทรงเป็นนายกราชบัณฑิตยสภาด้วย และได้ทรงทำงานด้านหอพระสมุดและพิพิธภัณฑสถานจนสถาบันนี้เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในภาคตะวันออกไกล ความจริงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงตั้งพระทัยให้สามัญชนเข้าไปเป็นสมาชิกในอภิรัฐมนตรีสภาด้วย แต่ความคิดของพระองค์ไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่เจ้านาย นี้เป็นเหตุหนึ่งซึ่งทำให้การปกครองระบอบราชาธิปไตยโดยพระราชวงศ์จักรีสิ้นสุดลง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงข้อกล่าวหา ว่าพระราชวงศ์ทรงเป็นกลุ่มเดียวที่กุมชะตากรรมของประเทศชาติอยู่ จึงทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนในเดือนเมษายน 2475 ซึ่งเป็นปีครบรอบ 150 ของพระราชวงศ์จักรี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และพระราชวงศ์องค์อื่นๆ ตลอดจนที่ปรึกษาชาวอเมริกันได้หารือกันอย่างรอบคอบแล้วเห็นว่าประชาชนยังไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง จึงมีการรอมชอมด้วยการตั้งองคมนตรีสภาขึ้น ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มาจากข้าราชการพลเรือน ที่มีประสบการณ์ต้องกันว่าถ้าองคมนตรีสภาจะทำงานได้อย่างเห็นผลเสียก่อนทั้งเป็นการทดลองการปกครองระบอบ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงฉายพระรูปนี้ที่บ้าน
พระยารัตนเศรษฐี ปีนัง

ประชาธิปไตย ขั้นต่อไปจึงจะให้มีการเตรียมการปกครองตนเองในหมู่ประชาชนด้วยการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น ความคิดนี้ กลุ่มผู้นำหัวใหม่เห็นว่าเชื่องช้าไป จึงปฏิวัติล้มระบอบเก่าสำเร็จในเดือนมิถุนายน 2475

วันยึดอำนาจการปกครองคณะผู้ก่อการฯได้จับกุมสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ รวมทั้งพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เพื่อเป็นข้อต่อรองเรียกร้องเอาสิ่งที่ต้องการจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ถ้าหากไม่ได้รับพระราชทานนิรโทษกรรมและรัฐธรรมนูญ คณะผู้ก่อการฯ ก็จะฆ่าพระองค์และพระบรมวงศ์เสีย เมื่อได้สิ่งที่ต้องการก็ได้ปล่อยพระบรมวงศ์ไป ปีต่อมา ได้เกิดการกบฏแต่ไม่สำเร็จ ในกรณีนี้มีผลเกี่ยวพันมาถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วย โดยทรงอยู่ในอันตรายเกือบเอาพระชนม์ไม่รอดอีกครั้งหนึ่งด้วย จากนั้นพระองค์ท่านจึงได้เสด็จไปประทับอยู่ปีนังราวๆ 10 ปี

ในตอนนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มิได้มีพันธะหน้าที่ใดๆ และระบอบการปกครองใหม่ต้องการจะทำลายสิ่งที่พระองค์ท่านสร้างขึ้น โดยเปลี่ยนราชบัณฑิตยสภาเป็นราชบัณฑิตยสถาน มีกรมศิลปากรซึ่งตั้งขึ้นใหม่และอธิบดีคนใหม่คือหลวงวิจิตรวาทการ "นักปราชญ์ปลอม" ผู้ซึ่งมีความนิยมสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ แต่สามารถบิดเบือนข้อเท็จจริงจากขาวเป็นดำ ใช้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และเหตุการณ์ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แม้แต่เหตุผลทางศาสนาก็เปลี่ยนไปสนองนโยบายทางการเมืองได้ ต่อมากรมศิลปากรและราชบัณฑิตยสถานก็ได้รับการขยับขยายขึ้น เพื่อเป็นฐานรองรับสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อสนับสนุนลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรง และเพื่อให้เป็นไปตามนโยบายของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ นายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกคำสั่งให้ชาวไทยเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกาย โดยบังคับให้สตรีทุกคนสวมหมวกหากออกไปในที่ชุมนุมชน ไม่เช่นนั้นจะถูกปรับหรือถูกจำคุกส่วนผู้ชายต้องสวมกางเกงขายาว สวมเสื้อนอกผูกเนคไทแทนการนุ่งโจงกระเบนแบบเดิม สามีและภรรยาควรจูบกันก่อนจะออกไปทำงาน ทุกคนต้องยืนเคารพธงชาติและทำตามผู้นำทุกอย่าง ในโรงภาพยนตร์ถึงกับมีรูปจอมพล ป. ก่อนฉายภาพยนตร์และทุกคนต้องยืนตรงเคารพ คำว่า "สยาม" เปลี่ยนเป็น "ประเทศไทย" และ "Thailand" ในภาษาอังกฤษ เหตุผลก็เพราะ "ไทย" หมายถึงอิสระ ผสมกับภาษาอังกฤษ "land" อย่างบัดซบ นับเป็นการสร้างลัทธิชาตินิยมอย่างเลวร้าย และจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้ก็เป็นผู้ซึ่งประกาศในวงในว่า เขาจะออกคำสั่งให้ทหารของเขายิงสมเด็จฯ

กรมพระยาดำรงฯ ทันทีถ้าเสด็จกลับเข้ามาในแผ่นดินไทย

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไม่เคยทรงเอ่ยถึงความคับแค้นหรือความขมขื่นใดๆ ทรงมีความอดทนและความสงบเหมือนที่ทรงเป็นอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงอภัยผู้ที่เคยทำความลำบากให้กับชีวิตของพระองค์ท่าน พระองค์ท่านเชื่อในกฎแห่งกรรมที่ว่า การถึงพร้อมซึ่งความดีทั้งทางกาย วาจา ใจ ย่อมได้ผลดีตอบสนอง เมื่อพระยาพหลฯ ผู้ซึ่งเป็นผู้นำทางทหารในการยึดอำนาจการปกครองในปี 2475 ขอให้พระองค์ท่านอโหสิกรรมให้ในการที่เขาขอลาอุปสมบท ใช่แต่ประทานอโหสิกรรมให้เท่านั้น หากพระองค์ท่านยังได้โปรดให้พระธิดาองค์ใหญ่นำผ้าไตรไปถวายพระบวชใหม่อีกด้วย

ในขณะที่เสด็จอยู่ที่ปีนัง ทรงพระนิพนธ์หนังสือรวมทั้งลายพระหัตถ์โต้ตอบที่มีคุณค่าขึ้นหลายชิ้น (แต่ไม่มีสักคำเดียวที่พาดพิงการเมืองเลย) และได้ตีพิมพ์ขึ้นด้วยบ้างแล้ว หนังสือส่วนมากที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในช่วงนี้ นับว่ามีคุณค่ามากกว่าที่ทรงพระนิพนธ์ขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นสภานายกหอพระสมุดเสียอีก ถึงแม้ว่าจะมีพระชนมายุได้กว่า 70 ปีแล้ว แต่ยังมีพระสติอยู่ตลอดเวลา พระองค์ท่านทรงมีเวลามากพอที่จะตรวจสอบข้อมูล แม้ว่าจะเป็นการยากที่จะได้รับหนังสือมาจากกรุงเทพฯ อย่างไรก็ดีพระยาอนุมานราชธนซึ่งอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ผู้ซึ่งต้องโอนอ่อนตามระบอบการปกครองแบบใหม่ก็ได้พยายามจัดหาหนังสือและข้อมูลถวายสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ความจริงนั้น พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้ที่ใช้ความพยายามอย่างมากและก็ประสบผลสำเร็จในการที่ทำให้นายกรัฐมนตรีเห็นความสำคัญของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ว่าไม่ใช่เป็นคนที่เป็นภัยต่อบ้านเมือง อีกประการหนึ่งพระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เป็นนายทหารและได้รับความไว้วางใจจากจอมพล ป.[17] ด้วยเหตุนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จึงได้รับอนุญาตให้กลับคืนสู่กรุงเทพฯ ได้ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ และได้กลับมาทอดพระเนตรเห็นน้ำท่วมกรุงเทพฯ ซึ่งเต็มไปด้วยทหารญี่ปุ่น

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงทำงานอย่างหนักด้วยความมั่นคงและซื่อสัตย์ในการที่จะป้องกันประเทศสยามให้พ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยม ได้ทรงช่วยกันสร้างความคิดเรื่องรักชาติโดยการรวมอำนาจการบริหารเข้าสู่ส่วนกลางและฝึกประชาชนให้ตื่นตัวในเรื่องถิ่นกำเนิดของตน ให้มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและ

[17] เลขานุการเก่าของพระองค์คนหนึ่ง ก็เป็นคนสนิทของจอมพล ป.ด้วย

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ พระองค์ท่านมีพระชนมายุยืนพอที่จะได้ทอดพระเนตรเห็นผู้นำคนใหม่ซึ่งเป็นสามัญชนเชื้อชาติเดียวกันกับพระองค์ท่าน แต่มีความทุจริตหลอกลวงและรักชาติอย่างบ้าคลั่ง และอย่างลัทธินิยมชาติแบบนาซีกับฟาสซิสต์ พวกเขาเหล่านั้นทำให้ประเทศไทยถูกยึดครองโดยทหารต่างชาติแต่กลับประกาศให้ภูมิใจกันว่า พวกเขาธำรงไว้ซึ่งอิสรภาพและบูรณภาพของประเทศได้สำเร็จ อะไรเล่าที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย การแต่งกายแบบใหม่หรือการเปลี่ยนชื่อประเทศให้เหมือนกับที่สิงคโปร์กลายเป็นโชนันกระนั้นหรือ และความงมงายชนิดที่ให้เชื่อตามผู้นำอย่างฮิตเลอร์และมุสโสลินีกระนั้นหรือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ คงจะทรงตั้งคำถามเหล่านี้ อย่างไรก็ดีพระองค์ท่านก็ไม่เคยเอ่ยถึงเรื่องการได้ดินแดนคืนมาจากที่เสียไปกับฝรั่งเศสและอังกฤษในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เลย การที่ดินแดนนั้นๆได้รับกลับคืนมาจากญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น พระองค์ท่านอาจทรงรู้สึกว่านั่นเป็นการเล่นและท้าทายต่อประวัติ-ศาสตร์และความเป็นจริง

ในบรรดาผู้นำประเทศรุ่นใหม่นั้น ทรงมีความเชื่อถือในตัวนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนและเป็นสมองของผู้ก่อการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 และเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่ในขณะนั้น เมื่อนายปรีดีมาเฝ้าพระองค์ท่าน ผู้สำเร็จราชการหนุ่มรู้สึกแปลกใจในด้านความคิดของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งในขณะนั้นมีชนมายุถึง 80 ปีแล้ว แต่พระสติปัญญายังไวไม่ล้าลงไปเลย ทั้งยังทรงได้ขอร้องฝากฝังให้เขาป้องกันรักษาประเทศชาติให้ดีที่สุด เหมือนดั่งที่ทรงกระทำมาอีกด้วย

นายปรีดีมีความห่วงใยมากในขณะที่ญี่ปุ่นยึดครองประเทศและได้พยายามอย่างมากเพื่อเอกราชของประเทศสยามในอนาคต เขาตั้งขบวนการเสรีไทยเพื่อเตรียมปกป้องอิสรภาพของประเทศอย่างเงียบๆ และไม่รุนแรง นี่ก็คล้ายกับความต้องการของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงฯ เขาและผู้ร่วมงาน คือ นายควง อภัยวงศ์

ได้เปลี่ยนชื่อประเทศกลับไปใช้คำว่าสยามตามเดิม และให้คนไทยได้มีชีวิตความเป็นอยู่และการแต่งกายตามสบาย ใครที่อยากกินหมากก็อนุญาตให้กินได้ เมื่อนายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ก่อตั้งหอสมุดดำรง-ราชานุภาพขึ้นในบริเวณหลังหอสมุดแห่งชาติ เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับพระองค์ท่าน แต่นายปรีดีก็ประสบความล้มเหลวที่จะพัฒนาประเทศและสร้างสรรค์สติปัญญาความนึกคิดอย่างของไทยเราเอง เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมายึดอำนาจคืนได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2490 ทั้งๆ ที่บุคคลผู้นี้เคยถูกฟ้องฐานเป็นอาชญากรสงครามมาแล้ว หลังจากได้มีการแต่งตั้งผู้นำเผด็จการทหารใหม่ไม่นานนัก ประเทศสยามก็กลับเป็นประเทศไทยอีกและสถานการณ์ยิ่งกลับสู่สภาพที่ตกต่ำลงไปทุกที ผู้นำทางการเมืองกลับไม่นับถือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ อีก แม้จะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ตาม ตั้งแต่นั้นมาประชาชนก็ไม่มีหลักที่มั่นคงหรือลักษณะที่สร้างสรรค์ของไทยอีกต่อไป สถาบันที่พระองค์ท่านได้ก่อตั้งขึ้นเช่นหอสมุดแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติถูกทอดทิ้ง ไม่มีการเหลียวแล ได้มีการสร้างและคิดหาเอกลักษณ์และอุดมการณ์แทนที่สิ่งที่พระองค์ท่านได้สร้างขึ้น แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ หลังจากที่จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมามีอำนาจในปี 2490 นั้น ได้ขยายสภาวัฒนธรรมมาเป็น "กระทรวงวัฒนธรรม" โดยที่ภริยาได้ร่วมเป็นรัฐมนตรีด้วยซ้ำไป มีการส่งเสริมวัฒนธรรมให้แพร่หลาย มีตำแหน่งวัฒนธรรมทุกจังหวัด และมีที่ปรึกษาวัฒนธรรมประจำสถานเอกอัครราชทูต อย่างไรก็ดี เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจจากจอมพล ป. ในปี 2500 เขาก็ได้ยกเลิกกิจกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทั้งหมด โดยตั้งสภาวิจัยแห่งชาติขึ้นแทน ราชบัณฑิตยสถานก็ปล่อยให้ค่อยๆ ตายไปเอง ส่วนกระทรวงวัฒนธรรมกลายมาเป็นกองเล็กๆ ในกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับฐานะของผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ในปัจจุบันที่น่าสนใจ เราสามารถสรุปแนวทางของเขาด้วยคำประพันธ์ของ William Butler Yeats ที่ว่า

"สิ่งต่างๆ กำลังแตกแยกออกจากกัน ศูนย์กลางคุมไว้ไม่อยู่แล้ว อนาธิปไตยแพร่หลายไปทั่วโลก กระแสเลือดอันมืดสลัวมีอยู่ทั่วไปทุกแห่งหน ประเพณีที่ถือความบริสุทธิเป็นหลักได้สูญหายไปแล้ว คนที่ดีที่สุดขาดความเชื่อมั่น หากคนเลวที่สุดกำลังเชื่อมั่นในอันที่จะทำการต่างๆ"

มีคำถามที่น่าถามอยู่ 3 ข้อ

ก) คนที่มีความสามารถอย่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และหลายคนที่ร่วมสมัยกับพระองค์ท่านได้พัฒนาในเรื่องการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างของไทยเราเอง ซึ่งมีพื้นฐานที่มั่นคงจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มานานนับร้อยปี แต่ทุกวันนี้สิ่งเหล่านี้กลับลดน้อยด้อยค่าไปจนไม่เหลืออะไรเลยได้อย่างไร

ข) อะไรเป็นข้อบกพร่องของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ที่มีผลจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ต่อสภาพการในปัจจุบัน

ค) ลักษณะเด่นของไทย 3 ประการ

ที่พระองค์ท่านชี้ให้เห็นนั้นยังจะใช้ได้กับประเทศไทยทุกวันนี้อยู่อีกหรือไม่

- ก -

ในการตอบคำถามข้อแรก เราต้องหันไปดูหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องอนิจจลักษณะ พระศาสดาตรัสสอนว่าไม่มีอะไรเที่ยง ประเทศชาติ วัฒนธรรมก็เหมือนกับคน ดีขึ้นได้เลวลงได้ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย พุทธศาสนาสอนให้คนละโลภโกรธหลง ผู้ที่ปฏิบัติตามทางนี้จะเข้าใจตนเองดีขึ้นและเข้าใจสังคมของตนดีขึ้น และจะเป็นคนมองโลกในแง่ของความเป็นจริงมากขึ้น เขาจะภูมิใจในลักษณะเด่นของเขา มิใช่ว่าจะเพื่อโอ้อวด คนดีเช่นนั้นมุ่งสร้างประโยชน์โดยคำนึงถึงเพื่อนมนุษย์มากกว่าตนเอง แต่ก็เอาแน่ไม่ได้ว่าจะมีคนดีพร้อมเสมอมาปกครองสังคม แม้เราจะพยายามเท่าไรก็ตาม ระบบที่ดีที่สุดเสียอีกที่จะต้องเสื่อมแตกแยกย่อยยับไปในวันหนึ่ง ทัศนะเช่นนี้มิใช่ทัศนะการมองชีวิตและสังคมในแง่ร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนะของคนที่เห็นอนาคตอันสดใสสำหรับประเทศไทยในระยะใกล้ๆ นี้ เนื่องจากการพัฒนาแบบวิธีก้าวร้าว แบบวัตถุนิยม ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ยากที่จะสร้างสรรค์ความดีความงามไว้ได้ เราไม่ควรที่จะเสียดุลหรือปล่อยปละละเลยสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามยถากรรม แต่ควรจะได้รู้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เองได้ทรงสร้างสรรค์ความคิดแบบไทยๆ ในพระองค์เอง และในขนบธรรมเนียมประเพณีของคนไทย แต่หลังจากนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่นักเรียนไทยมีโอกาสไปเรียนต่างประเทศ ระบบค่านิยมใหม่ที่ได้รับมานั้นขัดแย้งกับค่านิยมเก่า ยิ่งยกย่องการศึกษาจากต่างประเทศมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งชื่นชมต่อความสะดวกสบายทางวัตถุและเทคโนโลยีของตะวันตกที่ตนรับมามากขึ้นเท่านั้น ค่านิยมที่เกิดขึ้นแบบไทยๆ จึงค่อยๆ ถูกล้มเลิกไป ไม่มีใครเข้าใจคำสอนและพิธีกรรมทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง สภาพของพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบันละม้ายคล้ายคลึงกับสมัยก่อนการปฏิรูปศาสนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ หรืออาจจะเลวกว่า ทั้งนี้ เนื่องจากความคิดแบบวัตถุนิยมมีมากกว่าความคิดอย่างลึกซึ้งทางจิตใจ เมื่อเข้าใจความจริงดังกล่าวนี้แล้ว บุคคลผู้เชื่อทางด้านจิตด้านวิญญาณก็ไม่ควร "ปราศจากศรัทธาปสาทะ" เสียเลย ในขณะเดียวกันก็ควรจะพิจารณาตัวเองเพื่อประเทศและประชาชน เมื่อต้องเผชิญกับพวกกึ่งดิบกึ่งดีที่ตีโวหารอย่างเอาจริงเอาจังว่าจะแก้ปัญหาให้บ้านเมืองและผู้คนได้ พูดอีกนัยก็คือเขาควรจะใช้พุทธวิธีขจัดอวิชชาไปจากตัวเอง พยายามอยู่อย่างไม่เห็นแก่ตัว แต่ให้นึกถึงผู้อื่นโดยการสร้างความกล้าที่ชอบธรรมเพื่อเผชิญกับระบบที่ไม่ยุติธรรม ยิ่งมีคนที่มีความภูมิใจในตัวเองและภูมิใจมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมของตัวเอง โดยคนคนนั้นรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนและไม่ลุ่มหลงต่อสิ่งใดได้โดยง่าย ทางเลือกในการพัฒนาวัฒนธรรม

และสังคมใหม่ในลักษณะที่เป็นตัวของตัวเอง จึงจะเกิดขึ้นได้

- ข -

ในการพิจารณาข้อบกพร่องของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ นั้นเราต้องเข้าใจว่าพระองค์ท่านทรงดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนับว่าเหมือนกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มิได้ทรงพยายามรวบอิทธิพลและพระราชอำนาจมาไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ กล่าวคือทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงแสดงบทบาทของพระองค์ท่านเท่าที่จะมีอำนาจให้แสดง ไม่แสวงหาอำนาจมายิ่งกว่านั้น ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยการเลือกของขุนนาง ผู้มีบทบาทอยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์ ตลอดรัชสมัยจนถึงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระองค์ท่านไม่เคยทรงต่อสู้ให้ได้มาซึ่งพระราชอำนาจ พระองค์ทรงตระหนักดีว่าทรงพระชนมายุมากแล้ว แน่ละไม่ทรงมีอำนาจ แต่อาจเป็นไปได้ว่าพระองค์ท่านทรงหวังที่จะสร้างพระราชโอรสให้มีความกล้าที่ชอบธรรมดังพระราชประสงค์ก็ได้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มิได้เป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ท่านทรงตระหนักดีว่า ทรงเป็นเพียงข้าราชบริพารผู้จะต้องสนองพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ตามพระราชประสงค์เพียงคนหนึ่งเท่านั้น พระองค์ท่านน่าจะทรงทราบว่าวิธีการแก้ไขในเรื่องการตั้งมกุฎราชกุมารในรัชกาลที่ 5 ไม่มีผลดีในตอนนั้นทีเดียว เพราะการพึ่งสถาบันกษัตริย์อย่างเดียว โดยที่กษัตริย์องค์ใหม่อาจจะไม่เหมาะสมและไม่มีพระปรีชาสามารถเหมือนพระราชบิดา ย่อมเป็นผลร้ายได้ แต่กลับมิได้ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นคัดค้านแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ให้ทรงทราบในเรื่องนี้ แต่พอถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทันทีทันใดที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ครองราชย์สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงถามสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ถึงปัญหาเรื่องสถานะกษัตริย์กับรูปแบบการปกครอง แต่ก็ไม่มีคำตอบที่เหมาะสมจนกระทั่งสายเกินไป[18] ในรัชกาลนี้ แม้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะมิได้ทรงว่างเว้นทั้งงานราชการและงานเขียน ซึ่งล้วนแต่เป็นผลงานที่สำคัญทั้งสิ้น แต่พระองค์ท่านก็ได้ทรงเพิกเฉยต่อเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง อาทิ เรื่อง อนาคตสยาม บทบาทของสถาบันกษัตริย์และรูปแบบใหม่สำหรับรัฐบาลในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากเหตุนี้ สามัญชนผู้ซึ่งเป็นผู้ยึดอำนาจการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จึงหาคำตอบให้ประเทศสยามเสียเอง โดยยืมแนวความคิดทางตะวันตกมาใช้ในเรื่องพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เนื่องจากคนรุ่นใหม่เหล่านี้รู้วัฒนธรรมไทยน้อยเกินไป คำตอบดังกล่าวจึงยังไม่เหมาะกับระบอบการเมือง

[18] B. Batson (ed), *Siam's Political Future : Documents from the End of the Absolute Monarchy,* (Cornell Data Paper No.96) 1974.

ของไทยตราบเท่าทุกวันนี้ การปกครองทุกสมัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ได้ชื่อว่าเป็นการปกครองแบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แต่จริงๆ แล้วไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครเข้าใจแนวความคิดและระบบรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นสิ่งผิดแผกจากเอกลักษณ์ประจำชาติของเรา แม้แต่ในปัจจุบันก็ยังไม่มีคนในระดับชาติสักคน ที่คิดออกมาให้เห็นถึงเรื่องอนาคตของสยามและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ ตลอดจนรูปแบบในการพัฒนาการเมืองและเศรษฐกิจของไทย

- ค -

ลักษณะเด่นของสังคมไทยทั้ง 3 ประการ ตามที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเอ่ยถึง อันได้แก่ ความรักอิสระของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์นั้น เราต้องยืนกรานข้อวินิจฉัยดังกล่าวเมื่อเวลาที่ความรุนแรงกล้ำกราย และเมื่อต่างประเทศรุกรานหรือเมื่อมีความกดดันภายใน คนไทยก็ใช้ความรุนแรงให้เป็นประโยชน์ เมื่อสยามสูญเสียอิสรภาพ คนไทยก็ต่อสู้เพื่อกู้อิสรภาพ คนไทยรุ่นที่อยู่ในช่วงปัจจุบันนี้โง่หรือไม่ก็ปล่อยตัวเองให้โง่ ที่เชื่อว่าสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยไม่ถูกญี่ปุ่นยึดครอง ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยตัวเองอีกครั้งหนึ่งระหว่างสงครามเวียดนาม เมื่อทหารอเมริกันและฐานทัพสหรัฐมาตั้งอยู่ในประเทศ คนไทยในปัจจุบันมีไม่มากนักที่ตระหนักดีว่าศัตรูของเราคือระบบเศรษฐกิจในปัจจุบันโดยประเทศที่ร่ำรวยรวมกันทางเศรษฐกิจหลายๆ ประเทศ และประเทศนายทุนใหญ่ๆ เหล่านั้นเป็นผู้กำหนดชะตะกรรมของชาติและพลเมืองของชาติที่เล็กกว่า

การตระหนักเช่นนั้น ถ้าปราศจากวิหิงสาแล้วไม่สามารถต่อสู้ศัตรูได้ ความรุนแรงก็จะเกิดขึ้น ข้อบกพร่องของความรุนแรงก็คือทำให้เกิดความรุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม ถ้ามีหนทางใดที่เสรีภาพทางการเมืองจะประสบความสำเร็จได้ แม้ว่าหนทางนั้นจะต้องใช้ความรุนแรงก็อาจจำเป็นจะต้องใช้ มิฉะนั้นจะนำไปสู่ความรุนแรงมากขึ้น ประเทศเล็กจะสนใจแต่เรื่องการเพิ่มแสนยานุภาพและความมั่งคั่งของกลุ่มตน โดยมิได้สนใจสวัสดิการของประชาชนเลย ย่อมไม่สมควร ถ้าชาติมีเสรีภาพแล้ว ประชาชนก็จะมีเสรีภาพด้วย ความปราศจากวิหิงสาจะเป็นระเบียบปฏิบัติของยุคนั้น ประชาชนก็จะทำงานเพื่อความจริง ความงามและความดี ถ้าคนไทยมีความสำนึกในการสร้างสรรค์สติปัญญาและความคิดเช่นนั้น ก็จะประสานประโยชน์จากวัฒนธรรมหรืออารยธรรมนั้นได้ ถ้ามิได้เป็นเช่นนั้น การประสานประโยชน์ย่อมหมายถึงเราต้องยอมสูญเสียเอกลักษณ์ไทยของเราไป แล้วรับเอาค่านิยมทางวัตถุบางอย่างมา ผลที่ได้ย่อมเป็นไปอย่างฉาบฉวยและอย่างกึ่งดิบกึ่งดีดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับการปกครอง

ศาสตราจารย์ กิตติคุณ ดร วิษณุ เครืองาม

ทุกวันนี้ถ้าผ่านไปทางหน้ากระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ก็จะเห็นอนุสาวรีย์บุคคลสำคัญ ที่ข้าราชการแต่ละกระทรวงยึดถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นบุพพาจารย์ เป็นผู้มีคุณูปการ ต่อกิจการของหน่วยงานนั้นๆ เช่น กระทรวงยุติธรรมเดิม ตั้งอยู่ที่ท้องสนามหลวง ก็มีพระอนุสาวรีย์ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กระทรวงการต่างประเทศก็มีพระอนุสาวรีย์ของสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงสาธารณสุขมีพระอนุสาวรีย์ของสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร กระทรวงพาณิชย์มีพระอนุสาวรีย์ของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ และกระทรวงมหาดไทยมีพระอนุสาวรีย์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ บุคคลเหล่านี้ ถ้าไม่ได้มีเกียรติประวัติใดๆ เกี่ยวข้องกับหน่วยงานนั้น คงไม่สร้างขึ้นมาให้เป็นอนุสาวรีย์ เพื่อเป็นที่สักการะของข้าราชการในกระทรวงนั้น

เมื่อพิจารณาพระประวัติสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพแล้วจะเห็นได้ว่าพระองค์ท่านไม่ได้เพียงแต่เกี่ยวพันหรือมีคุณูปการต่อกระทรวงมหาดไทยเท่านั้น แต่มีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อการปกครองของประเทศไทยทั้งระบบ คำว่า **การปกครอง** นั้นครอบคลุมไปทุกกระทรวง ทบวง กรม ไม่ใช่แต่เพียงภารกิจของกระทรวงมหาดไทยเท่านั้น แต่ยังคลุมไปถึงกระทรวงอื่นๆ อีกเป็นอันมากในมิติของการปกครอง ไม่ใช่ในเนื้องานของกระทรวงนั้นๆ ดังนั้น ถ้าจะยกย่องว่าพระองค์ท่านเป็นบุคคลสำคัญของประเทศไทยในด้านการปกครองเห็นจะแคบไป

[1] ถอดคำบรรยายจากการแสดงปาฐกถาเสาหลักของแผ่นดิน ชุดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับการปกครอง โดย ศาสตราจารย์ กิตติคุณ ดร.วิษณุ เครืองาม เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2555 เวลา 13.00 - 15.00 น. ณ ห้อง 111 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หากจะจำกัดเพียงแค่ภารกิจของกระทรวงมหาดไทย จริงอยู่กระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงของการปกครอง ของนักปกครอง แต่คำว่าการปกครอง ซึ่งตรงกับคำว่า Government นั้น ไม่ได้จำกัดอยู่แค่กระทรวงมหาดไทย กระทรวงอื่นๆ ก็เป็นส่วนหนึ่งของ Government ด้วย เมื่อพูดถึงเรื่องการปกครองทั้งหมด ก็จะมีคำว่า Governance ซึ่งในปัจจุบันทุกกระทรวงจะต้องมี Good Governance ซึ่งแปลว่า การปกครองที่ดี ศาสตร์หรือวิชาที่เกี่ยวกับการปกครองเรียกว่า รัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งแยกออกมาจากคำว่า รัฐศาสตร์ และเป็นศาสตร์พิเศษโดยเฉพาะที่ไม่ได้ฝึกคนเพื่อไปรับราชการในกระทรวงมหาดไทยเท่านั้น แต่สามารถที่จะเป็นนักปกครองในกิจการอื่นๆ อีกด้วย

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นพระราชโอรสพระองค์หนึ่งในจำนวนกว่า 80 พระองค์ของรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระราชโอรส - ธิดามากที่สุด แรกประสูติมีพระนามว่า พระองค์เจ้าชายดิศวรกุมาร เมื่อมีพระชนมายุเพียง 6 ปี พระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต หลังจากนั้นพระองค์ท่านก็อยู่ในพระราชูปถัมภ์ของรัชกาลที่ 5 ในฐานะที่เป็นสมเด็จพระบรมเชษฐาต่างพระราชชนนีตลอดมา เช่นเดียวกับเจ้านายทั้งหลายซึ่งเป็นพระราชโอรสธิดาของรัชกาลที่ 4 จุดนี้เองที่ทำให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างหนักแน่นมั่นคงจนตลอดพระชนมายุ พระองค์ไม่เคยไปศึกษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของเจ้านายในสมัยนั้น ซึ่งจะเรียนกันอยู่ในประเทศ โดยจะเรียนในวังและมีครูฝรั่งเข้าไปสอน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ใช้เวลาในการเรียนไม่มากไปกว่าเจ้านายพระองค์อื่น แต่พระองค์ท่านมีความรอบรู้และเชี่ยวชาญในสรรพวิทยาการต่างๆ มากมาย ซึ่งเรื่องนี้ควรสอนคนที่ไม่เคยมีโอกาสไปเรียนเมืองนอกว่า ความรู้อาจเรียนทันกันหมด

กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

เมื่อพระชนมายุได้เพียง 25 ปีเท่านั้น ได้เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ซึ่งนับว่ายังมีพระชนมายุน้อยมาก แต่เนื่องจากในขณะนั้นจำเป็นต้องมีคนมาช่วยราชการ อายุจึงไม่ใช่เรื่องสำคัญ ขอให้มีสติปัญญาที่ฉลาดปราดเปรื่องเป็นใช้ได้ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงตั้งกรมธรรมการขึ้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเป็นอธิบดีกรมธรรมการ

อีกกรมหนึ่ง จนกระทั่งเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงยุบรวมเป็นกระทรวงเดียวคือ กระทรวงธรรมการหรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน ก็โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีเมื่อพระชนมายุ ประมาณ 29 หรือ 30 ปี เมื่อทรงได้รับมอบหมายให้กระทำงานใดคนที่เป็นปราชญ์ย่อมปฏิบัติงานนั้นอย่างจริงจังจนสำเร็จ เริ่มแรกทรงวางหลักในเรื่องการศึกษาของประเทศ แต่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ไม่นาน รัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูประบบราชการของไทยใหม่ ด้วยการตั้งกระทรวงขึ้นพร้อมกันในวันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2435 จำนวน 12 กระทรวง ดังนั้น วันที่ 1 เมษายนของทุกปีจึงถือเป็นวันสถาปนากระทรวงเหล่านั้นซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมคลองหลอดเดิมหรือในปัจจุบันเรียกคลองคูเมือง

เคยมีอดีตนายกรัฐมนตรีท่านหนึ่ง ได้รับหนังสือเชิญไปงานสถาปนากระทรวงหนึ่งในวันที่ 1 เมษายน ท่านก็ให้ลงนัดไว้ ต่อมาก็มีอีก 6 กระทรวงเชิญท่านไปงานสถาปนากระทรวงเหมือนกัน ท่านก็ถามว่า ทำไมจึงได้สถาปนากระทรวงในวันเดียวกัน มีผู้อธิบายให้ท่านทราบว่า ทั้งหมดนี่คือพระบารมีของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสถาปนา 12 กระทรวง ขึ้นในวันเดียวกัน และอธิบายให้ท่านฟังว่า ทำไมรัชกาลที่ 5 จึงคิดตั้งกระทรวงขึ้นพร้อมกันเช่นนั้น ท่านฟังแล้วอุทานว่าอย่างนี้ไม่เรียกวิสัยทัศน์แล้วเรียกว่าอะไร

เมื่อตั้งกระทรวงมหาดไทยแล้ว เดิมจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ให้สมุหนายกที่เคยมีมาแต่เดิมเป็นเสนาบดีต่อไปในครั้งแรก แต่เนื่องจากชรามากการปฏิบัติราชการจึงมีปัญหา ในที่สุดรัชกาลที่ 5 ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ในขณะนั้นมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2435 แล้วก็เป็นต่อมาจนสิ้นรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2453 เมื่อรัชกาลที่ 6 ทรงขึ้นครองราชย์ก็ยังเป็นต่อมาอีก 5 ปี รวมแล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึง 23 ปี (พ.ศ. 2435 - 2458) และในปีนั้นเองก็ทรงทำหนังสือกราบบังคมทูลว่าพระสุขภาพไม่ดีขอลาออก ความจริงมีข่าวว่ามีการเมืองอยู่เบื้องหลัง ทำให้มีเหตุกระทบกระทั่งกันในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์จึงทรงหลีกลี้หนีปัญหาเพื่อที่จะได้ไม่ต้องเป็นปากเป็นเสียงกัน เมื่อลาออกแล้วก็ทรงทำงานด้านหนังสือที่ทรงโปรด จนกระทั่งรัชกาลที่6 ทรงเห็นว่าทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กลับเข้ารับราชการใหม่ เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรหรือ

กระทรวงวัง คล้ายๆ ตำแหน่งของคุณแก้วขวัญ วัชโรทัย ถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ก็โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอภิรัฐมนตรี ตำแหน่งนี้ยิ่งใหญ่มาก เพราะอภิรัฐมนตรีจะอยู่เหนือรัฐมนตรีหรือเสนาบดี จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี 2475 จึงทรงยุติบทบาททางราชการโดยสิ้นเชิง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรับราชการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 เมื่อมีพระชนมายุ 25 ปี จนถึงปี พ.ศ. 2475 พระชนมายุ 70 ปี ผ่านการรับราชการมาถึง 3 รัชกาล คือ รัชกาลที่ 5, 6 และ 7 จะสรรเสริญเยินยอพระเกียรติคุณอย่างไรก็ไม่สมพระเกียรติเหมือนกับที่พรรณนาไว้ในประกาศพระบรมราชโองการในสมัยรัชกาลที่ 7 ที่สถาปนาพระองค์ท่านขึ้นเป็น "สมเด็จฯ กรมพระยา" ซึ่งเป็นพระอิสริยยศสูงสุดที่จะพึงตั้งแก่พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดได้ ในประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวได้กล่าวสดุดีพระเกียรติคุณตอนหนึ่ง โดยใช้คำว่า "ทรงเป็นหลักราชการ" ซึ่งคล้ายกับคำว่า "เสาหลักของแผ่นดิน" ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใช้ ซึ่งมีความหมายว่า ถ้าใครมีปัญหาต้องถามพระองค์ท่าน และเมื่อทรงชี้ชัดว่าอย่างไรก็ควรเป็นไปตามนั้น ประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวกำหนดพระนามกรมว่า

"สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อิสสริยลาภบดินทรสยามวิชิตินทรวโรปการ มโหฬารรัฐประศาสตร์ปิยมหาราชนรานุศิษย์ ไพศาลราชกฤตยการีโบราณคดี ปวัติศาสตรโกศล คัมภีรพนธ์นิรุกติปฏิภาน ราชบัณฑิตวิธานนิติธรรมสมรรถศึกษาภิวัธปิยวาที ขันติสัตยตรีสุจริตธาดาวิมลรัตนปัญญาอาชวาศรัย พุทธาทิไตรสรณาทรพิเศษคุณาภรณ์ธรรมมิกนาถบพิตร"

พระเกียรติคุณเรื่องอื่นนั้นคงมีปาฐกถาสดุดีเทิดพระเกียรติในโอกาสอื่นๆ แล้ว ในที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องการปกครอง ซึ่งในคำประกาศสดุดีพระเกียรติคุณนั้นระบุว่าทรงเชี่ยวชาญในด้านรัฐประศาสนศาสตร์ การปกครองของประเทศไทยนั้น เพิ่งจะปรากฏเป็นระเบียบแบบแผน แล้วก็ยึดถือกันตลอดมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 8 แห่งกรุงศรีอยุธยา การปกครองก่อนหน้านั้นไม่มีหลักฐานชัดเจน

สมัยกรุงศรีอยุธยา ปฐมกษัตริย์พระองค์แรกคือ พระเจ้าอู่ทอง พระองค์ทรง

ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต พระราชโอรสคือ พระราเมศวรก็เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 2 แต่ครองราชย์ได้ไม่นาน ก็มีพระญาติซึ่งเป็นเจ้าเมืองสุพรรณยกทัพเข้ามาชิงราชสมบัติ พระราเมศวรก็ถอยออกไปอยู่เมืองลพบุรี พระญาติท่านนั้นก็ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ทรงพระนามว่า ขุนหลวงพะงั่วหรือสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 เมื่อขุนหลวงพะงั่วสวรรคต พระเจ้าทองลันหรือทองจันทร์พระราชโอรสของขุนหลวงพะงั่วก็ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 แต่ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ได้ไม่นาน พระราเมศวรซึ่งถูกแย่งราชสมบัติและไปอยู่ที่ลพบุรีก็ยกทัพเข้ามายึดกรุงศรีอยุธยา จับพระเจ้าทองลันปลงพระชนม์ เหตุการณ์ในครั้งนี้ถือเป็นการปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดินครั้งแรกในกรุงศรีอยุธยา และเหตุการณ์เช่นนี้ก็มีต่อมาเรื่อยๆ หลังจากปลงพระชนม์พระเจ้าทองลันแล้ว ก็ขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่2 เมื่อพระราเมศวร สวรรคต พระเจ้ารามราชาธิราชซึ่งในประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏชัดเจนว่าเป็นพระราชโอรสของพระราเมศวรหรือไม่เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ทรงครองราชย์อยู่นาน จนกระทั่งเจ้าเมืองสุพรรณซึ่งก็มีเชื้อสายเป็นวงศาคณาญาติกับพระเจ้าอู่ทองชื่อว่า เจ้านครอินทร์ ได้ยกทัพเข้ามายึดกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามราชาธิราชไม่ได้ทรงต่อสู้ แต่ยกราชบัลลังก์ให้แล้วไปอยู่ที่อื่น เจ้านครอินทร์ก็ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 6 ถือว่าเป็นราชวงศ์ใหม่ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนครินทราชาธิราช มีเชื้อสายสุโขทัย ซึ่งเป็นเชื้อสายพระร่วง บางตำราบอกว่าพระร่วงเคยลงเรือไปค้าขายกับพระเจ้ากรุงจีน พระร่วงที่ว่าคงไม่ใช่พ่อขุนรามคำแหง แต่น่าจะเป็นพระนครินทราชาธิราชมากกว่า พระนครินทราชาธิราชมีพระราชโอรสที่ควรรู้จัก 3 พระองค์ คือ เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยา และเจ้าสามพระยา เมื่อพระนครินทราชาธิราชสวรรคต เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยาก็ยกทัพเข้ามาแย่งชิงราชสมบัติกัน มีการชนช้างกันที่สะพานป่าถ่านกลางเกาะอยุธยา สิ้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ น้องคนที่สามคือเจ้าสามพระยาจึงเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 7 เจ้าสามพระยาโปรดให้สร้างวัด

เจ้าสามพระยา

เจดีย์ พระปรางค์ ครอบตรงที่ถวายเพลิงพระศพของเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา จนกระทั่งเมื่อราว 55 ปีมาแล้ว วันหนึ่งขณะฝนตกหนัก ตำรวจพบคนร้ายถือย่าม แบกกระสอบ หนีออกมาจากวัดราชบูรณะ ซึ่ง

เป็นวัดที่เจ้าสามพระยาสร้างถวายเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา ค้นในย่ามและกระสอบพบ หม้อ ชาม กะละมัง ไห พระพุทธรูปทองคำ มงกุฎ แก้วแหวนเงินทองเพชรนิลจินดาจำนวนมาก ตำรวจสอบถามโจรว่าไปเอามาจากไหน โจรบอกว่าไปขุดมาจากใต้พระปรางค์วัดราชบูรณะและทำมาหลายครั้งแล้ว ตำรวจยึดของกลางไว้แล้วเชิญกรมศิลปากรมาตรวจสอบ กรมศิลปากรเองก็ไม่เคยเห็นสมบัติมากมายอย่างนี้ จึงได้ให้โจรนำไปชี้จุด ปรากฏว่าใต้พระปรางค์ใหญ่เป็นกรุ กรุคือห้องเล็กๆ เหมือนลิฟต์ ซ้อนกันอยู่ไม่รู้ว่ากี่ชั้น ขุดลงแค่ไปชั้นเดียว ก็ได้สมบัติขึ้นมาอีกมากมาย พอขุดลงไปอีกก็พบกรุชั้นที่สอง ในกรุนี้ก็พบเจดีย์เล็กๆ พระธาตุ ศิราภรณ์ (เครื่องประดับศีรษะ เช่น พระมาลา หรือมงกุฎ) พระพุทธรูปองค์เล็กๆ เท่านิ้วก้อยเหมือนพระเครื่อง เนื้อชิน เนื้อเงิน และเนื้อทอง

เป็นพันเป็นหมื่นองค์ และเมื่อขุดลงไปก็เจอกรุชั้นที่สามพบ โต๊ะ ถาด และอื่นๆ อีกมากมาย แต่ที่มีค่ามากก็คือ ช้างทองคำหมอบชูงวง ใหญ่เท่ากำปั้น แต่งามมาก กรมศิลปากรขุดได้แค่สามชั้นก็หยุดเนื่องจากถ้าขุดต่อไปอาจจะทำให้พระปรางค์พังลงมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร และมีพระราชดำรัสว่า ควรจะสร้างพิพิธภัณฑ์เก็บของทั้งหมดไว้ที่นี่ ซึ่งต้องหางบประมาณมาดำเนินการ กรมศิลปากรจึงได้นำพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ออกมาแบ่งให้เช่า ได้เงินมาสามล้านบาทสร้างพิพิธภัณฑ์ได้หนึ่งหลังโดยแทบไม่ต้องใช้งบประมาณแผ่นดิน ชื่อว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ต่อเมื่อเจ้าสามพระยาเสด็จสวรรคต พระราชโอรสก็ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 8 คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งครองราชย์เป็นเวลานานถึง 40 ปี ซึ่งถือว่านานที่สุดจนกระทั่งเมื่อรัชกาลที่ 5 ครองราชย์ถึง 42 ปี จึงถือว่ายาวนานกว่า บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์สมบัติยาวนานที่สุด

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงวางหลักในการปกครองพระนครศรีอยุธยาไว้อย่างมั่นคง และเฉลียวฉลาด โดยเริ่มใช้ตั้งแต่รัชสมัยของพระองค์จนกรุงศรีอยุธยาเสียกรุง ผ่านมาถึงกรุงธนบุรีอีก 15 ปี แล้วจึงมาถึงกรุงเทพฯ อีกราว 100 ปี รวมเป็นระยะเวลาประมาณ 400 ปี จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์มีพระราชดำริว่า การปกครองซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งถือเป็นการปกครองในระบบจารีตนั้นล้าสมัยแล้ว ระบบจารีตเป็นระบบซึ่งไม่ได้

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เขียนไม่ได้ตราเป็นกฎหมาย เป็นระบบที่ยึดถือการปฏิบัติต่อๆ กันมา เป็นระบบธรรมเนียม ซึ่งก็มีการดัดแปลงแต่งเติมมาโดยตลอด อาจจะไม่ได้ยึดตามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทั้งหมด ดังนั้น รัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชดำริว่าสมควรเปลี่ยนการปกครองระบอบนี้ได้แล้ว โดยให้เหตุผลว่า

1. การปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ใช่การปกครองแบบรัฐหรือประเทศ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองจะมีลักษณะเป็นรัฐ (State) หรือประเทศ ถ้าจะนำการปกครองแบบกรุงศรีอยุธยามาใช้ก็ไม่เหมาะเพราะอาจจะทำให้รัฐแตกได้ เนื่องจากหัวเมืองต่างๆ ต่างก็ต้องการที่จะแยกตัวออกเป็นอิสระด้วยกันทั้งนั้น เหมือนคราวพระเจ้าตากสินปราบดาภิเษกในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งก็มีถึง 5 ก๊กด้วยกัน แต่สยามในสมัยรัชกาลที่ 5 อาจจะมีถึง 100 ก๊กย่อยๆ ก็เป็นได้ เพียงแต่ไม่ช่วงชิงความเป็นใหญ่เหนือพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น

2. ประชากรมีจำนวนมากขึ้นกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยามาก ประชากรไม่ได้มีแต่คนไทยเท่านั้น แต่มีทั้งไทย มอญ จีน เขมร และฝรั่ง จึงต้องมีการปกครองที่มีระเบียบแบบแผน ให้เกิดความรู้สึกว่ายุติธรรม ไม่ใช่เปลี่ยนไปทุกวันตามอำเภอใจของผู้ปกครอง

3. ทรงเล็งเห็นว่า ศัตรูภายนอกกำลังจ้องที่จะฉวยโอกาสเข้าครอบครองสยาม หากสยามมีกำลังอ่อนแอลง จึงต้องนำการปกครองที่มีระเบียบแบบแผนมาใช้ เพื่อให้ต่างชาติได้เห็นว่า สยามมีความเข้มแข็ง

4. การปกครองเมื่อสมัย 400 ปีที่แล้ว จะมีการแต่งตั้งอภิมหาขุนนาง จำนวน 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคุมด้านพลเรือน เรียกว่า สมุหนายก อีกฝ่ายหนึ่งคุมด้านทหาร เรียกว่า สมุหพระกลาโหม ถ้าจะเปรียบกับตำแหน่งในปัจจุบัน สมุหนายกก็เปรียบได้กับนายกรัฐมนตรี ส่วนสมุหพระกลาโหมก็เปรียบได้กับผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั่นเอง ซึ่งเป็นช่องทางให้เกิดการมักใหญ่ใฝ่สูงแย่งชิงอำนาจได้ง่าย

ในสมัยก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งชื่อผู้ที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งสมุหนายกว่า เจ้าพระยาจักรี และเพื่อไม่ให้เกิดการซ้ำกันก็จะวงเล็บชื่อต่อท้าย เช่น เจ้าพระยาจักรี (แขก) เจ้าพระยาจักรี (แดง) เจ้าพระยาจักรี (อ้วน) ซึ่งในสมัยพระเจ้าตากสินก็มีเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่วนสมุหพระกลาโหม ให้เรียกว่า เจ้าพระยา

มหาเสนา แล้ววงเล็บชื่อเหมือนกัน เช่น เจ้าพระยามหาเสนา (เสน) เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงตั้งคู่เขยของพระองค์ขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ซึ่งต่อมาเป็นต้นตระกูลบุนนาคในปัจจุบัน ตำแหน่งทั้งสองคือ เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยามหาเสนาเป็นอัครมหาเสนาบดี ส่วนตำแหน่งหัวหน้าหน่วยงานที่อยู่ในความรับผิดชอบของสมุหทั้งสองฝ่ายจะเรียกว่า เสนาบดี

สมุหนายกซึ่งดูแลด้านพลเรือน จะมีกรมที่เกี่ยวข้องหรืออยู่ในความรับผิดชอบ 4 กรม เรียกว่า จตุสดมภ์ คือ

- กรมเวียง มีหน้าที่ดูแลพระนครทั้งหมด เสนาบดีกรมเวียงจะมีชื่อว่า เจ้าพระยายมราช โดยวงเล็บชื่อต่อท้าย เช่น เจ้าพระยายมราช (ปั้น)

- กรมวัง มีหน้าที่ดูแลราชการของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหมด รวมถึงพระสงฆ์ ตำรวจ ศาล โรงเรียน และวัด เสนาบดีกรมวังจึงมีอำนาจมากเพราะต้องตัดสินคดีความต่างๆ เสนาบดีกรมวังจะมีชื่อว่า เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ แล้ววงเล็บชื่อเหมือนกัน

- กรมคลัง มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการเงิน การทอง การคลัง และภาษีอากร นอกจากนั้น ยังต้องดูแลเรื่องการทูตและการค้าขายกับต่างประเทศด้วย เสนาบดีจะมีชื่อว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดี ที่คุ้นเคยกันดีก็คือ เจ้าพระยาโกษาเหล็กและเจ้าพระยาโกษาปาน เป็นต้น บางครั้งก็เรียกว่า เจ้าพระยาพระคลัง เช่น เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

- กรมนา มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการทำนา น้ำ ฝน เสนาบดีที่ดูแลจะมีชื่อว่า เจ้าพระยาพลเทพ

ในแต่ละกรมข้างต้นนั้นก็จะแบ่งออกเป็นหน่วยงานย่อยๆ ซึ่งก็เรียกว่ากรมเหมือนกัน เช่น กรมคลัง จะมีหน่วยงานในสังกัด เช่น กรมท่า กรมพระคลังสินค้า เป็นต้น ผู้รับผิดชอบแต่ละกรมจะเรียกว่า เจ้ากรม ต่างจากการปกครองในปัจจุบัน ซึ่งจะแบ่งเป็นกระทรวง ทบวง กรม ต่ำกว่ากรมก็จะเรียก สำนัก หรือกองต่างๆ

มีเกร็ดที่น่าสนใจคือ เราต้องทำการค้ากับต่างประเทศทางเรือ มีการตั้งด่านเก็บภาษีตรงท่าเรือ สมัยก่อนเมืองมะริด ทวาย ตะนาวศรี ซึ่งอยู่ในพม่าเคยเป็นของไทยมาก่อน เพราะฉะนั้น เราก็ไปตั้งด่านเก็บภาษีที่เมืองมะริด เรือจากอินเดีย ลังกา ตะวันออกกลาง ในสมัยนั้นเรียกว่า เรือแขก ถ้าเข้ามาทางมหาสมุทรอินเดีย ทะเลอันดามัน ก็จะมาจอดขนสินค้าที่เมืองมะริด ในสมัยก่อนเราถือว่าฝั่งมหาสมุทรอินเดียนั้นเป็นฝั่งขวาของประเทศ จึงได้ตั้งชื่อกรมที่ไปตั้งด่านเก็บภาษีตรงนั้นว่า กรมท่าขวา ส่วนเรือจีน เรือญี่ปุ่น เรือญวน ก็เข้ามาจอดที่เมืองจันทบุรีและฝั่งทะเลตะวันออก เราก็ไปตั้งด่านเก็บภาษีตรงนั้น เรียกว่า กรมท่าซ้าย เจ้ากรมท่าซ้ายซึ่งดูแลเรือจีน จะมีชื่อเหมือนกันหมด คือ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี แล้ววงเล็บชื่อเหมือนกัน พระยาโชฎึกจะคัดเลือกมาจากคนเชื้อสายจีน เพราะต้องใช้ภาษาจีนในการสื่อสาร สมัยรัชกาลที่ 5 เราเคยมีคนจีนชื่อ จีนเถียน เมื่อก่อนเป็น

พระยานรนาถ ใจบุญออกเงินสร้างวัด คือ วัดนรนาถสุนทริการาม อยู่แถวเชิงสะพานเทเวศร์นฤมิตร รัชกาลที่ 5 เห็นว่าพระยานรนาถจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต จึงแต่งตั้งเป็นเจ้ากรมท่าซ้าย เมื่อเป็นเจ้ากรมท่าซ้ายก็ต้องเปลี่ยนจากพระยานรนาถ เป็นพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน) เมื่อมีการใช้นามสกุลขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ญาติก็มาขอพระราชทานนามสกุล จึงพระราชทานว่า โชติกเสถียร โชติก แปลว่า แสงสว่าง มาจาก โชฎึก ส่วนเสถียร มาจากชื่อบรรพบุรุษว่า เถียน ก่อนหน้านั้นก็มีเจ้าคุณโชฎึกราชเศรษฐี (พุก) ลูกหลานมาขอพระราชทานนามสกุล รัชกาลที่ 6 ก็ตั้งให้ว่า โชติกะพุกณะ ส่วนเจ้ากรมท่าขวาที่ดูแลเรือแขก เป็นมุสลิม และมีชื่อเหมือนกันหมดว่า พระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งไม่เพียงดูแลการค้าอย่างเดียวแต่ต้องดูแลเรื่องศาสนาและธรรมเนียมปฏิบัติด้วย ใครมีเรื่องร้องเรียนพระยาจุฬาฯ ก็นำเรื่องกราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดิน จนชาวมุสลิมยกย่องให้เป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้น เมื่อเรายุบกรมท่าซ้าย ท่าขวา แต่รัชกาลที่ 5 ก็ยังคงตำแหน่งหัวหน้ามุสลิมไว้ โดยยังคงเรียกว่า จุฬาราชมนตรี มาจนทุกวันนี้

ข้าราชการในสมัยก่อนไม่มีเงินเดือน พระเจ้าแผ่นดินจะให้เงินเป็นรายปีเรียกว่า เบี้ยหวัด ซึ่งก็เป็นจำนวนไม่มาก ดังนั้น กรมต่างๆ จึงต้องหารายได้เข้ากรมเองโดยถูกกฎหมาย วิธีการหารายได้คือการตั้งศาล และตั้งหน่วยงานที่ทำหน้าที่คลังขึ้นเมื่อมีคนทำผิด ศาลตัดสินแล้วจะปรับเงินเรียกว่า พินัยหลวง เงินเหล่านั้นถือว่าเป็นเงินถูกกฎหมาย ข้าราชการสามารถนำไปแบ่งกันได้ ฉะนั้น ทุกกรมก็ต้องมีศาลและมีคลังเหมือนกันหมด นี่จึงเป็นบ่อเกิดของการทุจริต คอร์รัปชัน การเรียกสินบนและส่วย รัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชดำริที่จะปฏิรูประบบราชการเสียใหม่ เพื่อไม่ให้เกิดคลังซ้อนคลัง และศาลซ้อนศาลขึ้น ถึงแม้จะมีกฎหมายห้ามแล้วแต่จากการที่เคยทำได้ทำให้คิดว่า ก็เคยทำได้นี่ยกตัวอย่าง เช่น เจ้ากรมท่าซ้ายคุมเรือจีน และเจ้ากรมท่าขวาคุมเรือแขก ใครจะรวยกว่ากันก็ดูได้จากการเก็บภาษี ส่วนหนึ่งเอาให้หลวง อีกส่วนเก็บไว้ใช้เอง บางทีก่อนที่จะส่งให้หลวงก็ยังยักยอกไว้อีก ทำให้เหลือถึงหลวงนิดเดียว แล้วเรือแขกที่เข้ามา สินค้าก็จะเป็นพวกกระวาน กานพลู ผงกะหรี่ เครื่องเทศต่างๆ ส่วนเรือจีน สินค้าจะเป็นพวกผ้าแพร เพชร พลอย หยก อัญมณี และไม้ ล้วนแต่เป็นสินค้าที่มีค่ามาก ทำให้เก็บภาษีได้มาก เจ้าคุณโชฎึกนั้นจึงรวยมาก แม้แต่ในเรื่องสี่แผ่นดินของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ตอนที่คุณเปรมให้คนไปขอแม่พลอยจากเสด็จฯ เสด็จฯ ถามว่า คุณเปรมรวยไหม คำตอบคือ รวยหรือไม่หม่อมฉันไม่ทราบ รู้แต่ว่าบรรพบุรุษเขาเป็นพระยาโชฎึก เสด็จฯ ถึงกับบอกว่าอ้อ! รวยจริง คนสมัยนี้อ่านแล้วอาจจะงง เพราะว่าโชฎึกนั้นเป็นเหมือนยี่ห้อ เหมือนสมัยนี้เมื่อเราพูดถึงตระกูลที่ดังๆ เราจะรู้กันทันทีว่าเขารวยจริง

เกร็ดความรู้อีกเรื่องหนึ่งคือ ข้าราชการไทยสมัยก่อนรัชกาลที่ 5 จะไม่สวมเสื้อนุ่งแต่โจงกระเบน โดยเฉพาะรัชกาลที่ 3 พระองค์ท่านไม่โปรดให้สวมเสื้อเลย มีการออกระเบียบว่า ห้ามสวมเสื้อเข้าเฝ้าด้วยซ้ำ

เพราะฉะนั้น เวลาเจ้าหน้าที่กรมท่าซ้าย ท่าขวา ท่ากลาง (จะเก็บภาษีเรือฝรั่ง ตั้งด่านอยู่ตรงพระประแดงในสมัยก่อนเจ้ากรมท่ากลางจะชื่อ พระยาวิชเยนทร์หรือพระยาศรีพิพัฒน์ โดยคัดเลือกจากฝรั่ง) ลงไปเก็บภาษีก็จะนุ่งแต่โจงกระเบนลงไปเก็บ พอชุดแรกเก็บเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมีอีกชุดหนึ่งตามลงไปเก็บอีก เจ้าของเรือก็จะงงว่าก็เก็บไปแล้วทำไมถึงมาเก็บอีก บอกว่าชุดแรกนั้นเป็นข้าราชการตัวปลอม ดังนั้น จึงได้ขอให้ข้าราชการที่ทำหน้าที่เก็บภาษีมีบัตรประจำตัวข้าราชการ เราก็ทำไม่เป็น ก็ต้องไปกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 3 ว่า ขอให้แต่งยูนิฟอร์มเพื่อให้เหมือนกันหมด รัชกาลที่ 3 ก็มีพระบรมราชวินิจฉัยให้ใส่ยูนิฟอร์มเฉพาะข้าราชการกรมที่เก็บภาษีเท่านั้น ส่วนข้าราชการกรมอื่นก็ให้นุ่งโจงกระเบนตัวเดียวเหมือนเดิม เมื่อทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยแล้วก็ไปประชุมเพื่อเลือกสีเสื้อ ซึ่งก็สรุปได้ว่าให้ใช้สีน้ำเงินทั้งเสื้อและโจงกระเบน นี่ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้คนไทยเรียกสีน้ำเงินว่าสีกรมท่า เพราะเป็นสีเครื่องแต่งกายของกรมท่ามาแต่เดิมนั่นเอง

อุปสรรคในการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ

1. ไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่

รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระชนมายุน้อย การบริหารกิจการบ้านเมืองต่างๆ ย่อมต้องอยู่ในสายตาของผู้มีอำนาจ 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

หรือสมเด็จเจ้าพระยา เมื่อท่านถึงแก่พิราลัย บ้านที่ท่านอยู่ลูกหลานก็ยกให้เป็นมหาวิทยาลัย คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ส่วนที่ดินอีกแห่งก็ยกให้เป็นโรงพยาบาล เรียกว่า โรงพยาบาลบ้านสมเด็จ เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 4 สวรรคต ก็มีการประชุมกันเพื่อเลือกพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าพระยาเป็นประธานในการประชุมครั้งนั้น อาจจะเรียกได้ว่า มีอำนาจในการตั้งพระเจ้าแผ่นดิน ผลการประชุมก็เลือกเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เมื่อเลือกพระเจ้าแผ่นดินแล้วก็จะต้องเลือกอุปราชด้วย กรมขุนวรจักรธรานุภาพก็ถามว่าทำไมต้องเลือกอุปราชด้วย ควรจะให้พระเจ้าแผ่นดินเลือกเองทีหลัง สมเด็จเจ้าพระยาถามกลับไปว่าอยากเป็นเองใช่ไหม เป็นเหตุให้กรมขุนวรจักรธรานุภาพเก็บพระองค์ไม่ออกจากวังไปไหนอีก ซึ่งผลการประชุมก็ได้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกรมพระราชวังบวรวังหน้า

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมี

พระชนมายุมากกว่ารัชกาลที่ 5 แล้วยังทรงพระปรีชาสามารถมาก ทรงพูดภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงโปรดฝรั่งมาก เมื่อมีพระโอรสก็ตั้งชื่อว่า พระองค์เจ้าจอร์จวอชิงตัน ซึ่งต่อมาก็คือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และการที่ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นอุปราช ท่านถือว่าสมเด็จเจ้าพระยามีบุญคุณต่อท่าน เพราะท่านไม่ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าอยู่หัว ดังนั้น ความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ 5 จึงมีน้อย ทำให้บ้านเมืองในขณะนั้นแยกออกเป็น 3 ก๊ก คือ วังหน้า วังหลวงและฝั่งธน

เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 พระชนมายุยังไม่บรรลุนิติภาวะ พระองค์ท่านจะอยู่อย่างสงบเสงี่ยมเจียมพระองค์ ไม่ค่อยแสดงความคิดเห็นเท่าไร และในระหว่างนั้นก็ทรงขอไปต่างประเทศ แต่สมเด็จเจ้าพระยาท้วงว่าอย่าไปไกลเกรงว่าจะเกิดอันตราย พระองค์จึงได้เสด็จไปสิงคโปร์ ชวา อินเดีย แทน พอปี พ.ศ. 2416 มีพระชนมายุครบยี่สิบก็บรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง พระองค์เริ่มมีอำนาจมากขึ้นเนื่องจากสามารถลงพระปรมาภิไธยเองได้ไม่ต้องให้ผู้อื่นทำแทน แต่ยังไม่สามารถทำอะไรได้มากนักเนื่องจากยังติดที่สมเด็จเจ้าพระยาและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในปี พ.ศ. 2417 เกิดเหตุการณ์วิกฤติขึ้นเมื่อเกิดไฟไหม้วังหลวง ทหารวังหลวงไม่สามารถดับไฟได้ วังหน้ามาช่วย วังหน้าขนทหารพร้อมวัสดุอุปกรณ์ในการดับไฟมามากมาย ทำให้ได้รู้ว่า วังหน้ามีศักยภาพสูงและยังได้รับการช่วยเหลือจากอังกฤษในเรื่องทหารและอุปกรณ์ต่างๆ รัชกาลที่ 5 จึงเชิญกรมพระราชวังบวรฯ มาเฝ้า แต่ท่านไม่ยอมมาเฝ้า และได้ลี้ภัยไปอยู่บ้านทูตอังกฤษ แต่ทูตอังกฤษไม่อยู่ ก็ขอให้ทูตอังกฤษประจำสิงคโปร์ไปเข้าเฝ้าแทน แต่รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการให้ต่างชาติเข้ามาเกี่ยวเป็นการชักศึกเข้าบ้าน และทรงปรามให้อังกฤษอยู่เฉยๆ เพราะเป็นเรื่องของพี่น้อง คนอื่นไม่เกี่ยว

แม้ว่าจะยังเกรงผู้มีอำนาจทั้งสองคน แต่รัชกาลที่ 5 ก็ออกกฎหมายมาฉบับหนึ่ง **ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์**ขึ้นในประเทศ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นการรวบรวมอำนาจด้านการคลัง การเก็บภาษีทั้งหมดทั่วประเทศมารวมอยู่ที่เดียว ทำให้การเก็บภาษีจะต้องส่งเข้าคลังทั้งหมด แล้วหลวงจะจ่ายเป็นเงินเดือนกลับคืน ทำให้ไม่สามารถยักยอกได้เหมือนเดิม และนี่เป็นการแก้ปัญหาคลังซ้อนคลัง และถือเป็นก้าวแรกในการปฏิรูปการปกครอง

2. **การออกกฎหมายตั้งศาลรับสั่ง** เป็นการดึงอำนาจเกี่ยวกับการพิจารณาพิพากษาคดีทั้งหมดมารวมอยู่ที่เดียว แต่ก็ยังมีปัญหาเนื่องจากหลายหน่วยงานยังไม่ยอมคืนอำนาจให้ แม้จะไม่ค่อยได้ผล แต่ก็ถือเป็นการส่งสัญญาณเตือนว่ากำลังจะเลิกระบบศาลซ้อนศาล

3. **การออกกฎหมายตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน** เรื่องนี้สำคัญมาก แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะไม่ได้จบจากมหาวิทยาลัย แต่พระองค์ก็ทรงรู้ว่าอำนาจนั้นแบ่งออกเป็นอำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจ

ตุลาการ ทรงทราบว่าทั้งอำนาจบริหารและอำนาจตุลาการนั้นยังแตะไม่ได้เพราะอาจจะเป็นการไปตีขนดหางพญานาค จะทำให้เดือดร้อน แต่อำนาจนิติบัญญัตินั้นเป็นอำนาจในเรื่องการออกกฎหมาย เรื่องนี้ไม่มีใครอยากคิดอยากทำเพราะทำไม่เป็น จึงทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเอาไว้ออกกฎหมาย กฎหมายที่ออกอีกฉบับหนึ่งคือกฎหมายพิกัดอัตราค่าตัวทาส กฎหมายฉบับนี้เป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่การเลิกทาส ในช่วงนั้นแม้ว่าพระองค์มีพระราชดำริจะทำสิ่งใดแต่ก็ยังไม่ราบรื่นเนื่องจากยังติดขัดที่ผู้มีอำนาจ ที่จริงหากจะทำก็ย่อมจะทำได้แต่พระองค์ย่อมรู้จังหวะอันควร พ.ศ. 2425 สมเด็จเจ้าพระยาถึงแก่พิราลัย และอีก 3 ปีต่อมาคือในปี พ.ศ. 2428 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทิวงคต เป็นอันว่าต่อไปนี้พระองค์สามารถที่จะทำในสิ่งที่ทรงคิดได้แล้วโดยไม่ต้องเกรงผู้ใด

เมื่อพระองค์ได้อำนาจกลับคืนมาแล้วก็ทรงเริ่มการปฏิรูปประเทศแต่ก็ติดที่ว่าจะได้ใครมาช่วย เวลาพูดถึงเรื่องนี้ผมมักจะคิดไปถึงรัชกาลที่ 7 เพราะพระองค์ท่านเคราะห์ร้ายมากเนื่องจากเป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้อง และเป็นน้องคนสุดท้าย คือเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 76 ในจำนวน 77 องค์ของรัชกาลที่ 5 มีน้องต่างพระมารดาอีกองค์หนึ่งแต่ก็สิ้นพระชนม์เมื่อประสูติได้ไม่นาน เมื่อขึ้นครองราชย์จึงไม่มีพระอนุชาเลย พระราชโอรสก็ไม่มี มีแต่พระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าอา เมื่อท่านเหล่านั้นทัดทานสิ่งใดพระองค์ท่านก็ไม่กล้าทำต่อ อย่างเช่น การสร้างสะพานพุทธ ก็ค้านว่าไม่ให้สร้างให้ไปสร้างวัดแทน แต่ถ้าอยากสร้างก็ให้ออกเงินเอง ก็ต้องไปเรี่ยไรชาวบ้านมาส่วนหนึ่ง ออกเองอีกส่วนหนึ่ง จึงสามารถสร้างสะพานพุทธได้ แต่รัชกาลที่ 5 โชคดีที่มีทั้งพระอนุชาและพระราชโอรสมาก และยังมีข้าราชการอีกมากมาย เช่น ในเรื่องกฎหมายก็ได้กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ช่วย ทหารบกก็ได้กรมพระนครสวรรค์ช่วย ทหารเรือก็ได้กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ช่วย การต่างประเทศก็ได้พระอนุชาคือสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการช่วย เรื่องการศึกษาก็ได้ขุนนางที่ชื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ช่วย ส่วนเรื่องการปกครองซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด พระองค์จึงมีพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งถึงพระเจ้าน้องยาเธอ คือ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ว่า การที่จะรักษาเอกราชของชาติบ้านเมืองไว้ได้นั้นต้องดำเนินการ 3 ประการ คือ

1. ต้องใช้ทางไมตรีในการพยายามเจรจา

2. ต้องมีกำลังตั้งมั่นอันมั่นคง คือทหาร

3. ต้องจัดการปกครองให้เป็นที่เรียบร้อย เพื่อไม่ให้ภายในลุกฮือขึ้น ไม่อย่างนั้นจะมีทั้งศึกภายนอกและศึกภายใน

ด้านแรกคือ การไมตรี (foreign affairs) ทั้งหมด ก็ทรงมอบให้สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศตั้งแต่ตั้งกระทรวงจนกระทั่งพระองค์ท่านสวรรคต

ด้านที่สองคือ ด้านการทหาร ก็ทรงมอบความไว้วางพระทัยให้พระราชโอรสซึ่งเป็นทหารบกและทหารเรือและขุนนางผู้ใหญ่จำนวนหนึ่ง ส่วนพระองค์ก็ทรงเป็นจอมทัพ

ด้านที่สามคือ ด้านการปกครอง พระองค์ทรงหนักพระทัย ว่านี่คืองานใหญ่ ครั้งแรกจะมอบให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ สมุหนายกคนสุดท้าย มาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนแรกเพราะเกรงใจว่าไปยุบตำแหน่งสมุหนายกแล้วจะให้ท่านไปอยู่บ้านก็กระไรอยู่ แต่ท่านก็ชราภาพมาก ทำให้สั่งการได้ลำบาก จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพย้ายจากเสนาบดีกระทรวงธรรมการมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งกรมหมื่นดำรงฯ เองก็ไม่ได้อยากไปนักแต่เพราะพระราชหัตถเลขาที่ว่า ถ้าประเทศสิ้นเอกราชเพราะว่าการปกครองไม่เรียบร้อย เธอก็อย่าหวังว่าการศึกษาที่เธออยากเห็นจะเกิดขึ้นได้เท่านั้นเองก็ตัดสินพระทัยที่จะสนองพระเดชพระคุณเรื่องนี้ ตกลงมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่บัดนั้นจนสิ้นรัชกาลที่ 5 ก็ยังเป็นต่ออีก 5 ปี

รัชกาลที่ 5 เคยตรัสไว้ว่า พระองค์ทรงมีแขนสองข้าง แขนข้างซ้ายคือ ด้านการต่างประเทศ (Foreign Affairs) คือ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ส่วนแขนข้างขวาคือ ความมั่นคงภายใน (Interior) คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อมีแขนสองข้างก็สามารถเดินต่อไปอย่างมั่นใจ

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตัดสินใจว่าจะสนองงานรัชกาลที่ 5 เรื่องการปกครอง ก็ทรงทำอย่างเต็มที่ ดังนี้

1. จัดตั้งศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทยพร้อมจัดระเบียบแบบแผนการทำงานใหม่

เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่กระทรวงอื่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ปรึกษากับสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการในเรื่องการทำงานของข้าราชการเมื่อครั้งอดีตตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่ทำการของเสนาบดีก็คือบ้านของเสนาบดีหรือที่เรียกว่าจวน บางครั้งมีการว่าราชการกันในห้องนอน บนเตียงนอน ซึ่งดูแล้วไม่มีความสง่างาม สถานที่ทำงานควรจะอยู่คนละแห่งกับที่บ้าน ถ้าเป็นเรื่องราชการก็ต้องไปทำที่กระทรวง แต่ถ้าเป็นเรื่องส่วนตัวก็ไปทำที่บ้าน ดังนั้น เสนาบดีทั้งสองกระทรวงจึงกราบบังคมทูลขอสถานที่ตั้งศาลาว่าการกระทรวง ซึ่งก็โปรดให้มีศาลาว่าการกระทรวงทั้งสองอยู่คู่กันในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งกระทรวงอื่นยังไม่มี เมื่อมีศาลาว่าการแล้ว ตอนเช้าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็จะ

เสด็จไปทรงงานพอเย็นก็เสด็จกลับวัง มีหนังสือเขียนเล่าว่า วันหนึ่งลูกชายพระองค์ท่านกลับมาจากต่างประเทศใหม่ๆ ก็สั่งข้าวเข้ามาเสวยที่ห้องเสนาบดีระหว่างรอ พอสมเด็จฯ เสด็จกลับมาถึงก็กริ้ว รับสั่งว่านี่เป็นห้องเสนาบดีไม่ใช่เป็นห้องของพ่อกับลูก ถ้าจะกินข้าวให้กลับไปกินที่วัง คนไม่ใช่ข้าราชการจะมานั่งหรือใช้ห้องเสนาบดีไม่ได้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดระเบียบกระทรวงมหาดไทยให้เป็นแบบอย่างแก่กระทรวงอื่นๆ โดยการแบ่งเป็นกรม ในครั้งแรกก็เป็น 3 กรม ต่อมาก็ 5 กรม 7 กรม และ 10 กรม งานอะไรที่คิดว่าเป็นเรื่องของกระทรวงมหาดไทยควรดูแล แต่ไปอยู่กระทรวงอื่น ก็กราบบังคมทูลขอมาไว้ที่กระทรวงมหาดไทย โดยให้เหตุผลว่าถ้าไม่อยู่ที่กระทรวงมหาดไทยก็ไม่สามารถจะไปบำบัดทุกข์ บำรุงสุขประชาชนได้ กรมต่างๆ ที่ดึงเข้ามาเช่น กรมป่าไม้ ตำรวจ อัยการ เป็นต้น ต่อเมื่อสำเร็จแล้วจึงส่งคืนไป

มีเกร็ดที่น่าสนใจคือ “มหาดไทย” เป็นคำเก่าที่มีมานานแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงนำมาใช้เป็นชื่อกระทรวง เคยอ่านพบในหนังสือว่า มีผู้ใหญ่ท่านหนึ่งเดินทางไปเขมร ไปพบข้าราชการกระทรวงหนึ่งชื่อว่า กระทรวงมหาไผท ในภาษาเขมรไผท แปลว่า ประเทศ มหาไผท แปลว่า ประเทศอันยิ่งใหญ่ คือมหาอาณาจักร ดังนั้น กระทรวงมหาดไทยอาจจะมาจากภาษาเขมร แปลว่า การดูแลพระราชอาณาจักรทั้งหมดก็เป็นได้

2. การปกครองส่วนภูมิภาค

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงตั้งศาลาว่าการกระทรวงและจัดระเบียบการทำงานเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงดูในเรื่องภูมิภาค โดยเริ่มออกไปสู่หัวเมือง เนื่องจากในสมัยก่อนเมืองหลวงเสียอำนาจก็เพราะเมืองที่อยู่รอบๆ นอกนั้นใหญ่ขึ้น จึงให้เลิกธรรมเนียมการปกครองหัวเมืองที่ว่า เมื่อพ่อตายลูกก็ขึ้นปกครองแทน แต่ได้ดึงอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางโดยการส่งคนออกไปปกครองแล้วให้ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ

การปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยก่อนจะแบ่งเป็นมณฑลเทศาภิบาล หนึ่งมณฑลจะประกอบด้วยจังหวัดหรือเมืองหลายๆ เมืองรวมกัน มีผู้ปกครองเรียกว่า ข้าหลวงเทศาภิบาล หนึ่งจังหวัดหรือเมืองจะประกอบด้วยอำเภอหลายๆ อำเภอรวมกัน เริ่มทดลองที่มณฑลพิษณุโลกก่อน พอสำเร็จก็มาต่อที่มณฑลปราจีนบุรี แล้วก็ตั้งมณฑลนครราชสีมา หลังจากนั้นก็ทำทั้งประเทศ วิธีนี้เป็นการดึงอำนาจกลับไปส่วนกลาง ซึ่งส่วนกลางต้องรับผิดชอบเพราะเป็นรัฐเดี่ยว เมื่อเป็นรัฐเดี่ยวแล้วเมืองหลวงต้องแข็งแกร่ง

3. การปกครองส่วนท้องถิ่น

ถ้ามีการปกครองภูมิภาคแต่ไม่มีการปกครองส่วนท้องถิ่นก็จะไม่สมบูรณ์แบบ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงออกตรวจราชการหัวเมืองแล้วพบว่าการเลือกผู้ใหญ่บ้าน เจ้าเมืองจะเป็นผู้เลือกเอง ซึ่งส่วนใหญ่ก็ตั้งคนในบ้าน หรือคนใกล้ชิดไปเป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็ทรงเล็งเห็นว่าประชาชนอาจจะไม่ได้รับ

ประโยชน์ จึงได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ทรงทราบ รัชกาลที่ 5 จึงได้มีพระราชดำริว่าควรจะมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้น และให้อำเภอบางปะอินเป็นอำเภอนำร่อง เนื่องจากพระองค์เสด็จบ่อย เมื่อรับพระราชโองการแล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงรับไปดำเนินการต่อทันทีโดยจัดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน และยังดำเนินการต่อไปอีกขั้นหนึ่งคือ ให้มีการเลือกกำนันขึ้น โดยให้ผู้ใหญ่บ้านในแต่ละตำบลคัดเลือกผู้ใหญ่บ้านที่เหมาะสมขึ้นเป็นกำนัน

ประกอบกับในขณะนั้น รัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริให้จัดตั้งสุขาภิบาลขึ้น สุขาภิบาลจะใหญ่กว่าหมู่บ้าน ให้มีการปกครองดูแลกันเอง จัดการกันเอง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็ทรงรับไปดำเนินการต่อ โดยให้ท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาคร เป็นสุขาภิบาลแห่งแรก โดยทรงให้ดำเนินการดังนี้

- ให้ดูแลเรื่องความสะอาด
- ต้องจัดการเรื่องการตลาด
- จัดเรื่องแพข้ามฟาก (ทำให้ท่าฉลอมกับมหาชัยไปมาหาสู่กันสะดวกขึ้น)
- เรื่องการเงิน การทอง การคลัง
- เรื่องการทำบัญชี

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไปดูแลแนะนำ พร้อมทั้งจัดระเบียบให้กับท้องถิ่น ทำให้ท้องถิ่นเริ่มเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นในเวลาต่อไป แต่ยังไม่ถึงขนาดเลือกตั้งผู้ปกครองสุขาภิบาล

4. การฝึกคนเพื่อทำราชการ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงความหนักพระทัยว่า ไม่มีคนที่มีความสามารถพอที่จะทำราชการเพื่อเป็นมือเป็นไม้ จึงทรงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ตั้งโรงเรียนฝึกคนทำราชการ ได้โปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และพัฒนามาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในสมัยก่อนคนที่จะเข้าทำราชการนั้นต้องทำกันมาเจ็ดชั่วโคตร คนนอกไม่มีสิทธิทำราชการ

แล้วจะทำอย่างไรให้ลูกตาสี ตาสา ยายมี ยายมาสามารถที่จะเข้ามาทำราชการได้ ก็ต้องมีการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้คนพวกนี้เข้ามาเรียน เมื่อเรียนจบแล้วก็จะส่งไปตามกระทรวงต่างๆ กระทรวงก็จะได้คนที่มีความสามารถเข้ามาทำราชการ ซึ่งก็มีปัญหาอยู่บางกระทรวงซึ่งมีวิชาเฉพาะทาง เช่นกระทรวงยุติธรรมเนื่องจากพวกนี้จะไม่รู้กฎหมาย กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์จึงขอจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายเอง ส่วนกระทรวงกลาโหมก็ขอจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบกแยกออกไป

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องการคัดเลือกคนเป็นพิเศษ เมื่อพบคนดีที่ไหนก็จะกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่าคนนี้ดีคนนี้เหมาะ ยกตัวอย่างเมื่อครั้งเสด็จไปอียิปต์ ไปพบคนชาติเบลเยี่ยม

ชื่อ เมอร์ซิเออร์ โรลัง ฌาคแมง เมื่อพูดคุยกันก็ทรงทราบว่า เคยเป็นเสนาบดีแต่เมื่อปรับคณะรัฐมนตรี ก็ถูกออก ทรงเห็นว่าเป็นคนเก่งก็เชิญให้มาทำราชการที่เมืองสยาม เมื่อกลับมาแล้วก็กราบบังคมทูลรัชกาลที่5จนทรงสนพระทัยก็รับเข้ามาทำราชการ ในตำแหน่งเจ้าพระยาอภัยราชา มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไป รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกเจ้าพระยาอภัยราชาว่า Prime Minister งานของทุกกระทรวงจะต้องให้เจ้าพระยาอภัยราชาดูก่อน แต่หลังจากที่เจ้าพระยาอภัยราชาดูแล้ว ก็มีคนกรองงานอีกคนก่อนจะถึงรัชกาลที่ 5 คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นั่นเอง ซึ่งพระยามหาอำมาตย์เคยเขียนไว้ว่า เดิมรัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นอัครมหาเสนาบดีด้วยซ้ำ แต่ก็ติดว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ถวายราชการเป็นการลับๆ อยู่ ถ้ามีการแต่งตั้งขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดีก็อาจจะทำให้ผู้อื่นเกิดความริษยา และจะมีศัตรูขึ้นมาทันที แต่ถึงจะไม่มีการแต่งตั้งก็ทรงทำหน้าที่นั้นมาตลอด

รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด จนเคยตรัสในที่ประชุมแห่งหนึ่งว่า “ฉันได้สังเกตอัธยาศัยของกรมดำรงฯ มาตั้งแต่เด็กๆ เล็กๆ เห็นว่าจะเป็นใหญ่ได้”

5. คุณสมบัติของนักปกครอง

นอกจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงดูแลในการคัดเลือกคนแล้วในฐานะที่ทรงรับผิดชอบเรื่องการปกครอง จึงสนพระทัยในเรื่องคุณสมบัติของผู้ที่จะมาเป็นนักปกครอง ซึ่งไม่มีเสนาบดีหรือรัฐมนตรีคนไหนจะมาสนใจในเรื่องพวกนี้ วันหนึ่งข้าหลวงเทศาภิบาลมากราบทูลลาไปปฏิบัติหน้าที่ สมเด็จฯ ทรงรับสั่งว่า “เจ้าคุณอำนาจของข้าหลวงเทศาภิบาลหรือเจ้าเมืองไม่ได้อยู่ที่พระแสงราชศัสตราวุธ แต่อยู่ที่ทำให้คนเขาเคารพนับถือ ถ้าเขาเคารพนับถือแล้วในหลวงก็ย้ายไม่ได้” ซึ่งน่าจะเขียนติดไว้หน้าห้องของผู้ว่าราชการจังหวัดทุกคน แล้วมีอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงเขียนไว้คือ เวลาที่จะตั้งใครไปรับตำแหน่งที่ไหน ถ้าคนนั้นดีใจเหลือเกินอยากจะไป รับปากว่าโน้นก็ทำได้ นี่ก็ง่ายเตรียมเปลี่ยนคนได้เลย แต่ถ้าใครที่มีความหนักใจ ขอความรู้ ขอคำปรึกษา เกรงว่าจะทำได้ไม่ดี ถ้าพบคนแบบนี้ก็สบายใจได้เพราะว่าแต่งตั้งถูกคนแล้ว

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีคนเดียวในประเทศไทยที่สนใจเรื่องการสอนคน ฝึกคน ตรัสว่า แม้รัชกาลที่ 5 จะเปลี่ยนการปกครองมาเป็นสมัยใหม่แล้ว แต่ไม่ว่าแบบเก่าหรือแบบใหม่ก็มีสิ่งที่เหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ การทำให้คนอยู่ดีกินดี อยู่เย็นเป็นสุข การอยู่เย็นเป็นสุขในสมัยก่อนคือ การไม่มีโจรผู้ร้าย ไม่มีน้ำท่วม แต่สมัยนี้คงไม่ใช่แค่นั้น การอยู่เย็นเป็นสุขคือการทำอย่างไรให้เขามีกินมีใช้ มั่งมีเงินทอง ตรัสไว้ตรงกับแนวทางของสภาพัฒน์ฯ เพียงแต่สมเด็จฯ ไม่ได้ใช้คำว่าพัฒนาเท่านั้น ทรงสอนเจ้าเมืองและนายอำเภอว่า จะต้องทำให้คนเขากินอิ่มนอนหลับ เป็นสุข มีเงิน

มีทอง นักปกครองสามารถเป็นที่พึ่งพาของเขาได้ เพราะความทุกข์ของคนนั้นไม่ได้มาจากแค่เรื่องโจรภัยหรือภัยธรรมชาติเท่านั้น

6. **การพัฒนาคุณภาพข้าราชการ**

การพัฒนาคุณภาพข้าราชการนี้เป็นเรื่องที่แยกจากกระทรวงมหาดไทย เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงมุ่งมั่นที่จะสร้างความเป็นรัฐไทย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในฐานะที่เป็นน้องก็ทรงช่วยรัชกาลที่ 5 ด้วยการพูด การเขียน และบรรยาย ทรงเป็นเสนาบดีที่เดินสายบรรยายมากที่สุด เวลามีคนเชิญไปบรรยายทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษก็จะทรงบรรยายเรื่องการปกครองและเรื่องพระเจ้าแผ่นดินให้คนเข้าใจ เป็นการปลูกฝังความจงรักภักดีให้เกิดขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดินเพื่อให้เกิดความรักชาติ ซึ่งทรงถือว่าเป็นเรื่องของการปกครอง เมื่อจะต้องรักษาประเทศไว้ ถ้ามัวแต่จัดการเรื่องบ้านเมืองอย่างเดียว แต่ไม่มีการปลูกจิตสำนึกให้เด็กๆ เกิดความรักชาติรักพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อโตขึ้นเขาก็จะไม่รักชาติรักพระเจ้าแผ่นดิน ในเรื่องนี้พระองค์ท่านจึงทรงเขียนหนังสือ ตำราต่างๆ ซึ่งก็นำมาใช้เรียนกันจนทุกวันนี้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงรักและเทิดทูนในหลวงรัชกาลที่ 5 มาก เพราะรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระบรมเชษฐาธิราชและทรงเลี้ยงดูพระองค์มาตั้งแต่พระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต ทรงแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่าด้วยรัชกาลที่ 5 เพราะว่ารัชกาลที่ 1 ถึง 4 มีผู้อื่นแต่งแล้ว ทรงเขียนได้ระยะหนึ่งก็ต้องหยุดเขียนเนื่องจากมีผู้ที่ไม่ชอบ หาว่ายกย่องแต่รัชกาลที่ 5 นอกจากนั้นสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ยังเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเชิญชวนประชาชนบริจาคเงินสร้างพระบรมรูปทรงม้าของรัชกาลที่ 5 และเป็นผู้ที่คิดคำว่า "ปิยมหาราช" ด้วย โดยทรงนึกถึงพระเจ้าอโศก ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินอินเดียสมัยโบราณ พระเจ้าอโศกนั้นเรียกพระองค์เองว่า ปิยทัสสี แปลว่า เป็นที่รักแห่งทวยเทพ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จึงใช้คำว่า "ปิยมหาราช" คือเป็นที่รักของประชาชนทั้งประเทศ แล้วชื่อนี้ก็ติดปากคนมาจนถึงทุกวันนี้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงสนพระทัยเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดี วัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ประชาชน เมื่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อออกตรวจราชการไปจังหวัดใด ก็จะตรัสแก่เจ้าเมืองหรือนายอำเภอว่า "อย่าทำแต่เรื่องการปกครองนะเจ้าคุณ ฝากดูแลวัด ดูแลศิลปะ ดูแลวัฒนธรรม ดูแลประเพณี ขุดค้นพบเจดีย์ พบซากอะไร ก็ช่วยบอกด้วยแล้วจะออกมาดู" เจ้าเมืองจึงมีอีกหนึ่งหน้าที่ เพิ่มขึ้น จนมีเจ้าเมืองหลายคนกลายเป็นนักโบราณคดีไปเลย เช่น เจ้าคุณโบราณราชธานินทร์ ซึ่งมีความรอบรู้ในเรื่องโบราณคดีของมณฑลอยุธยาเป็นนักโบราณคดีชั้นเอกจนรัชกาลที่ 5 ตรัสว่า เรื่องโบราณคดีเพียงแค่เจ้าคุณโบราณฯ เดาก็ถูกแล้ว

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เคยนิพนธ์ไว้ในหนังสือโบราณคดีว่า ทรงได้ยินมาตั้งแต่เด็กๆ แล้วว่า ห้ามเจ้านายไปเมืองสุพรรณบุรี เพราะเทพยดาอารักษ์ไม่ชอบเจ้า ดังนั้น เมื่อเจ้านายไปเมืองกาญจนบุรี ราชบุรี แล้วก็จะข้ามไปอ่างทอง แต่ไม่ยอมไป

สุพรรณบุรี วันหนึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงถามว่าทำไมต้องห้าม เราเป็นผู้แทนต่างพระเนตรพระกรรณพระเจ้าแผ่นดิน คำว่าพระเจ้าแผ่นดินคือ เป็นเจ้าของแผ่นดิน คือใหญ่ที่สุดในแผ่นดิน แล้วก็เป็นเจ้า เมื่อเหนือทั้งฟ้า เหนือทั้งแผ่นดิน และยังเป็นพระเจ้าอยู่หัวคือเหนือชีวิตด้วย เทพยดาที่ไหนจะมาใหญ่กว่าไม่มี ว่าแล้วก็เสด็จไปสุพรรณบุรี เมื่อจะเสด็จคนก็ห้ามว่าถ้าไปแล้วอายุจะสั้น เมื่อไปถึงแล้วจึงได้รู้ว่า เจ้าเมืองสุพรรณบุรีนั้นเป็นคนโกง เมื่อโกงแล้วก็กลัวถูกจับได้ จึงได้ออกธรรมเนียมห้ามไม่ให้เจ้านายเสด็จ จะเห็นว่าพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในทุกเรื่อง

เราพูดกันว่า 24 มิถุนายน 2475 เป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่รู้เริ่มมาตั้งแต่สมัยไหน สมัยอยุธยาก็น่าจะเป็นระบอบราชาธิปไตยเสียมากกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นหมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจเด็ดขาด สั่งให้ตายก็ต้องตาย สั่งให้เป็นก็ต้องเป็น แต่ประเทศไทยนั้นไม่มี ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาแล้วจะมีการแบ่งอำนาจกันระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับขุนนาง 2 ฝ่าย ซึ่งเรียกว่า สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม ในสมัยพระเชษฐาธิราชปกครองกรุงศรีอยุธยา สมุหพระกลาโหมในสมัยนั้นชื่อว่า เจ้าพระยามหาเสนา หรือเรียกว่า เจ้าคุณกลาโหม วันหนึ่งท่านไปเผาศพแม่ที่วัดกุด คนไปงานศพทั้งอยุธยา สมเด็จพระเชษฐาธิราชก็มีพระทัยริษยา ตรัสให้เข้าเฝ้าเพราะมีราชการด่วน เจ้าคุณกลาโหมไม่พอใจลุกขึ้นประกาศกลางวัดว่า พระเจ้าแผ่นดินมีพระทัยริษยาแม้แต่เราซึ่งเป็นขุนนางซื่อสัตย์สุจริต ท่านทั้งปวงเห็นว่าเราควรจะทำอย่างไร ขุนนางต่างก็ว่าให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเอง เมื่อได้ยินดังนั้น เจ้าพระยามหาเสนาก็คุมทหารบุกเข้าจับสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษ เมื่อสำเร็จโทษแล้วก็ยังไม่กล้าตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงได้เชิญพระอาทิตยวงศ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน ส่วนตัวท่านก็คอยบัญชาการอยู่ข้างหลัง จนพระอาทิตยวงศ์ขอไปบวช ทำให้สิ้นวงศ์พระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพระยามหาเสนาจึงตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จะเห็นได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้มีอำนาจเด็ดขาดเท่าไร ขึ้นอยู่กับขุนนางเกือบทั้งสิ้น

พอมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก็เช่นเดียวกัน รัชกาลที่ 1 ทรงตั้งพระอนุชาธิราชเป็นพระมหาอุปราช นามว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แต่เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตแล้ว ก็ไม่กล้าตั้งพระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราช เนื่องจากเกรงคำครหาจากผู้อื่น จนขุนนางขอให้ตั้ง จึงได้ทรงตั้งเจ้าฟ้าฉิมเป็นพระมหาอุปราช ทรงพระนามว่ากรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทรแทน เมื่อรัชกาลที่ 1 สวรรคต ขุนนางก็ต้องปรึกษาหารือกันว่าจะอัญเชิญใครขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ต่อจากรัชกาลที่ 1 ซึ่งก็ตกลงอัญเชิญกรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทรเป็นพระเจ้าแผ่นดิน รัชกาลที่ 2 มีพระราชโอรสคือ เจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อรัชกาลที่ 2 สวรรคต ขุนนางจึงปรึกษากันและลงมติให้เชิญ

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 3 มีพระราชโอรส - ธิดา 51 องค์ แต่ก็ไม่กล้ามอบราชสมบัติให้กับผู้ใด เมื่อเสด็จสวรรคต ขุนนางก็ปรึกษาหารือกันโดยเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งขณะนี้มีพระชนมายุมากพอแล้วขึ้นครองราชย์ เป็นรัชกาลที่ 4 และเมื่อรัชกาลที่ 4 ทรงพระประชวร ก็ไม่ยกราชสมบัติให้กับผู้ใด แต่ได้เชิญขุนนางเข้ามาขอร้องว่า สุดแต่จะลงมติเลือกเชิญเจ้านายพระองค์ใด จะลูกเรา น้องเรา อาเรา คนใดเราไม่ขัดข้องเลย ขออย่างเดียวลูกที่เรารักคือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ถ้าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ไม่ได้ราชสมบัติ แล้วต่อไปเห็นผิดเป็นชอบเกิดทุรยศ คิดคด เป็นขบถ ก็ขอให้ลงโทษแค่เนรเทศอย่าให้ถึงประหารเลย เว้นแต่เป็นตั้วเฮีย (เป็นตัวการ) ขุนนางจึงได้เชิญเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 แล้วแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญขึ้นเป็น พระมหาอุปราช หรือวังหน้า

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จทิวงคต รัชกาลที่ 5 ก็ทรงปฏิรูประบบใหม่ คือยุบตำแหน่งกรมพระราชวังบวรหรือวังหน้าเสีย แล้วตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารขึ้นมาแทน โดยแต่งตั้งจากพระราชโอรสของพระองค์เอง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ดูจะชัดเจนขึ้นในรัชกาลที่ 5 เพราะเมื่อสมเด็จเจ้าพระยาถึงแก่พิราลัย และกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จทิวงคต รัชกาลที่ 5 ก็ทรง 1) ปฏิรูปการปกครองเพื่อสร้างความเป็นรัฐที่แข็งแกร่ง 2) ทรงดึงอำนาจการแต่งตั้งรัชทายาทมาจากขุนนาง 3) ทรงดึงอำนาจการคลังมาไว้ที่ส่วนกลาง 4) ทรงดึงอำนาจทางด้านศาลมาไว้ที่เดียว 5) ห้ามข้าราชการเรียกรับสินบนหรือรีดไถประชาชนโดยให้รับเงินเดือนจากหลวงเท่านั้น 6) ทรงตั้งกระทรวงขึ้น 12 กระทรวง มีหัวหน้ากระทรวงคือ เสนาบดี ซึ่งเสนาบดีทุกคนมีอำนาจเท่ากันหมด และสามารถแต่งตั้งใครมาจากไหนก็ได้ ส่วนข้าราชการประจำต้องไต่เต้าขึ้นมา และตำแหน่งสูงสุดคือ ปลัดทูลฉลอง ระบบนี้ปัจจุบันก็ยังใช้อยู่ มีนักวิชาการชื่อ อาจารย์ปิยนาถ บุนนาควิจัยว่าโครงสร้างกระทรวงสมัยปัจจุบันก็ยังเหมือนโครงสร้างกระทรวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งแสดงถึงพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลของพระองค์ท่าน

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และสิ้นสุดในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 การที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการปกครอง แต่คงไม่สามารถที่จะทำเองได้ในทุกเรื่อง หนึ่งในบุคคลที่อยู่เบื้องหลังที่สำคัญคือ สมเด็จฯ กรมพระยา

ดำรงราชานุภาพ ทรงเป็น A Man behind the Absolute Monarchy of Siam ที่ทำให้สยามเป็นรัฐที่แข็งแกร่ง บางคนอาจจะไม่ชอบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็อาจจะไม่ชอบท่าน แต่ต้องมองถึงความจำเป็นในขณะนั้น เพราะบ้านเมืองกำลังแย่ หัวเมืองใหญ่ๆ ก็พร้อมที่แยกตัวออกไป ต่างชาติก็รุกราน และในสมัยรัชกาลที่ 4 เราก็เสียเอกราชทางการศาล เซอร์จอห์นเบาว์ริง เข้ามายื่นสัญญาให้เราลงนาม ในสัญญามีใจความว่า ถ้าฝรั่งกระทำความผิดในเมืองไทยก็ให้ขึ้นศาลฝรั่ง เราก็อยู่ภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก คนไทยก็พลอยใช้ความได้เปรียบในเรื่องการศาลนี้เช่นกัน คือ เมื่อไปทำผิดกฎหมาย ตำรวจไทยไล่ตามจับก็หนีเข้าสถานทูตฝรั่งที่ใกล้ที่สุด แล้วก็ขอเป็นพลเมืองฝรั่ง เมื่อขึ้นศาลฝรั่งแล้วเขาปล่อยตัวก็ขอลาออกจากฝรั่งมาเป็นคนไทยเหมือนเดิม พอเราไปทวงถามว่าทำไมไม่ให้ขึ้นศาลไทย เขาก็บอกว่าให้ไปทำกฎหมายให้ทันสมัยก่อน เพราะเขาไม่เชื่อกฎหมายเรา

รัชกาลที่ 5 ทรงคิดที่จะตรากฎหมายไทยขึ้น ซึ่งก็มีคนที่อยากให้ใช้กฎหมายอังกฤษ คือ กฎหมายแบบจารีตประเพณี หรือ Common Law กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จไปศึกษาที่นั่นก็อยากใช้คอมมอนลอว์ แต่รัชกาลที่ 5 ทรงต้องการให้ใช้ระบบประมวลกฎหมาย มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร มีผู้พูดว่า การที่รัชกาลที่ 5 ทรงใช้กฎหมายแบบนี้ เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพได้ถวายคำแนะนำว่าให้ใช้ระบบประมวลธรรม (Codification) หรือประมวลกฎหมาย และเพราะประมวลกฎหมายนี้เอง ที่ทำให้เราสามารถไปต่อรองอำนาจศาลคืนมาได้ทั้งหมด

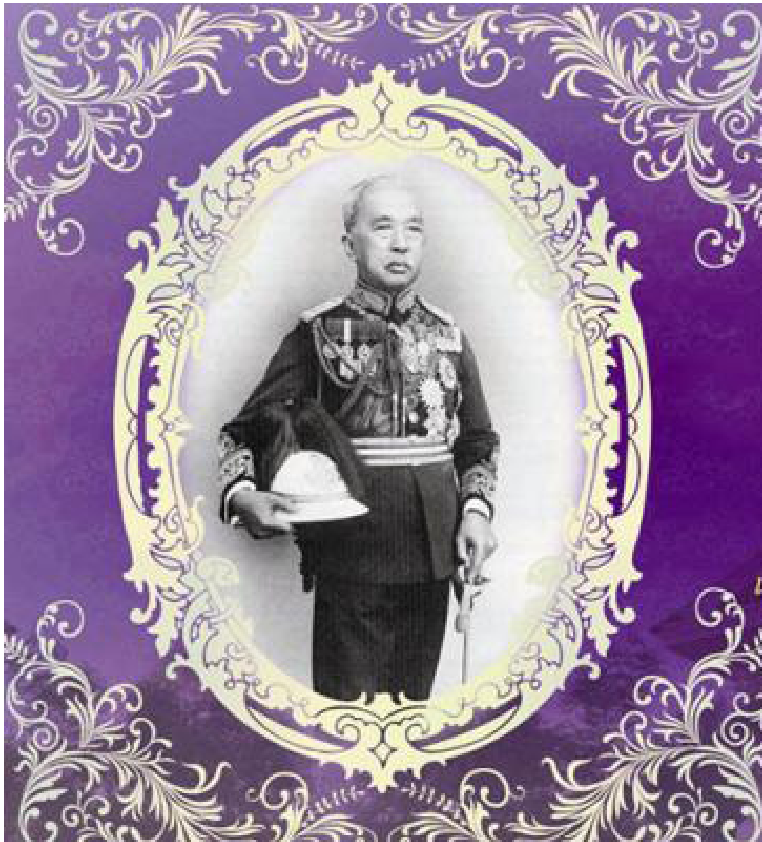
ดังนั้น ในคำพรรณนาพระเกียรติคุณตอนแต่งตั้งเป็นกรมพระยา กล่าวว่าทรงเชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ โบราณคดี รัฐประศาสนศาสตร์ การศึกษา ศาสนา ภาษา และ**นิติศาสตร์** แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไม่ใช่นักกฎหมาย พระองค์สามารถแสดงอะไรที่เป็นวิสัยทัศน์ได้ แต่ถ้าจะลงไปถึงรายมาตรานั้น คงต้องพึ่งกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เพราะท่านเป็นนักกฎหมาย (lawyer) แต่นั่นเป็นความมีวิสัยทัศน์ของคนที่พึงมี ซึ่งมีในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพทุกประการ แม้แต่ชื่อที่ตั้งมาตั้งแต่เป็นกรมหมื่นคือ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ก็เหมือนจะรู้เพราะว่าสมเด็จฯ ทรงรักษาพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินโดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 อย่างมั่นคงจนตลอดพระชนม์ชีพ

จากพระอัจฉริยภาพในด้านต่างๆ ของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ โบราณคดี การศึกษา ศาสนา ภาษา นิติศาสตร์ หรือรัฐประศาสนศาสตร์ ทำให้องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์หรือวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก ได้ประกาศให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ เป็นบุคคลสำคัญของโลกเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2505 และเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับเกียรติคุณนี้ ผลงานของพระองค์ปรากฏทั่วไปในหลายๆ ประเทศ เมื่อยูเนสโกประกาศเชิญชวนให้ประเทศสมาชิกร่วมเฉลิมฉลอง ประเทศต่างๆ จึงพร้อมใจกันเฉลิมฉลองผลงานของพระองค์ท่าน และในปีนี้จะเป็นการครบ 150 ปีของพระองค์ท่าน และครบ 50 ปี ของการได้เป็นบุคคลสำคัญของโลก รัฐบาลจึงมีมติให้มีการจัดงานรำลึกถึงพระองค์ท่าน นับเป็นความภาคภูมิใจของคนไทยอย่างยิ่ง และควรกตัญญูรู้คุณต่อสมเด็จฯ พระองค์นี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับงานโบราณคดี[1]

ผศ.ดร.จิรัสสา คชาชีวะ

ปาฐกถาที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เท่าที่ได้ทราบมาก็มีการบรรยายไปหลายครั้งแล้ว ในวันนี้ก็จะพูดเกี่ยวกับงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย หลายท่านคงทราบประวัติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และผลงานของพระองค์มาบ้างแล้ว

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ปฏิบัติภารกิจมากมายในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 จนถึงกับรับสั่งว่าเป็นมือซ้ายและมือขวาของพระองค์ เปรียบเสมือนเพชรประดับมงกุฎ และในปีนี้เป็นปีที่ครบ 150 ปี วันประสูติ และ 50 ปีที่ยูเนสโกถวายพระเกียรติให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ซึ่งนับเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับเกียรตินี้

[1] ถอดคำบรรยายจากการแสดงปาฐกถาเสาหลักของแผ่นดิน ชุด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับงานโบราณคดี" โดย ผศ.ดร.จิรัสสา คชาชีวะ เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2555 เวลา 13.00 - 15.00 น. ณ ห้อง 105 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระประวัติ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อปีจอ วันเสาร์ ตรงกับวันที่ 21 มิถุนายน 2405 ได้รับพระราชทานนามจากพระราชบิดาว่า พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร

เมื่อพระชนมพรรษาได้ 4 ปี ก็ทรงเริ่มเข้ารับการศึกษาชั้นประถมศึกษาในสำนักของคุณแสงและคุณปาน ราชนิกูล ในพระบรมมหาราชวัง

พ.ศ. 2415 ทรงเข้าเรียนภาษาอังกฤษกับ มร. ฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน นี่เป็นสิ่งสำคัญเพราะทำให้พระองค์เป็นผู้มีความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษค่อนข้างมาก ซึ่งพระองค์ก็ได้นำความรู้นี้ไปใช้ในการปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี

ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อเดือนแปด ปีกุน พ.ศ. 2418 ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง แล้วไปประทับจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระอุปัชฌาย์คือ สมเด็จฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ประสบการณ์ที่ได้รับเมื่อทรงผนวชจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการศาสนาเกือบทั้งสิ้น โดยทรงศึกษาระเบียบปฏิบัติในทางพระศาสนาประเพณีอันดีงามภายในวัด รวมทั้งมีโอกาสได้ศึกษาเกี่ยวกับเวทย์มนต์และเครื่องรางต่างๆ และในช่วงนี้เองพระองค์ก็ได้ศึกษาโบราณคดีด้วยเช่นกัน

พ.ศ. 2423 ทรงรับหน้าที่จัดการการศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงซึ่งเป็นจุดกำเนิดโรงเรียนนายร้อยทหารบกและโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า รวมทั้งจัดการศึกษาโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ รวมถึงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยด้วย โดยพระองค์เป็นผู้ดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5

พ.ศ. 2425 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุไปประทับจำพรรษาอยู่ ณ วัดนิเวศธรรมประวัติ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ทรงเป็นผู้กะการเสด็จประพาส เมื่อรัชกาลที่ 5 จะเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเรียกว่า การเสด็จประพาสต้นนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะเป็นผู้กะการว่าควรจะเสด็จไปที่ไหนและไปอย่างไร ทรงเป็นผู้กะการเสด็จประพาส ตั้งแต่ พ.ศ. 2430 จนสิ้นรัชกาลที่ 5 คือ พ.ศ. 2458

พ.ศ. 2430 ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมธรรมการ และในปีนี้เองได้ทรงเปลี่ยนแบบเรียนสำหรับนักเรียนใหม่ เป็นแบบเรียนเร็ว จำนวน 3 เล่ม

พ.ศ. 2432 เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ

พ.ศ. 2433 เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูประบบการปกครองโดยมีการสถาปนากระทรวงขึ้นเป็นปฐมบท จำนวน 12 กระทรวง และเนื่องจากในขณะนั้นบ้านเมืองกำลังมีปัญหา รัชกาลที่ 5 จึงต้องการให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในขณะนั้นโปรดในด้านการศึกษามากกว่า จึงทรงเป็นกังวลที่จะรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 5 จึงทรงมีรับสั่งว่า ถ้าไม่มีประเทศแล้ว ก็คงไม่ได้จัดการในส่วนของการศึกษาเช่นกัน และทรงรับจะเป็นที่ปรึกษาให้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จึงต้องทรงรับเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทำให้พระองค์มีโอกาสที่จะเสด็จไปตามหัวเมืองต่างๆ และเข้าไปเกี่ยวข้องกับโบราณคดีในช่วงนี้เอง

พ.ศ. 2442 ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. 2448 เป็นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงตั้งเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร

พ.ศ. 2454 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอิสริยยศเป็น “กรมพระดำรงราชานุภาพ”

พ.ศ. 2458 ดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร

พ.ศ. 2459 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการก่อตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2466 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร รักษาเครื่องราชอิสริยาภรณ์และสัญญาบัตรต่างๆ โดยพระองค์ได้ทรงวางรากฐานการเก็บประวัติต่างๆ ของข้าราชการไว้ และถือเป็นระเบียบปฏิบัติใช้มาจนทุกวันนี้

พ.ศ. 2468 รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี

พ.ศ. 2469 รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี และนายกราชบัณฑิตยสภา

พ.ศ. 2472 ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเลื่อนเป็น “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ”

จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงปฏิบัติราชการในหลายๆ หน่วยงาน และมีหลายสาขาที่พระองค์ได้ทรงวางรากฐานไว้ให้ และมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานโบราณคดีจนได้รับสมัญญานามว่า เป็นองค์บิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย จุดเริ่มต้นน่าจะมาจากสร้อยพระนามจากการสถาปนาพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ ซึ่งมีตอนหนึ่งกล่าวว่า "โบราณคดีประวัติศาสตร์ โกศล" นั่นเอง ซึ่งในหนังสือพระประวัติลูกเล่า ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล มีความตอนหนึ่งว่า "ทำให้คิดว่าอีกสัก 100 ปีข้างหน้า ใครอยู่ในเมืองไทยในฐานะเช่นไร? ส่วนเสด็จพ่อของข้าพเจ้านั้น อย่างน้อยก็คงจะได้เสด็จอยู่ในพระนามว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์" ดอกกระมัง" ทำให้เห็นว่าพระองค์ทรงสนใจศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง จนพระธิดาเองก็เล็งเห็นในจุดนี้ และคิดว่าต่อไป สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ คงอยู่ในพระนามของ "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์"

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ กับงานโบราณคดี

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับโบราณคดีมาตั้งแต่ยังพระเยาว์ ทรงเริ่มศึกษาโบราณคดีและเครื่องรางของขลังตั้งแต่ทรงผนวชเป็นสามเณร โดยได้เรียนรู้จากพระอุปัชฌาย์ คือ สมเด็จฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ จะทรงเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ฟังเสมอๆ วิธีการเล่าจะเล่ากลับไปกลับมาเพื่อให้จำได้แม่นยำ ทรงศึกษาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย และในช่วงที่รับราชการเป็นนายกกรมมหาดเล็ก ก็จะไปคุยกับสมเด็จฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ในเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี และที่สำคัญอาจจะได้รับการสืบทอดมาจากสายพระโลหิตคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวซึ่งพระราชบิดาก็ทรงสนพระทัยในเรื่องโบราณคดีเช่นกัน ขณะเมื่อทรงผนวชก็ทรงออกไปตามหัวเมืองต่างๆ เพื่อทรงศึกษาโบราณคดี

พระภารกิจของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทางด้านโบราณคดีที่ทรงทำอย่างแท้จริงก็น่าจะเป็นช่วงที่เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ได้เสด็จออกไปตามหัวเมืองต่างๆ ทำให้ได้พบเห็นเมืองโบราณหรือวัตถุโบราณต่างๆ ที่ถูกทอดทิ้งไว้ การเสด็จออกตรวจ

โบราณวัตถุ โบราณสถานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มีประโยชน์ต่อวิชาการทางโบราณคดี ดังนี้

1. ทรงพบโบราณวัตถุ โบราณสถานที่สำคัญหลายแห่ง ทุกครั้งที่เสด็จออกตรวจราชการก็ทรงพบโบราณวัตถุจำนวนมากที่เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีถูกทิ้งอยู่ตามเมืองโบราณร้างต่างๆ ทรงค้นพบเมืองโบราณหลายแห่งโดยการสอบทานกับพงศาวดารและตำนานต่างๆ แล้ว เช่น เมืองอู่ทอง เมืองเชลียง และเมืองศรีเทพ เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น เมื่อทรงเสด็จไปตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ก็ทรงสอบถามเจ้าเมืองว่า แถวนี้มีเมืองร้างหรือเมืองโบราณบ้างไหม ซึ่งก็ได้รับทราบจากชาวเมืองสุพรรณว่า มีเมืองโบราณร้างอยู่ในป่าเรียกว่า เมืองท้าวอู่ทอง ซึ่งท่านได้วินิจฉัยไว้ว่า เมืองท้าวอู่ทอง เป็นคำจากชาวบ้านบอกและทรงวินิจฉัยต่อมาว่า อู่ทอง ตามหลักฐานเอกสารต่างๆ ล้วนเป็นชื่อบุคคล มิได้กล่าวว่า อู่ทอง เป็นชื่อเมืองสักแห่งหนึ่ง การกล่าว อู่ทอง เป็นชื่อบุคคลนั้นปรากฏหลักฐานจากพงศาวดารต่างๆ ตำนาน หรือพงศาวดารเหนือ แต่ อู่ทอง ที่เป็นเมืองเพิ่งมาปรากฏที่เมืองสุพรรณนี่เอง ทำให้ค้นพบเมืองอู่ทองขึ้น และเมื่อพระองค์ได้ไปสำรวจเมืองอู่ทองแล้วก็ได้พบว่า โบราณวัตถุของอู่ทองนี้มีลักษณะร่วมสมัยกับทวารวดี แต่พระวินิจฉัยเกี่ยวกับเมืองอู่ทองอีกอย่างหนึ่งคือ น่าจะเป็นเมืองที่พระเจ้าอู่ทองอยู่มาก่อนที่จะไปอยู่ที่อยุธยา ซึ่งแนวความคิดนี้ได้ถูกล้มล้างไปแล้ว

2. ทรงประทานพระวินิจฉัยและแนวพระดำริ พระองค์ทรงบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่ได้ทรงพบเห็นไว้และนำมาศึกษาสืบค้นหาประวัติความเป็นมาของสถานที่นั้นๆ อีกทั้งยังทรงประทานพระวินิจฉัยไว้ด้วยโดยเขียนเป็นงานค้นคว้าทางวิชาการโบราณคดีที่สำคัญ เช่น พระวินิจฉัยเรื่องเจดีย์ยุทธหัตถี และพระวินิจฉัยเรื่องเมืองอู่ทอง เป็นต้น

ทรงเก็บรักษารวบรวมโบราณวัตถุไว้มิให้กระจัดกระจาย เมื่อทรงพบวัตถุโบราณที่ถูกทิ้งไว้ตามเมืองร้างต่างๆ ก็ทรงมีพระดำริว่า การสงวนรักษาของดี สิ่งแรกคือ ต้องคิดรักษาสิ่งนั้นไว้ แต่หากไม่สามารถรักษาไว้ได้ ก็ต้องย้ายไปรักษาที่อื่นอย่าให้เป็นอันตราย โดยทรงรับสั่งให้รวบรวมโบราณวัตถุที่มาจากมณฑลต่างๆ ทางภาคอีสาน

ไว้ที่วัดสุทธจินดา โบราณวัตถุสำคัญที่ทรงพบ คือ พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร และจารึกสมัยศรีวิชัยหลักที่ 23 และ 24 ซึ่งถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

4. รับสั่งให้ช่างภาพถ่ายภาพไว้เสมอ ซึ่งภาพถ่ายเหล่านั้นถือเป็นหลักฐานที่เป็นประโยชน์ยิ่ง พระองค์ได้มีรับสั่งกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ว่า "ถ้าไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ต้องคิดถ่ายรูปไว้อย่าให้สูญ" ซึ่งภาพถ่ายที่นำมาใช้ประโยชน์จริงๆ คือ ภาพถ่ายของทับหลังปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งถูกนำออกนอกประเทศ เมื่อเราต้องการเรียกร้องนำกลับมาก็ต้องนำหลักฐานไปยืนยัน ซึ่งก็คือภาพถ่ายที่ทรงรับสั่งให้ถ่ายไว้นั่นเอง

5. ประทานแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ รับสั่งให้ค้ำจุนอนุรักษ์โบราณสถานในลักษณะเร่งด่วน (rescued archaeology) การอนุรักษ์ในสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องมือที่ทันสมัยเหมือนในปัจจุบัน วิธีการก็เป็นเพียงการเสริมหรือค้ำยันไว้เพื่อไม่ให้เกิดการเสื่อมสภาพมากไปกว่าที่เป็นอยู่ แต่ก็ถือเป็นการวางรากฐานและแนวคิดในการอนุรักษ์

ความรอบรู้เรื่องโบราณคดีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

จากการศึกษางานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ แล้วจะเห็นได้ว่า ทรงมีความรอบรู้เกี่ยวกับโบราณคดีในทุกๆ เรื่อง

โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงมีความรอบรู้ในเรื่องราวโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งในขณะนั้นถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับประเทศไทยมาก จะเห็นได้จากหนังสือสาส์นสมเด็จซึ่งเป็นบันทึกโต้ตอบทางวิชาการระหว่างสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในช่วงที่ทรงประทับที่ปีนัง โดยในเล่มที่ 4 จะเขียนว่า เรื่องก่อนประวัติศาสตร์เป็นเรื่องใหม่น่าสนุก น่าตื่นเต้นอย่างไร ทรงประทานเล่าว่าทรงทำงานอย่างไร และโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์เป็นอย่างไร ในสมัยก่อนคนจะไม่กล้าศึกษาวิชาก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากขัดต่อพระคัมภีร์ไบเบิล เพราะในพระคัมภีร์ได้กล่าวถึงการสร้างโลกของพระเจ้า ซึ่งมีวันที่ว่ากี่ปีก่อนคริสตกาล แต่โบราณสถานหรือวัตถุบางชิ้นมีอายุมากกว่าพันหรือหมื่นปีขึ้นไป ทำให้คนไม่กล้าศึกษา เพราะของจะมีอายุมากกว่าโลกได้อย่างไร เรื่องการแบ่งยุคสมัยก็เช่นกันทรงมีรับสั่งเรื่องการแบ่งยุคสมัยไว้ เช่น ยุคหิน ยุคโลหะ เป็นต้น โดยในยุคหินจะแบ่งย่อยเป็นกี่ยุคกี่สมัย ซึ่งทั้งหมดนี้ท่านทรงศึกษามาจากหนังสือภาษาอังกฤษ

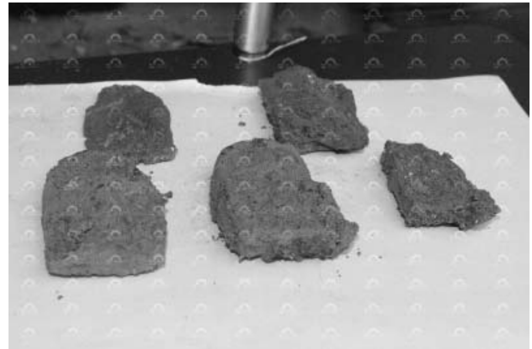
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ในส่วนของโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงสนพระทัยโบราณคดีทุกสมัย ตั้งแต่ช่วงก่อนพุทธศตวรรษ

ที่ 19 สมัยทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

โบราณคดีสมัยทวารวดี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงแสดงพระวินิจฉัยที่เกี่ยวกับโบราณคดีสมัยทวารวดีไว้ในพระนิพนธ์หลายเรื่อง ได้แก่ หนังสือ ตำนานพุทธเจดีย์สยาม พ ศ 2465 พระวินิจฉัยเกี่ยวกับ วัดพระเมรุเมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งแทรกไว้ในเที่ยวเมืองพม่า โดยทรงศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นว่าผังของวัดพระเมรุนั้นคล้ายคลึงกับอนันทเจดีย์ในพม่า นอกจากนั้นยังมีหนังสือนิทานโบราณคดี และสาส์นสมเด็จ เป็นต้น

โบราณคดีสมัยศรีวิชัย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงมีพระวินิจฉัยถึงเมืองโบราณหลายแห่งทางภาคใต้ของประเทศไทย รวมถึงโบราณวัตถุต่างๆ ที่ทรงพบ โดยเฉพาะพระพิมพ์ดินดิบ โดยทรงเล่าไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จว่า ทรงค้นคว้าและได้ข้อมูลมาจากนายทหารท่านหนึ่งที่เคยอยู่ในธิเบต บอกว่าพระพิมพ์ดินดิบนั้นทำเพื่อเป็นปรมัตถะประโยชน์ คือมีการผสมพระอัฐิธาตุของพระเถระผู้ใหญ่เข้าไปในพระพิมพ์ดินดิบด้วย และเหตุที่ไม่เผาเหมือนพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีก็เพราะว่าพระอัฐิธาตุนั้นได้เผามาแล้ว ทรงใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์มาตรวจสอบคือ ทรงนำพระพิมพ์ดินดิบนี้ไปตรวจสอบทางวิทยาศาสตร์ ผลออกมาคือมีส่วนผสมธาตุที่น่าจะมาส่วนกระดูกของมนุษย์จริง นอกจากนั้น ยังทรงศึกษาเกี่ยวกับแบบตัวอักษรในพระพิมพ์ดินดิบด้วยว่าเป็นอักษรแบบศรีวิชัย พ ศ. 1200 - 1300

โบราณคดีสมัยสุโขทัย ทรงแสดงพระวินิจฉัยไว้ในสาส์นสมเด็จหลายเรื่อง เช่น เรื่องไตรภูมิพระร่วง เรื่องการสร้างพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศาสดา เรื่องจารึกลานทอง และที่น่าสนใจคือ เรื่องเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย ซึ่งพบที่บ้านตาก เมืองตากเก่า ทรงพระวินิจฉัยไว้ว่า เมืองตากเก่าน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเมืองฉอดหรือเมืองสอด ดังนั้นเจดีย์องค์นี้น่าจะสร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ในการทำยุทธหัตถีระหว่างพ่อขุนรามคำแหงและขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด จะสร้างเมื่อไรไม่แน่ใจ แต่น่าจะเป็นสมัยราชวงศ์พระร่วง นี่เป็นพระวินิจฉัยครั้งแรก และอีกหลายปีต่อมาก็มีพระวินิจฉัยอีกว่า น่าจะสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งต่อมาก็ได้มีการศึกษาเปรียบเทียบทางประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับเจดีย์รูปแบบพุ่มข้าวบิณฑ์ พบว่าเจดีย์นี้น่าจะสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท

เหมือนกับที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงพระวินิจฉัยไว้

โบราณคดีสมัยอยุธยา รัตนสินทร์ ทรงประทานแนวพระวินิจฉัยไว้มากมายในหนังสือ เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พงศาวดารสยาม ไทยรบพม่า ตำนานหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด พระวินิจฉัยเรื่อง พระเจดีย์ยุทธหัตถี ตำนานวังหน้า ตำนานวังหลัง เป็นต้น

โบราณคดีประเทศใกล้เคียง

โบราณคดีประเทศใกล้เคียง เช่น โบราณคดีอินเดีย โบราณคดีพม่า โบราณคดีเขมร และโบราณคดีลาว

โบราณคดีอินเดีย ลังกา ทรงประทานพระวินิจฉัยเรื่องพระเชตวันในเรื่องประวัติความเป็นมา ซึ่งต่อมาก็คือวัดพระเชตุพนในปัจจุบัน เรื่องกำเนิดพระพุทธรูป เรื่องพระพุทธรูป 8 ปาง ทรงเห็นว่า พระพุทธรูปปางนั้น มีความเชื่อมโยงและคล้ายคลึงกันพบทั้งในอินเดีย พม่า และไทยด้วย เรื่องสืบพระศาสนาในอินเดีย เรื่องเมืองพาราณสีและเมืองชัยปุระที่ปรากฏอยู่ในนิทานโบราณคดีเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป

โบราณคดีพม่า เมื่อเสด็จพม่าก็ทรงนิพนธ์หนังสือเที่ยวเมืองพม่า กฎมณเฑียรบาลพม่า พระวินิจฉัยโบราณคดีมอญ เรื่องรูปสัมฤทธิ์ที่วัดพระมหามัยมุนีมาอย่างไรเดินทางอย่างไร และทำไมถึงไปอยู่ที่พม่าเพราะจริงๆ แล้วเป็นของเขมร ก็พบว่าไทยได้นำจากเขมรมาไว้ที่ไทย และเมื่อไทยเสียกรุงก็ถูกพม่านำไปไว้ที่พม่า และตำนานหนังสือพงศาวดารพม่ารามัญ

โบราณคดีเขมร ทรงนิพนธ์เรื่องนิราศนครวัดซึ่งเป็นเรื่องหลักและสำคัญมากทรงเล่าถึงโบราณสถานต่างๆ ที่ได้ไปทอดพระเนตรมาและเล่าประวัติความเป็นมาต่างๆ อันที่มาของพงศาวดารกัมพูชา

สิ่งสำคัญคือ พระนิพนธ์หรือพระวินิจฉัยของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ที่กล่าวมาอยู่ในช่วงที่โบราณคดียังไม่เป็นที่รู้จัก หรือรู้จักและแต่ไม่กระจ่างนัก ไม่ได้มีผู้ศึกษาโบราณคดีเหมือนในปัจจุบัน พระวินิจฉัยต่างๆ จึงขึ้นอยู่กับหลักฐานและข้อมูลที่มีการศึกษาอยู่ในขณะนั้น พระวินิจฉัยจึงมีทั้งถูกและผิด ดังที่ทรงกล่าวไว้เสมอว่าเป็นเพียงการสันนิษฐานเท่านั้น โดยรับสั่งว่า นักปราชญ์สันนิษฐานผิดมีถมไป แต่บอกให้เขารู้เสียว่าสันนิษฐานที่ต้องนำมากล่าวไว้ก็เพราะว่า นักวิชาการในรุ่นหลังๆ บางครั้งก็วิจารณ์การทำงานของ

ท่านว่า ผิดไม่ถูกต้อง ซึ่งการวินิจฉัยต่างๆ อาจเปลี่ยนแปลงตามหลักฐานข้อมูลที่ได้เพิ่มเติมมา เช่น ถ้าขุดค้นสิ่งหนึ่งขึ้นมาได้ก็สันนิษฐานไว้เป็นแบบนี้ซึ่งอาจจะไม่ถูกต้องก็ได้ เพราะเพิ่งค้นพบครั้งแรก ไม่เคยมีคนพบมาก่อน แต่ถึงมีการขุดเจอจากหลายๆ แห่ง ก็ทำให้หลักฐานต่างๆ ชัดเจนขึ้น ก็อาจจะเปลี่ยนคำสันนิษฐานใหม่ก็ได้

แนวทางการศึกษาโบราณคดีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

1. ทรงสนพระทัยใฝ่รู้ในเรื่องโบราณวัตถุ โบราณสถาน ทรงศึกษาทั้งหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ภาษาไทยก็ทรงศึกษาจากพงศาวดาร ตำนาน เรื่องเล่าต่างๆ ที่มีมาโดยสอบทานเรื่องการค้นพบเมืองโบราณต่างๆ ภาษาต่างประเทศทรงศึกษาเรื่องกำเนิดพระพุทธรูปจากศาสตราจารย์ฟูเช โดยการอ่านและแปล เรื่องประเพณีพราหมณ์ในอินเดียของบาทหลวงดือบัว ทรงศึกษาเรื่องเมืองโบราณในแหลมมลายูจากหนังสือ 2 เล่ม คือ ไศเลนทรวงศ์และจดหมายเหตุจีน ทรงทำทุกอย่างอย่างมีระบบ มีการอ้างอิงและเชื่อถือได้ ส่วนเรื่องพม่าก็ใช้พงศาวดารพม่าและคัมภีร์ใหญ่ในเรื่องเมืองพม่า

2. ทรงสนทนากับผู้รู้ที่ทรงเรียกว่านักปราชญ์ ก็มีศาสตราจารย์ด้านโบราณคดีหลายคนที่ทรงพบปะด้วย เช่น ศาสตราจารย์คัลเลน เฟลส์ ศาสตราจารย์ผู้นี้จะไปขุดค้นโบราณคดีทางด้านประวัติศาสตร์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็จะตามไปดูด้วย ศาสตราจารย์ก็จะถ่ายทอดความรู้ให้ ศึกษาจากเมอร์ซิเออร์ ดือ รอยเซลล์ ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวฝรั่งเศสเมื่อครั้งที่ท่านเสด็จพม่า ขณะนั้นดือ รอยเซลล์ ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมโบราณคดีในพม่า อีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านโบราณคดีเขมรและการอ่านจารึกต่างๆ ถ้าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงพบจารึกก็จะทำสำเนามาให้เซเดส์เป็นผู้อ่านให้

3. ทัศนศึกษา (ภาคสนาม) ทั้งใน

ประเทศและต่างประเทศ เพื่อไปดูให้เห็นจริงว่าสิ่งนั้นๆ เป็นอย่างไร เช่น เสด็จชวาเพื่อไปดูบุโรพุทโธ เป็นต้น เสด็จต่างประเทศเพื่อการศึกษาเปรียบเทียบ นอกจากจะทรงตรวจโบราณสถาน โบราณวัตถุในประเทศไทยแล้ว ก็ทรงเสด็จเยี่ยมชมโบราณสถานในประเทศเพื่อนบ้านด้วย เนื่องจากทรงตระหนักดีถึงความสำคัญในการศึกษาเปรียบเทียบ โดยเสด็จพม่าในปี พ.ศ. 2478 เสด็จชวา 3 ครั้ง

ในปี พ.ศ. 2438, 2445 และ 2457 ได้คุยเรื่องบุโรพุทโธกับคัลเลน เฟลส์ว่าแกนในเป็นอย่างไร คัลเลน เฟลส์ ก็บอกว่าข้างในเป็นเขาจริงๆ โดยก่อด้านนอกล้อมรอบไว้ เสด็จกัมพูชาในปี พ.ศ. 2467 โดยนิพนธ์ไว้ในนิราศนครวัด และใช้ศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศไทย

4. ทรงนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ประกอบพระวินิจฉัยในการศึกษาค้นคว้า ก่อนจะทำการวินิจฉัย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการศึกษา วิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาพระพิมพ์ดินดิบสมัยศรีวิชัย ทรงส่งชิ้นพระพิมพ์ดินดิบให้สถานแยกธาตุของรัฐบาลกลางที่กระทรวงพาณิชย์และคมนาคมตรวจสอบ ผลก็คือ "ชันสูตรดินนั้นแล้วปรากฏว่า มิใช่ดินสามัญ เป็นดินอันบุคคลเจือปนด้วยธาตุฟอสเฟต และธาตุฟอสเฟตนั้นอาจมาจากกระดูกได้ เมื่อได้ความดังนี้จึงเห็นว่า ได้หลักฐานควรเชื่อได้ว่า พระพิมพ์ดินดิบซึ่งกล่าวมาเป็นของผสมอัฐิธาตุพระสงฆ์เถระซึ่งถือมหายานแต่โบราณ"

5. แนวพระวินิจฉัย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงตระหนักว่า หลักฐานที่ทรงพบเห็นในขณะนั้นยังมีอยู่น้อยต้องมีการค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป ดังนั้น ในพระวินิจฉัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งจึงมักใช้คำว่า "สันนิษฐาน" และ "น่าจะ" เสมอ ไม่ทรงคิดว่าพระวินิจฉัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะถูกต้องเสมอไป ทรงรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นและทรงยอมรับถ้าหากผู้อื่นสามารถวินิจฉัยได้ดีกว่า เรื่องนี้ทรงรับสั่งและเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ โดยเฉพาะลายพระหัตถ์ที่มีถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ซึ่งต่อมาคือคณบดีคนแรกของคณะโบราณคดี กรมศิลปากร ทรงสอนถึงหลักการทำงานนั้นควรเป็นอย่างไร โดยกล่าวไว้ว่า "ที่กล่าวมาเป็นการสันนิษฐาน ผู้อ่านมาไม่จำเป็นจะต้องเชื่อเว้นแต่เห็นชอบด้วย การวินิจฉัยต้องมีความคิดเห็นผิดกันบ้างเป็นธรรมดา ที่ฉันเคยแพ้เขามาก็หลายเรื่องต้องไม่ขัดใจกัน จึงจะทำงานหรือวินิจฉัยร่วมกันได้"

6. ทรงปรับปรุงแนวพระวินิจฉัยเมื่อได้รับข้อมูลใหม่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยใคร่รู้และพยายามหาคำตอบในสิ่งที่พระองค์ยังทรงสงสัยอยู่ เมื่อคราวเสด็จพม่า ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ความว่า "ฉันจะไปเที่ยวเมืองพม่าวันที่ 15 มกราคม นี้ ไปสักเดือนหนึ่งจึงจะกลับ นึกว่าคงจะหาความรู้อะไรได้อีกบ้าง เพราะมีเรื่องโบราณคดีที่เกี่ยวข้องในระหว่างเมืองไทยกับเมืองพม่าที่ยังสงสัยอยู่อีกหลายเรื่อง จะลองไปสืบดู" และเมื่อเสด็จกลับจากพุกามทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ว่า "ตั้งแต่ฉันไปพิจารณาโบราณวัตถุที่เมืองพม่า ได้ความรู้ถึงต้องแก้ไขความเห็นในเรื่องโบราณคดีที่เคยคิดมาแต่ก่อนหลายอย่าง"

แนวพระดำริเกี่ยวกับวิชาโบราณคดี

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงจัดงานโบราณคดีดังที่ทรงกล่าวไว้ในลายพระหัตถ์

ที่มีถึงศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ตอนหนึ่งว่า “วิชาโบราณคดีเป็นวิชาที่ไม่มีโทษ ทั้งมีมากและยากพอจะใช้ปัญญาสอดส่องให้เพลิดเพลินได้ ควรพยายามหาความรู้ให้มาก แต่อย่าตั้งตัวเป็นนักปราชญ์ อันนักปราชญ์นั้นเป็นฐานะที่ผู้อื่นที่เขาเป็นนักปราชญ์จะยกย่อง ส่วนตัวเรามีกิจเพียงบำเพ็ญคุณให้ปรากฏ ถ้าคุณของเราถึงขนาดเขาก็ยกย่องเอง ถ้าตนเองหรืออาศัยคำยกย่องของผู้อื่นที่ไม่ได้เป็นนักปราชญ์ก็ไม่เป็นมงคลอย่างใด” นอกจากแนวทางการศึกษาโบราณคดีอย่างเป็นระบบที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงริเริ่มไว้แล้ว ยังทรงวางรากฐานและแนวทางในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไว้อีกหลายประการ อาทิ

การจัดการด้านพิพิธภัณฑ์ โบราณวัตถุที่ทรงเคลื่อนย้ายเข้าเก็บรักษาไว้ ณ กระทรวงมหาดไทย เมื่อมาดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถานก็ได้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน วังหน้า (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครในปัจจุบัน) ทรงควบคุมการจัดด้วยพระองค์เองโดยตลอด และทรงฝึกหัดคนให้มีความรู้โดยการถ่ายทอดวิชาการโบราณคดีและวิชาการพิพิธภัณฑสถานจากพระองค์ ผู้ที่ได้รับการฝึกสอนในชั้นแรกก็คือ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์

หอพระสมุด เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ในปี พ.ศ. 2458 ก็ทรงมาจัดการเรื่องหอพระสมุดนี้ โดยในชั้นแรก คือพยายามสืบหาและรวบรวมหนังสือเก่ามาเก็บไว้ ซึ่งมีทั้งหนังสือไทยและหนังสือต่างประเทศ ส่วนในด้านการค้นคว้าก็มีผู้เชี่ยวชาญ 4 ท่าน คือ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ค้นคว้าทางด้านตะวันตก พราหมณ์ค้นคว้าประวัติศาสตร์สตรีอินเดีย พระเจนจีนอักษร (สุดใจ) ค้นคว้าเรื่องเมืองจีน และหลวงฉ่ำ ทองคำวัน ค้นคว้าเรื่องเมืองเขมร ทรงมีหนังสือถึงห้องสมุดทั่วโลกว่า ถ้าพบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทย ก็ขอให้คัดสำเนาส่งมาให้ด้วย ดังนั้นเราจึงพบว่า มีหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยหลายเล่มที่ถูกเก็บรักษาไว้ในหอสมุดต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นพงศาวดารต่างๆ เช่น ในสมัยอยุธยาก็จะมีพงศาวดารวันวลิต หรือฉบับ British Museum เป็นต้น

เมื่อมีการจัดตั้งหอพระสมุดแล้วก็ต้องมีการจัดหาทุนทรัพย์ในการจัดพิมพ์และจัดหาหนังสือ เพราะหนังสือไม่ได้ขอมาเพียงอย่างเดียว บางครั้งต้องมีค่าตอบแทนบ้าง ทรงคิดที่จะทูลเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่จะขอจัดพิมพ์หนังสือแจกเป็นวิทยาทานทั้งในงานศพและงานมงคลต่างๆ เพื่อจะได้มีหนังสือจำนวนเพิ่มขึ้น และในจำนวนหนังสือเหล่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เป็นผู้นิพนธ์ด้วยพระองค์เอง เนื่องจากมีคนมาขอให้ทรงแต่งหนังสือสำหรับแจก เมื่อจัดพิมพ์แล้วพระองค์ก็ทรงขอหนังสือไว้ประมาณ 20% เพื่อเก็บไว้ในหอพระสมุด และส่วนหนึ่งก็จะนำมาจำหน่ายเพื่อนำรายได้มาใช้ในกิจการ

หอพระสมุด นอกจากการหาหนังสือแล้ว ก็ต้องหาตู้สำหรับใส่หนังสือด้วย พระองค์จึงเสด็จไปตามวัดต่างๆ พบตู้พระธรรมที่ไม่ได้ใช้ก็จะ

ขอจากพระ ซึ่งก็ไม่ค่อยอยากให้นัก ท่านต้องบอกว่าจะนำไปใส่หนังสือในหอพระสมุด โดยบอกว่าถ้าบริจาคก็จะติดชื่อวัดหรือผู้บริจาคไว้ที่ตู้หนังสือ แล้วท่านก็นิมนต์พระสงฆ์เหล่านั้นมาดูว่าทำจริงไม่ได้หลอกลวง

ตัวอย่างหนังสือที่ทรงนิพนธ์คือ หนังสือประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป ซึ่งหนังสือเล่มนี้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกราบทูลขอให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จัดทำเพื่อแจกงานพระเมรุถวายแด่พระสัมพันธาวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย (พระมารดาในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

หอจดหมายเหตุ ทรงเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งหอจดหมายเหตุ (National Archive) โดยรับสั่งให้รวบรวมหนังสือ หลักฐานทางราชการสมัยก่อนที่มีอายุเกิน 25 ปี มาเก็บรวบรวมเพื่อให้คนรุ่นหลังสามารถหาหลักฐานต่างๆ ได้โดยไม่ลำบากดังเช่นที่เคยเป็นมา

พระราชบัญญัติส่งโบราณศิลปวัตถุออกนอกประเทศ

ทรงวางรากฐานการบำรุงรักษาโบราณวัตถุ โบราณสถานทั่วราชอาณาจักร รวมถึงการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งโบราณศิลปวัตถุออกนอกประเทศเพื่อป้องกันมิให้โบราณวัตถุที่มีค่าถูกส่งออกนอกประเทศ

ผลงานพระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดี

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงได้รับการยกย่องจากวงการประพันธ์ไทยว่า ทรงเป็นนักเขียนผู้ยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงพระปรีชา

สามารถในการเขียนหนังสือได้หลายประเภท เช่น ชีวประวัติ ประวัติศาสตร์ ท่องเที่ยว โบราณคดี นิทาน ประวัติวรรณคดี และประวัติความรู้ต่างๆ ที่เรียกกันว่า “ตำนาน” ตลอดจนคำนำและอธิบายหนังสือต่างๆ พระนิพนธ์ที่รวบรวมได้มีมากกว่า 1,000 เรื่อง ซึ่งหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงบันทึกรายละเอียดไว้เป็นประเภท ดังนี้

- พงศาวดาร 134 เรื่อง
- ศาสนา 76 เรื่อง
- ตำนาน 103 เรื่อง
- ประวัติต่างๆ 160 เรื่อง
- โคลง กลอน 92 เรื่อง
- อธิบายแทรก 19 เรื่อง
- ในนิตยสารสยามสมาคม 10 เรื่อง

พระนิพนธ์ที่มีความสำคัญต่องานโบราณคดี ได้แก่

ตำนานพุทธเจดีย์สยาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ เมื่อ พ.ศ. 2469 เพื่ออุทิศพระกุศลสนองพระคุณแด่มารดาชุ่ม (ในรัชกาลที่ 4) ผู้เป็นหม่อมมารดา ทรงกล่าวถึงความคิดที่จะแต่งเรื่องนี้ว่า “อัครราชทูตฝรั่งเศสเป็นผู้ชักชวนเพื่อเผยแพร่ให้คนทั้งหลายได้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศสยามที่มีมาแต่หนหลัง” หนังสือเล่มนี้เกี่ยวข้องกับความเป็นมาของเจดีย์ว่ามีกี่ประเภท และแต่ละสมัยมีลักษณะแตกต่างกันอย่างไร ทรงได้รับความช่วยเหลือจากศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ในการค้นคว้าหนังสืออ้างอิง และเลือกรูปภาพประกอบ หนังสือเล่มนี้ถือเป็นหัวใจสำคัญของผู้ที่ศึกษาโบราณคดี

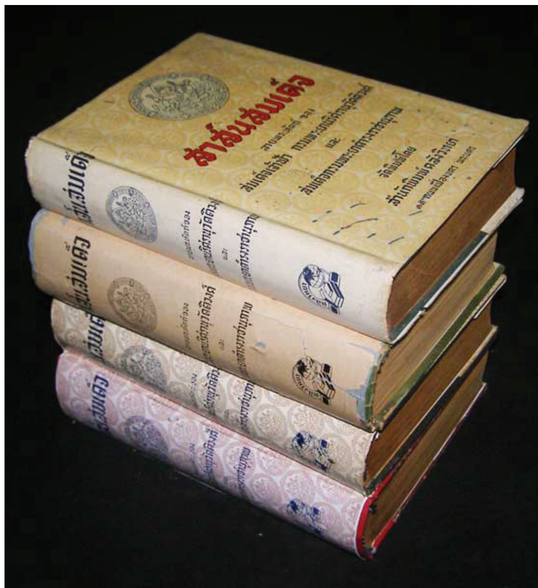
นิทานโบราณคดี เป็นหนังสือที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์ก่อนสิ้นพระชนม์เพียงไม่กี่วัน จัดพิมพ์ครั้งแรกสำหรับแจกในงานพระราชทานเพลิงศพของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ

วันที่ 11 มีนาคม 2487 สาเหตุที่ทรงนิพนธ์หนังสือเล่มนี้เนื่องจากหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดา ได้ทูลว่า พระองค์ทรงเสด็จไปไหนมากมาย มีเกร็ดความรู้ที่น่าสนใจมาก จึงอยากให้ทรงบันทึกเก็บไว้เพื่อให้คนอื่นได้ทราบบ้าง จากสิ่งนี้เองจึงทรงใช้ชื่อว่า “นิทานโบราณคดี” เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้นอกจากจะเป็นเรื่องโบราณคดีแล้ว ยังมีเรื่องภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เช่น เรื่องเกี่ยวกับโจรประหลาด และเรื่องห้ามเจ้าเสด็จสุพรรณบุรี สำหรับชื่อโบราณคดีนี้ สมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ ทรงท้วงในสาส์นสมเด็จว่า ควรจะเปลี่ยนเป็น

ชื่ออื่นเนื่องจากนิทานฟังเหมือนเป็นเรื่องไม่จริง แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงยืนยันว่าชื่อนี้ถูกต้องแล้วเพราะเป็นเพียงเกร็ดความรู้นอกพงศาวดารมีน้ำหนักในการเชื่อถือน้อย

สาส์นสมเด็จ ถือเป็นงานที่มีคุณค่ามาก เพราะว่ารวมเรื่องต่างๆ ไว้มากมาย ไม่เพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว มีการศึกษาวิชาความรู้ทั้งทางด้านศิลปะ วรรณคดี อักษรศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ และวัฒนธรรม หนังสือเล่มนี้เป็นการโต้ตอบทางวิชาการกับสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีทั้งการบอกเล่าเรื่องต่างๆ รวมทั้งมีการวิเคราะห์และวิจารณ์ด้วย เช่น พระวินิจฉัยพระเชตวัน เป็นต้น สาส์นสมเด็จส่วนใหญ่จะเขียนเมื่อประทับที่ปีนัง สมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ จะทรงเล่าเรื่องทางกรุงเทพฯ ให้ฟังในลักษณะปุจฉา วิสัชนา คือ มีการตั้งข้อสงสัยในเรื่องนั้นเรื่องนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็จะค้นคว้าแล้วทรงตอบกลับไป แต่ขณะเดียวกันสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ก็อาจจะตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องในกรุงเทพฯ บ้าง สมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ ก็จะทรงเล่าถวายเช่นกัน วิธีการเขียนนั้นจะทรงเขียนเป็นลายพระหัตถ์ แล้วให้พระธิดาเป็นคนพิมพ์แล้วส่งไปถวายสมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ มีทั้งหมด 27 เล่ม ในช่วงระยะเวลา 10 ปี และฉบับสุดท้ายเขียนเมื่อกลับมากรุงเทพฯ แล้ว และลงวันที่ไว้ก่อนสิ้นพระชนม์เพียง 5 วันเท่านั้น ฉบับนี้พระธิดาได้นำไปถวายสมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ ในงานพระศพของสมเด็จฯ เอง

ความทรงจำ เป็นการเล่าชีวประวัติของพระองค์ โดยมีการสอดแทรกเรื่องราวที่มีความรู้ไว้มากพอสมควร ซึ่งก็ยังไม่จบบริบูรณ์ตามที่ตั้งพระทัยไว้ เป็นการเล่าไว้เป็นตอนๆ

ลายพระหัตถ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่มีต่อศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2475 - 2482 เพื่อให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่นพระวินิจฉัยเรื่อง จารึกลานทอง จากพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ วินิจฉัยมณฑปและเจดีย์สามองค์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระวินิจฉัยเรื่องเมืองสุพรรณบุรี และโบราณวัตถุที่เมืองอู่ทอง ประทานความรู้ทางโบราณคดีสิ่งแวดล้อม เช่น เรื่องชายฝั่งทะเลเดิม เมื่อ 20 ปีที่แล้ว ซึ่งอาจารย์ทิวา ศุภจรรยา ก็ได้ศึกษาเกี่ยวกับชายฝั่งทะเลเดิมและเมืองโบราณที่อยู่รายรอบ

ของชายฝั่งทะเลเดิมเช่นกัน แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ก่อนหน้าแล้ว ทำให้เห็นว่าทรงศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ด้วยแม้ในขณะนั้นจะยังไม่แพร่หลาย

นิราศนครวัด เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเสด็จประเทศกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ. 2467 ขณะดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงประทานความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวกับกัมพูชาไว้มาก นอกจากนี้ ยังทรงเล่าเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างกับไทยด้วย

จากที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้ จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างแท้จริง ทรงเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกแก่วงการโบราณคดีไทย ทรงชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของโบราณวัตถุโบราณสถาน ที่สามารถบอกให้เราทราบถึงความเป็นมาของชาติไทย เกิดความรักและความภูมิใจในชาติของตน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2486 ด้วยโรคพระหทัยพิการ

พระเกียรติคุณหลังการสิ้นพระชนม์

พ.ศ. 2505 องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้เล็งเห็นพระอัจฉริยภาพของพระองค์ท่าน จึงประกาศให้สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นบุคคลสำคัญของโลก กระทรวงมหาดไทยก็ประกาศยกย่องพระองค์คือ องค์บิดาแห่งราชการกระทรวงมหาดไทย หรือองค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เนื่องจากทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยยาวนานถึง 23 ปี

พ.ศ. 2548 รัฐบาลไทยประกาศให้วันที่ 1 ธันวาคมของทุกปี เป็นวัน “ดำรงราชานุภาพ” เพื่อน้อมรำลึกถึงพระคุณูปการของพระองค์ที่มีต่อประเทศไทย

พ.ศ. 2549 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยยกย่องสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็น “บิดาแห่งมัคคุเทศก์ไทย”

สัมภาษณ์พิเศษ
ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ม.ล. ปนัดดา ดิศกุล ในโอกาสครบรอบ 150 ปีวันประสูติ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[1]

● มาดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ 2 ปี ผ่านมา 2 รัฐบาล เป็นอย่างไรบ้าง

ผมเป็นข้าราชการประจำเป็น Public Servant มีหน้าที่ต้องทำงานสนองแนวนโยบายแห่งรัฐของทุกรัฐบาล จะเป็นผู้บริหารชุดไหน ข้าราชการมีหน้าที่ต้องบำบัดทุกข์ - บำรุงสุข อันเป็นคำขวัญที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงให้ไว้แก่ข้าราชการมหาดไทยเมื่อ 120 ปีก่อน เพื่อให้ประชาชนมีความสุข พ้นทุกข์ เรื่องนี้เป็นเรื่องของอุดมคติประจำใจด้วย หากข้าราชการทำงานแล้วเกิดความขุ่นข้องหมองใจอันสืบเนื่องมาจากเรื่องใดๆ ที่เป็นภาพใหญ่ ก็ต้องช่วยกันปรุงแต่งทัศนคตินั้น แต่มิใช่ด้วยการสอพลอแต่งเติมเรื่องราว อย่างเช่นที่คนไทยแต่โบราณสอนไว้ว่าไม่ดี หรือการประจบประแจงสอพลอที่ไม่ใช่เรื่องจริง

ทั้งหมดนี้ เพื่อให้ระบบของสังคมไม่หยุดชะงัก สามารถขับเคลื่อนต่อไปได้แล้วจึงค่อยๆ แก้ไขแต่ละเรื่องแต่ละปัญหาโดยไม่หลงผิดประพฤติมิชอบ เพราะข้าราชการต้องยึดมั่นตัวบทกฎหมายในการทำงานที่ถือเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ไม่ใช่กระทำตัวเป็นโจรผู้ร้ายเสียเอง

● แล้วเรื่องวัฒนธรรมที่ ผู้ว่าราชการจังหวัด พยายามเสริมสร้าง

ถือเป็นวาระสำคัญของจังหวัดเชียงใหม่ตลอด 19 เดือนที่ผ่านมา แต่บางสิ่งบางอย่างอาจไม่ถูกใจทุกคนทุกฝ่ายไปหมด อย่างเช่นการรณรงค์จัดระเบียบสังคม สถานที่เที่ยวกลางคืนภายใต้โครงการเชียงใหม่โมเดล ที่ทุกภาคส่วนต้องไม่ปากว่าตาขยิบ ต้องไม่มองผลประโยชน์ส่วนตนหรือพรรคพวกมากไปกว่าผลได้ผลเสียของสังคม คือ ต้องแยกกันให้ได้ในทุกๆ บริบทระหว่างผลประโยชน์ส่วนตนและของชาติ อย่างน้อยที่สุดซึ่งแล้วแต่จะมองกัน การที่มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อปีที่แล้วประกาศให้เชียงใหม่เป็นนครที่เป็น

---

[1] ที่มา : www.prinee-damrong.moi.go.th

ที่สุดแห่งความสง่างามทางวัฒนธรรม (The Most Splendid City of Culture) เท่ากับเป็นการกำหนดกรอบหรือทิศทางการพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ให้เกิดสิ่งซึ่งเรียกว่า "สมดุล" กับยุทธศาสตร์จังหวัดปัจจุบันไม่ให้หลงทางไปมากกว่าที่เป็นอยู่ แต่ให้เกิดความรักความหวงแหนวัฒนธรรม ภูมิลำเนา และมีความภาคภูมิใจต่อถิ่นกำเนิด

● ปัญหาความขัดแย้งเรื่องสี เป็นสิ่งกีดขวางภารกิจนี้หรือไม่

ผมว่าแล้วแต่จะมอง แต่ถ้ามองแบบปัจเจกความคิด อาจพูดว่ามันคนละเรื่องกันเลย เพราะเรื่องสี มีที่มาจากทัศนะคติทางการเมือง ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยของการนำและปัญหาที่เกิดขึ้นในเวลาหนึ่งๆ เป็นเรื่องแนวความคิดของคนหรือกลุ่มคนในแต่ละห้วงเวลา แต่ละพื้นที่ ที่ต้องการสร้างความเป็นเอกภาพ ซึ่งยากมากหากเรื่องนั้นๆ ไม่ได้มีที่มาจากฐานรากของความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง แต่สำหรับเรื่องวัฒนธรรมเป็นเรื่องของความยั่งยืน อารยะทางวัฒนธรรมไม่มีเปลี่ยนแปลง แต่ฝังรากลึก เสมือนการบ่มเพาะคุณความดีทางวัฒนธรรมแก่สังคมเพื่อให้มีคนดีเพิ่มมากขึ้น แม้ Generation ของคนจะเปลี่ยนไป แต่ความสำนึกที่เรียกว่าเป็นความศรัทธาข้อนี้ต้องอยู่กับตัวเราและหนักแน่นในทุกๆ เรื่อง ไม่หลอกตนเองตามสถานการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ที่มีต่อสังคมอย่างปราศจากจุดยืน

● ขอทราบถึงแนวคิดของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ที่ได้ทรงฝากไว้เป็นคติสอนใจแก่ลูกหลาน

ผมขอนำเอาคำพูดของคุณพ่อ คือ ม.ร.ว. สังขดิศ ดิศกุล ผู้เป็นหลานชายใหญ่สืบตระกูลของพระองค์ท่าน ที่ประทานสอนอยู่เสมอว่า "สิ่งที่สมเด็จฯ ย้ำนักย้ำหนาก็คือให้คนไทยมีความภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาภายใต้ร่มพระบารมีของในหลวง และขอให้ยึดมั่นในความจงรักภักดีตราบที่เรามีลมหายใจ เพราะคนไทยยึดถือความกตัญญูกตเวทิตาสืบทอดกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า คนไทยไม่ใช่คนลืมบุญคุณคนง่าย แต่จะมีความกตัญญูรู้คุณคน อีกเรื่องหนึ่งก็คือการที่ไทยหรือประเทศสยามสามารถธำรงความเป็นเอกราชมาได้ เราควรเก็บความภาคภูมิใจนี้ไว้ ว่านี่คือความเป็นชาติไทย แต่ไม่ใช่ไปเที่ยวพูดจาโอ้อวด หรือเหยียบย่ำชาติประเทศอื่น หากแต่นำคุณความดีของบรรพชนมาเป็นกำลังใจและกำลังปัญญาที่จะได้บำเพ็ญคุณความดีให้กับประเทศชาติต่อไป"

● อยากบอกอะไรแก่สังคมในโอกาส 150 ปีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ต้องเป็นคนตรงไปตรงมา คิดว่าการเคารพต่อตัวบทกฎหมายเป็นเรื่องหนึ่งและเรื่องความสัตย์ซื่อสุจริตซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงยึดถือเรื่องนี้มาโดย

ตลอดพระชนม์ชีพ ยิ่งถ้าหากเกี่ยวข้องกับการทำงานของภาครัฐแล้ว ต้องไม่ทุจริตคอร์รัปชันซึ่งเอกชนเขาเอือมระอามาก และดูถูกทั้งต่อหน้าและลับหลัง บ้างเลยกลายเป็นต้องร่วมทุจริต เรื่องนี้เราต้องหยุดให้ได้ ศัพท์ปัจจุบันเรียก “โปร่งใส” จะสำเร็จหรือไม่อยู่ที่การกระทำที่จังหวัดเชียงใหม่มีสภาหอการค้ากับจังหวัดจับมือร่วมกันตรวจสอบการทำงานของทั้ง 2 ภาคส่วน คือ ต้องไม่พูดอย่างแล้วทำอีกอย่าง กับการปรบมือข้างเดียวไม่ดัง

นอกเหนือจากนั้นอยากให้เมืองไทยกลับคืนสู่สังคมแห่งอัธยาศัยไมตรี เป็นสุภาพชนไม่เห็นแก่ตัว มีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ต้องช่วยกันระดมปลูกฝังเป็นค่านิยมแก่ลูกหลานเยาวชนกันให้มาก เพราะผู้ใหญ่ในทุกวันนี้ทำอะไรในสิ่งที่ปู่ย่าตาทวดคนไทยไม่เคยอบรมสั่งสอนไว้ เลยเสียหายกันไปมากอย่างน่าเศร้าใจ

- **ถามจริงๆ คิดจะเล่นการเมืองหรือไม่หลังเกษียณ**

มีท่านผู้ใหญ่มาชวน แต่ผมเหลืออายุราชการอีก 4 ปีเศษ ซึ่งคงจะผ่านไปเร็วมาก เพราะที่ผ่านมาหลายสิบปียังรวดเร็วจริงๆ ยังจำภาพวันแรกที่เข้ารับราชการได้เดี๋ยวนี้จึงพยายามทำงานแข่งกับเวลา ปลายปีนี้ก็จะได้รับพระราชทานสาย 4 (สายสะพายชั้นสูงสุดทางราชการ) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสอนแก่คุณพ่อของผม (ม.ร.ว. สังขดิศ ดิศกุล) ไว้ว่า การรับราชการ คือ เกียรติและศักดิ์ศรี ข้าราชการต้องเสียสละ ไม่หลงลืมตัว และต้องมีความอ่อนน้อมถ่อมตนเข้าหาผู้คนเป็น โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ สำคัญคือต้องยึดมั่นระบบเกียรติศักดิ์ (Honour System) มีความสัตย์ซื่อสุจริตและจงรักภักดีต่อแผ่นดินตราบสิ้นลมหายใจ

การที่จะเกี่ยวข้องกับการเมืองหรือไม่ คิดว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้ ซึ่งผมมองว่าเป็นพื้นฐานของความถูกต้องทางการกระทำและความเจริญของระบบ หาไม่แล้วคงไม่เกิดประโยชน์อันใด และอีกอย่างผมมิได้ร่ำรวยขนาดคิดจะริเล่นการเมือง เราต้องรู้จักตัวเราเองก่อนใคร

เรื่องราวบางตอนจากหนังสือ "พระประวัติลูกเล่า" พระนิพนธ์ หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[1]

เรียบเรียงโดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล
และอร่าม สวัสดิวิชัย

หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ทรงเขียนเป็นตอน ๆ สำหรับเผยแพร่ทางวิทยุรักษาดินแดน ต่อมาจึงทรงรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มเพื่อแจกเมื่อปี พ.ศ. 2501

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาชุ่มเป็นพระมารดา ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 ที่ตำหนักใกล้ทางประตูอนงค์ลีลา เมื่อประสูติแล้วมีพระราชพิธีสมโภช 3 วัน และสมโภชเดือนตามพระราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงในงานพิธีและ พระราชทานกาทองคำใส่น้ำเสวย 1 ใบ เป็นของพระราชทานสมโภชเดือน พระองค์ท่านทรงเล่าว่า ได้ทรงตั้งตนทรงพระอักษร ก.ข. กับคุณแสง ข้าราชการฝ่ายในแต่พระชันษาได้ 3 ขวบ เวลาเช้ามีคนเชิญสมุดเรียน ใส่พานนำเสด็จไปยังเรือนคุณแสง ทรงเรียน ก.ข. และสระราว 1 - 2 ชั่วโมง แล้ว

---

[1] เอกสารประกอบการแสดงปาฐกถาเสาหลักของแผ่นดิน ชุด "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" เรื่อง "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับคนรุ่นใหม่" โดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล และนายอร่าม สวัสดิวิชัย เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2555 ณ ห้อง 105 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เสด็จกลับมาแต่งพระองค์ขึ้นไปเฝ้าพระราชบิดากับเจ้าจอมมารดาในเวลาเสวย ถ้าเจ้าจอมมารดาเที่ยงเจ็บ คุณย่าผู้เป็นน้องสาวก็เป็นผู้ตั้งเครื่องแทน วันหนึ่งเสด็จพ่อทรงตามเข้าไปยืนเกาะโต๊ะเสวยซึ่งสูงขนาดพระเศียรในเวลานั้น พระราชบิดาทรงลูบพระเศียรแล้วตรัสกับคุณย่าว่า..."ลูกคนนี้จะเป็นที่พึ่งของเองได้ต่อไป" คุณย่าท่านเล่าว่า เมื่อเสด็จพ่อยังเสวยนมอยู่นั้น ทูลกระหม่อมปู่ทรงลองเอานิ้วพระหัตถ์ใส่ในพระโอษฐ์แทนนม แต่เสด็จพ่อไม่ทรงดูด กลับหยุดนิ่งเสียเฉยๆ จึงตรัสว่า..."ลูกคนนี้ฉลาด"

เมื่อทรงพระอักษรถึงผสมตัวได้แล้วก็ทรงย้ายครูไปเรียนกับคุณปาน ราชนิกุลบุนนาค และเรียนอ่านหนังสือเล่มๆ มีเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา เป็นต้น ในสมัยนั้นเรียกว่า - ขึ้นสมุด พระชันษา 4 - 5 ปี ก็ได้ตามเสด็จออกเสมอ และได้ทรงเชิญพระแสงหนู (องค์เล็ก) ตามเสด็จด้วย เสด็จพ่อทรงเล่าว่า – รถม้ามีเข้ามาใหม่ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดทรงขับรถชนิดที่เรียกว่า Dog Cart เองเสมอ และพระราชโอรสธิดาเล็กๆ ก็ตามเสด็จด้วย เสด็จพ่อประทับในระหว่างพระบาท ทรงจำได้ว่าสายบังเหียนถูกพระเศียรเรื่อยไป วันหนึ่งคานรถหักตกลงมาจากรถทุกพระองค์ ทูลกระหม่อมปู่ทรงเป็นห่วงตรัสแต่ว่า "ลูกๆ เป็นยังไง เจ็บไหมลูก?" อย่างเดียว เวลาทรงพระราชยานเสด็จพ่อประทับข้างพระบาทคู่กับเสด็จลุง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และครั้งหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปในงานฉลองวัดหงส์กลับมา เสด็จพ่อง่วงพระบรรทมตกลงมาจากพระราชยานหนหนึ่ง พวกข้าราชการอุ้มกลับขึ้นไปในระหว่างทาง ในเวลาเสด็จออกที่พระที่นั่งอนันตสมาคม (ในสวนศิวาลัย) วันหนึ่งพระราชบิดาทรงตรัสใช้ให้ไปหยิบขวดหยกในเครื่องพระสำอางที่ในห้องพระบรรทมมาถวายเพราะจะพระราชทานให้พวกขุนนางดู เสด็จพ่อทรงเล่าว่า รู้สึกกลัวผีเป็นที่สุดที่จะต้องขึ้นไปบนพระที่นั่งที่ประทับพระองค์เดียว แต่แข็งพระทัยคลานขึ้นไปบนพระแท่นลดแล้วหยิบขวดนั้นมาถวายได้ถูก ได้รับการชมเชยจากผู้ใหญ่เป็นอันมากในคราวนี้ว่า ฉลาดใช้ได้เรื่องได้ราว ในตอนปลายรัชกาลที่ 4 ก็ได้ตามเสด็จไปหว้ากอด้วย

และกลับมาประชวรเป็นไข้ป่าพร้อมคุณย่าเหมือนกัน แต่หายทันขึ้นไปสรงน้ำพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชันษาได้ 6 เข้า 7 ปี ทรงเล่าว่าทรงจำได้ดีว่าได้ขึ้นไปทรงพระกันแสง ที่เล่ามานี้เป็นเรื่องเสด็จพ่อทรงจำเรื่องราวในรัชกาลที่ 4 ได้ดีเพียงไร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีพระชนม์พรรษาเพียง 16 ปีเท่านั้น พวกสมเด็จเจ้าพระยามีท่านเจ้าคุณฝ่ายในต่างๆ เป็นผู้เข้าควบคุมดูแลงานในพระราชฐานในตำแหน่งเจ้าคุณพนักงาน พวกคุณย่าต่างๆ เรียกว่าหมดบุญกลับไปอยู่เรือนกับเจ้านายเล็กๆ ต่างคนต่างทำขนมขายบ้าง ทำการช่างต่างๆ ขายบ้างอยู่เงียบๆ ส่วนพระราชโอรสธิดา ทรงเล่าว่า เรียนหนังสือแล้วก็ขึ้นเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาเสวยทุกวัน เฝ้าแล้วก็เที่ยวเตร่ไปตามความพอใจ โดยมากก็ไปอยู่ในวัดพระแก้วดูเขาซ่อมแซมวัด จนสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงช่วยอาจารย์แดง (พระภิกษุ) เขียนรูปรามเกียรติ์ตามพระระเบียงได้ เสด็จพ่อนั้นเมื่อทรงเรียนจนทรงอ่านภาษาได้ดีแล้ว พระชันษา 8 ปีก็เสด็จออกไปเรียนอักษรขอมกับพวกกรมพระอาลักษณ์ที่เก๋งกรงนกอยู่ริมพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัยบัดนี้ ส่วนเวลาว่างก็เที่ยวอยู่ตามรอบวังทอดพระเนตรวัดพระแก้ว ทอดพระเนตรพวกทหารอยู่กันอย่างไร มีพวกพระพี่เลี้ยงผู้ชายตามเสด็จดูแลจนถึงเวลาก็เสด็จกลับเข้าวัง เสด็จพ่อทรงเล่าว่า คุณย่าไม่เคยตามพระทัยเลย คำสั่งเด็ดขาดนั้นคือปดไม่ได้ ถ้าผิดต้องรับโดยดีว่าผิด มิฉะนั้นจะถูกตีมาก เสด็จไปไหนมาก็ต้องมาเล่าให้แม่ฟังว่าเห็นอะไร ทำอะไรบ้าง ทรงเล่าว่า วันหนึ่งตามเสด็จออกไปข้างหน้า พบด้ามปากกาแก้วใส่น้ำสีๆ ตกอยู่ตรงขั้นบันไดก็ทรงเก็บเอามาเพราะโปรดเสียเหลือเกิน แต่พอถึงตำหนัก คุณย่าก็ถามว่า เอามาจากไหน? ท่านก็ทรงบอกตามจริง แต่คุณย่าออกคำสั่งว่าให้กลับเอาไปวางไว้ที่เดิมเดี๋ยวนั้น ทรงเล่าว่าเสียดายเป็นกำลัง แต่ก็ต้องเอากลับไป ส่วนการเสวยก็ดี บรรทมก็ดี คุณย่าเลี้ยงอย่างอุดมสมบูรณ์ไม่เคยอดอยาก เข้มงวดแต่ในเรื่องศีลธรรมและการงาน

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากเสด็จเยี่ยมประเทศอินเดียแล้ว ทรงจ้างครูอังกฤษคนหนึ่งชื่อ Mr. Francis George Peterson ให้มาสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้านายพระองค์ชาย โปรดให้ทุกพระองค์เลือกได้ว่า จะทรงเรียนภาษาไทยหรืออังกฤษ เสด็จพ่อทรงเลือกเรียนภาษาอังกฤษเมื่อพระชันษาได้ 9 ปี หนังสือที่ทรงเรียนยังมีอยู่ในหอสมุดดำรงฯ ท่านทรงเก็บรักษาไว้เอง ทรงเล่าว่าเป็นลูกศิษย์ที่ครูรัก ครูไปไหนก็ชอบพาไปด้วย จน

เข้าพระทัยและตรัสภาษาอังกฤษได้ก่อนที่จะทรงอ่านออก วันหนึ่งครูพาไปหาเพื่อนฝรั่งด้วยกันที่ห้างมากวน และเลยจะค้างอยู่ที่นั่น คุณย่าตกใจว่ายังไม่เสด็จกลับ ให้คนออกเที่ยวตามหาได้พระองค์มาจนเวลา 2 ยามแล้ว เสด็จพ่อทรงเรียนภาษาอังกฤษอยู่ 4 ปี ทรงถึงเล่ม 4 Forth Reader ก็ต้องออกจากโรงเรียนที่อยู่ตรงข้างประตูพิมานไชยศรี เพราะถึงเวลาโสกันต์และทรงผนวชเณรตามราชประเพณีเพื่อศึกษาการพระพุทธศาสนา ทรงผนวชที่วัดพระแก้วแล้วเสด็จไปประทับอยู่วัดบวรนิเวศ 1 พรรษา ลาผนวชเณรเมื่อพระชันษาได้ 14 ปี เป็นอันจบการศึกษาชั้นแรกเพียงเท่านี้ ต่อไปจากนี้ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองโดยอ่านและเขียนอยู่เสมอ ในคราวหน้าจะได้เล่าถึงตอนทรงเข้ารับราชการต่อไป

ตอนเสด็จเข้ารับราชการ

เนื่องแต่โรงเรียนอยู่ตรงข้ามกับสนามหน้าวัดพระแก้ว (ทางในพระบรมมหาราชวัง) อันเป็นที่หัดทหารทุกวัน เสด็จพ่อได้ทอดพระเนตรเห็นอยู่เป็นนิตย์ จึงทำให้ทรงอยากเป็นทหาร เมื่อทรงขออนุญาตต่อคุณย่าๆ ขอให้ทรงทำสัญญาก่อนว่า 1. จะไม่เล่นผู้หญิงชั่ว 2. จะไม่ดื่มสุราเลย เพราะทหารในเวลานั้นมีแต่คนเลวๆ และเกะกะ เสด็จพ่อตรัสเสมอว่า สัญญา 2 ข้อนี้ ทำให้พ่อเป็นคนบริสุทธิ์สะอาดมาตลอดชีวิต เสด็จเข้ารับราชการเป็นนักเรียนนายร้อยเมื่อพระชันษา 14 ปี อยู่ประจำกองที่พระระเบียงวัดพระแก้ว

ในบังคับบัญชานายร้อยเอกเจิม แสงชูโต คือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้รับเงินเดือนๆ ละ 16 บาท ทรงเล่าว่า บางวันร้อนจัดก็ชวนเพื่อนทหารไปนอนหน้าพระอุโบสถวัดพระแก้ว แต่พอตื่นเช้าขึ้นก็เหลือแต่พระองค์กลิ้งอยู่กับพื้น ทั้งพระเขนยและผ้าคลุมบรรทม

หายไปหมด ทรงโยนปืนอยู่ 1 ปีก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็ก บังคับกองแตรวงได้เงินเดือนๆ ละ 40 บาท ทรงเล่าถึงเรื่องพวกทหารแตรวงสนุกๆ หลายเรื่อง มีคนเป่าแตรดีอยู่คนหนึ่ง (ข้าพเจ้าลืมชื่อ) แต่แกชอบการพนัน วันหนึ่งมีงานหลวงจะต้องมีแตรบรรเลง เมื่อมากันครบแล้ว ยังขาดแต่พ่อคนแตรดีคนนั้น จึงให้เที่ยวตามตัวกันเอะอะ สักครู่จึงได้รับเศษกระดาษเขียนมาว่าถ้าต้องการตัวให้เอากางเกงไปรับที่พระระเบียงวัดโพธิ์ เพราะเสียพนันเหลือแต่กางเกงในตัวเดียว อีกคนหนึ่งชื่ออยู่ ทรงเล่าว่าเป็นคนที่ไม่มีดนตรีอยู่ในหัวเลย ให้ทดลองเล่นเครื่องต่างๆ ไม่ได้เลยสักสิ่ง แม้ให้เป็นคนตีกลองก็ตีผิดจังหวะ ถึงต้องกอดกลองไว้ไม่ให้ดังต้องเลิกให้เป็นคนเล่นดนตรี ข้าพเจ้าได้ทันรู้จักคนหนึ่งชื่อช่วง เป็นคนเป่าขลุ่ยเราไปดูหนังกันที่โรงหนังนางเลิ้ง ขากลับออกมาพบทหารคนหนึ่งกำลังเดินเซๆ พอหันมาเห็นเสด็จพ่อก็ยืนตัวตรงทำวันทยาหัตถ์ เสด็จพ่อทรงหันไปทักว่า “ช่วง, เองเมาอีกแล้วซิ” เขาตอบเสียงเด็ดขาดว่า “แน่นอน” ท่านก็ทรงพระสรวลแล้วผ่านไป ทำให้เรารู้สึกว่าความสัมพันธ์ในระหว่างนายกับพลทหารนั้นแม้ห่างกันไปถึงเวลา 30 - 40 ปีแล้ว เขาก็ยังรู้สึกผูกพันกันดีอยู่

เสด็จพ่อทรงว่าทหารแตรวงอยู่ 2 ปี ก็ย้ายไปเป็นว่าที่นายร้อยโทบังคับทหารม้าในกรมทหารมหาดเล็ก ได้เงินเดือน 48 บาท ในปี พ.ศ. 2422 นี้ได้ทรงเป็นนายร้อยเอกและราชองครักษ์ประจำพระองค์และว่ากรมครัวเข้าต้น ให้เงินเดือนถึงเดือนละ 80 บาท พ.ศ. 2423 ได้ทรงเป็นนายพันตรีผู้รับพระราชโองการ และว่ากรมกองแก้วจินดา (ปืนใหญ่) เงินเดือนขึ้นเป็น 120 บาท ต่อมาอีก 4 ปี ได้ทรงเป็นนายพันโทผู้บังคับการทหารมหาดเล็กเงินเดือนขึ้น 240 บาท พ.ศ. 2431 ได้ทรงเป็นนายพลตรีเงินเดือนขึ้นถึง 500 บาท เสด็จพ่อตรัสอยู่เสมอว่าท่านทรงได้การรักษาระเบียบและรักษาความสะอาดมาจากการเป็นทหาร ทรงถือพระองค์ว่าทรงเติบโตขึ้นมาทางทหารตั้งแต่เป็นนักเรียนนายร้อยจนเป็นนายพล แต่ถูกย้ายไปรับราชการทางแผนกอื่นเท่านั้น เนื่องแต่ได้ทรงจัดให้พวกทหารมหาดเล็กเรียนหนังสือและขอพระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบจัดเป็นโรงเรียนขึ้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาเป็นอธิบดีกรมการศึกษาธิการและกำกับการธรรมการ มีตำแหน่งเทียบเท่าเสนาบดีแต่ยังไม่ได้ประกาศเป็นกระทรวงเป็นแต่มีตำแหน่งนั่งประชุมในเสนาบดีสภาเมื่อ พ.ศ. 2433

ลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีถึงสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ[1]

เรียบเรียงโดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล
และอร่าม สวัสดิวิชัย

ถึงกรมดำรง ด้วยฉันเพิ่งจะทราบความเมื่อเธอไปแล้วก็เกือบจะแปลออก แต่ครั้นไม่ไต่ถามก็จะเป็นที่หมองหมางกันไปเสียหมด เขาว่าเมื่อฉันยังเจ็บมากอยู่ หรือแรกกลับจากเกาะสีชัง เธอได้กล่าวแล้ว แลเล่ากันต่อๆ มา ว่ามานอนเจ็บอยู่อย่างนี้ การงานอะไรก็ขัดข้องไปหมด ตายเสียดีกว่า ข้อความที่ว่านี้นั้นก็ไม่เห็นสมต้นสมปลาย แลไม่เห็นว่าชีวิตฉันจะเป็นประโยชน์อันใดต่อตัวเธอจึงไม่เชื่อ เข้าใจว่าผู้ฟังๆ ผิดไป หรือจะเลือนมาอีกประการใด แต่ไม่ถามก็เป็นอันเชื่อถ้อยคำอันฉกรรจ์เช่นนี้ แต่เมื่อว่าตามจริงแล้วฉันมิได้อาลัยด้วยชีวิตแลทรัพย์ ถ้าตายเสียจะเป็นการกระทำให้ราชการเดินสะดวกแล้วก็เต็มใจ เป็นความสัจจริงดังนี้ แต่ครั้นจะฆ่าตัวตายในอันใช่กาลก็ไม่ควร จึงนอนขึงอยู่ดังนี้ คำที่ว่านี้ไม่ใช่โกรธเลย เพราะนึกเชื่อว่าเธอจะไม่มีความประสงค์อันจริงใจดังนั้น

ข้อความดังกล่าวนี้เป็นเรื่องรุนแรงมากทีเดียว และท่านผู้ได้ทราบเหตุการณ์ที่ดีได้เล่าว่า สมเด็จฯ ได้ทรงกราบถวายบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ. 113 ว่า

“ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานลายพระราชหัตถเลขา ว่ามีกิตติศัพท์ทราบ

[1] เอกสารประกอบการแสดงปาฐกถาเสาหลักของแผ่นดิน ชุด “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” เรื่อง “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับคนรุ่นใหม่” โดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล และนายอร่าม สวัสดิวิชัย เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2555 ณ ห้อง 105 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถึงพระกรรณว่า ในเวลาเมื่อทรงพระประชวรพระอาการมาก หรือเมื่อแรกเสด็จกลับเกาะสีชัง ข้าพระพุทธเจ้าได้กล่าวว่า ซึ่งทรงพระประชวรอยู่อย่างนี้ การงานอะไรก็ขัดข้องไปหมด ถ้าแลเสด็จสวรรคตเสียจะดีกว่านี้ แต่มิได้มีพระราชหฤทัยทรงเชื่อถือกิตติศัพท์อันนี้ว่าจะเป็นความจริง โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลชี้แจงเหตุผลอันใดซึ่งจะมีเป็นเค้าให้เกิดกิตติศัพท์ เมื่อพระราชประสงค์จะมิมีเหตุหมองหมางได้นั้นเป็นพระเดชพระคุณแลพระกรุณา หาสิ่งที่จะเปรียบปานมิได้ ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลโดยสัตย์จริงว่า ในเวลาเมื่อทรงพระประชวรนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ได้ปรับทุกข์กับเพื่อนราชการบางคนจริง แต่ว่าการที่ทรงพระประชวรลงครั้งนี้ เป็นเคราะห์กรรมของบ้านเมือง ด้วยพาให้ราชการติดขัดไปด้วยทั่วไป เหตุผลแลถ้อยคำที่ได้กล่าวประการใดจะได้กราบบังคมทูลชี้แจงต่อไปข้างหน้า แต่คำหรือแม้แต่ใจความที่ว่า ถ้าเสด็จสวรรคตเสียจะดีกว่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายปฏิญาณโดยความสัตย์แห่งผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแลที่ได้รับน้ำพระพิพัฒสัจยาว่า ข้อความอย่างนั้นมิได้มีความประสงค์หรือจะได้กล่าวในที่ใดๆ เลย ถ้าถ้อยคำที่ปฏิเสธนี้จะยังไม่เป็นหลักฐานพอทำลายกิตติศัพท์นั้นได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลข้อความต่างๆ อันจะทรงพระราชวินิจฉัยเห็นเป็นหลักฐานได้อีกหลายประการ กล่าวคือ ขอได้ทรงพระราชวินิจฉัยว่า ประโยชน์อันใดจะมีแก่พระพุทธเจ้า ที่จะประสงค์เช่นนั้น จะประสงค์อำนาจวาสนาในราชการให้ยิ่งขึ้นไป หรือความข้อนี้ขอได้ทรงพระราชวินิจฉัยดู ทุกวันนี้ก็ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าให้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถ้าว่าก็เป็นตำแหน่งสำคัญนับอยู่ในพวกชั้น 1 เหมือนขึ้นต้นไม้สุดยอดอยู่แล้ว จะมีตำแหน่งที่บรรดาศักดิ์สูงกว่านี้ก็แต่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ขอได้ทรงพระราชวินิจฉัยว่า อัตภาพเช่นข้าพระพุทธเจ้ามีความชอบธรรมอันใดที่จะพึงมุ่งหมายเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแลราชการบ้านเมืองที่หนักแน่นอย่างทุกวันนี้ เอาเท่าทุกวันนี้ไม่ต้องป่วยประมารไปถึงการอันอาจจะพึงมีในเวลาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสิ้นไป จะน่าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเอาตัวเข้ารับผิดชอบในราชการทั่วไปด้วยเหตุใดจะหมายผลประโยชน์ลาภสการให้ยิ่งขึ้นไปกว่าที่พระราชทานหรือ ในข้อนี้ส่วนผลประโยชน์ราชการ ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามีความร้อนรนอยากได้มากขึ้นกว่านี้ คงจะได้กราบบังคมทูลขอเอาตรงๆ นานมาแล้ว สิ่งใดๆ ที่อยากได้ไม่ใช่ไม่เคยทูลขอ แลมิใช่ไม่เคยพระราชทาน ส่วนลาภสการนั้น ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามีความต้องการอยู่แล้วใน 3 ปีที่ได้ว่ามหาดไทยมานี้ เพียงแต่จะนิ่งๆ รับตามที่ถือเป็นธรรมเนียมกันมาแต่ก่อน จะมั่งมีศรีสุขหาเป็นหนี้สินเขารุงรังอยู่อย่างทุกวันนี้ไม่ ที่ยอมขัดสนอยู่อย่างนี้ ก็เพราะยอมทอดธุระว่าไม่ได้เกิดว่าเป็นคนสำหรับมั่งมี ได้พระราชทานปี 1 ก็มากๆ แต่เอาไว้ไม่อยู่เอง ได้มากก็ผ่อนผัน

ใช้สอยไป ถ้าขัดสนคับแค้นลงหรือตายลงในเวลามีหนี้สินติดตัว ก็เชื่อว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทคงจะทรงพระกรุณาโดยอย่างที่ได้ประจักษ์แก่ใจมาแต่ก่อน หรือจะมุ่งหมายในความอุปถัมภ์บำรุงของผู้อื่นให้ยิ่งขึ้นกว่าที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงอยู่ทุกวันนี้ ในข้อนี้แม้จะเป็นการอวดอ้างเหลือเกินไปประการใดเมื่อจะกราบบังคับทูลแต่ความจริงแล้วข้าพระพุทธเจ้าต้องว่าข้าพระพุทธเจ้าเชื่อว่าตัวข้าพเจ้านี้ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาแต่เด็กแต่เล็ก จนกระทั่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยใช้สอยอย่างเป็นข้าอันสนิท ผิดกับคนอื่นๆ อีกมาก ถึงข้าพระพุทธเจ้าจะพลาดพลั้งลงในราชการประการใด คงพอหวังในพระขันตีอันเป็นส่วนพิเศษ โดยจะทรงระลึกถึงความหลังที่ได้สนองพระเดชพระคุณมาช้านานแล้ว หรือจะมีทุกข์ร้อนในส่วนตัวเกิดขึ้นเมื่อใดก็คงจะหวังในพระมหากรุณาได้โดยเหตุเดียวกัน เพื่อว่าโดยย่อทุกวันนี้ข้าพระพุทธเจ้าเหมือนกับมีเกราะกันภัยอยู่ถึงสองชั้น กล่าวคือความชอบประพฤติชอบในราชการ และพระกรุณาเฉพาะตัว จะแสวงหาที่พึ่งใหม่ จะหมายความอุปถัมภ์อย่างใดให้ยิ่งขึ้นกว่านี้ แลก็ปีจะได้ความสนิทสนมคุ้นเคยเท่าที่ได้มีมาในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่ามานี้ไม่ป่วยกล่าวถึงความไม่แน่นอนต่างๆ คือจะเสื่อมถอยลาภและยศ เป็นต้นอันอาจจะเป็นได้โดยธรรมดา ความแปรปรวนของการเปลี่ยนแปลงอย่างนั้น ข้อความดังได้กราบบังคมทูลมานี้ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า

เป็นหลักฐานพอจะแลเห็นได้ว่า มนุษย์คนใดอยู่ในฐานันดรเช่นตัวข้าพระพุทธเจ้านี้ ถ้าเป็นมนุษย์พอมีความดีอยู่บ้างแล้วก็จะไม่ยินดีหรือต้องการเปลี่ยนที่พึ่งแห่งตนเช่นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทนี้เลย เมื่อไม่มีทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนตัวแล้ว หรือจะมีทางที่ข้าพระพุทธเจ้าจะเห็นเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองประการใด ความข้อนี้ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าประการใดก็ได้กราบบังคมทูลชี้แจงมาหลายครั้งแล้ว โดยจะไม่ว่าตามความเห็นนั้น จะเอาแต่พงศาวดารมาเทียบดูการเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ อย่าว่าแต่ในราชการบ้านเมืองหนักแน่นใกล้ภัยภายนอกอยู่อย่างนี้เลย ถึงเวลาบ้านเมืองเป็นปรกติก็มักจะไม่ใคร่พ้นมีเหตุการณ์อันมิควรเป็นต่างๆ เกิดขึ้นมิมากก็น้อยมาทุกครั้งทุกคราวเมื่อการบ้านเมือง

ก็ยังเป็นอยู่เช่นนี้ จะเอาอันใดดีมาแต่ไหน ข้าพระพุทธเจ้าก็นับว่าเป็นผู้ซึ่งรู้ราชการบ้านเมืองมาในตอนนี้ ทั้งมีส่วนที่จะต้องรับผิดชอบทุกข์ภัยอยู่ด้วย ขอได้ทรงพระราชดำริดู ข้าพระพุทธเจ้าจะอาจนิยมในอย่างนั้นได้เจียวหรือ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลความตามที่ได้เป็นจริง ในเวลาที่ทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ความวิตกทุกข์ร้อนย่อมมีทั่วหน้ากันในบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาท พบปะกันเข้าที่ชอบพบคุ้นเคยต่างคนต่างก็ปรับทุกข์แก่กันเป็นธรรมดาตามที่คิดเห็นเป็นความวิตกทุกข์ร้อนของตน ถ้อยคำซึ่งได้ปรับทุกข์แก่กันถ้าจะจดเห็นจะหลายเล่มสมุด แต่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ยินผู้หนึ่งผู้ใดแสดงกริยาหรือวาจาให้เห็นว่าอยากให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสวรรคต หรือจะเป็นว่าถ้าสิ้นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียแล้ว ราชการบ้านเมืองจะดีขึ้น แม้แต่อ้ายพวกฝรั่งเศสซึ่งข้าพระพุทธเจ้ายอมรับบาปว่าสงสัยใจมันเป็นที่สุด มันยังออกปากปรารภแต่ความวิตก แลอยากจะให้หายพระประชวร ในเวลาที่ทรงพระประชวรอาการมากอยู่นั้น ข้อความวิตกของข้าพระพุทธเจ้าที่เป็นอย่างยิ่งนั้น ก็คือที่เกรงว่าจะไม่หายพระประชวร และถ้าอันตรายมีแก่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทลงวันใด เห็นเป็นช่องใหญ่ที่ศัตรูภายนอกจะหาเหตุรีบรัดเอาบ้านเอาเมือง ในเวลาการเปลี่ยนแปลงไม่เป็นปกติ ความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าไปปรับทุกข์แก่เพื่อนราชการบางคน อีกข้อหนึ่งข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกด้วยเวลาที่ทรงพระประชวรครั้งนี้ ราชการต่างๆ ซึ่งเคยได้รับพระราชทานพระราชวินิจฉัย และพระบรมราชานุญาตเป็นแบบแผนมา ติดขัดคั่งค้างอยู่โดยมาก เพราะไม่ได้มีพระราชดำรัสให้จัดการเยียวยาผ่อนผันประการใด จะเฝ้าแหนเพ็ดทูลก็ไม่ได้ กำลังราชาธิปไตยอ่อนลงไปทุกๆ วัน ปรากฏแก่คนทั้งหลาย จะเป็นช่องให้พวกคิดมิชอบ ทั้งภายในภายนอกก่อการกำเริบต่างๆ ข้าพระพุทธเจ้าวิตกเกรงการจลาจลจะเกิดรุนแรงขึ้น เพราะเห็นด้วยเกล้า ถ้าเอาไว้ไม่อยู่ก็เห็นที่ศัตรูภายนอกจะเอาเป็นโอกาสเลยตีขลุมเอาบ้านเมือง ถ้าเสียบ้านเมืองก็น่าจะเลยเป็นภัยไปถึงพระองค์ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยความวิตกข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรับทุกข์แก่เพื่อนราชการบางคน แต่การที่ปรับข้อความดังได้กราบบังคมทูลมานี้ จะได้กล่าวเป็นการเปิดเผยนั้นก็หาไม่

เมื่อรวบรวมความวิตกลงโดยย่อ ก็คือเกรงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะเสด็จสวรรคตเป็นเหตุให้เสียบ้านเมืองประการ 1 หรือทรงพระประชวรอาการมาก จะเป็นพระราชธุระในราชการบ้านเมืองไม่ได้ช้านานไป จะมีเหตุให้เสียบ้านเมืองแลซ้ำเสียใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยประการ 1 ได้คิดค้นหาทางแก้ไขจนสุดปัญญาก็แลไม่เห็น ครั้งจะชักชวนกันในเสนาบดีให้ประชุมปรึกษาจัดราชการบ้านเมืองไปในเวลาที่ทรงพระประชวรตามอย่างที่เขาว่าเป็นแบบโบราณ ก็เกรงโดยเหตุที่มิได้มีรับสั่ง ถ้าเข้าพระราชหฤทัยเป็น

อย่างอื่นจะทรงพระพิโรธ หรือจะทรงพระโทรมนัสและพระอาการจะกำเริบขึ้น ถ้าพลาดพลั้งก็จะกลายเป็นบิตุฆาฏ เป็นการติดขัดแต่มีทางที่เสียอยู่โดยรอบฉะนี้ จึงเห็นแต่พระบารมี กล่าวคือที่ต้องหายพระประชวรอย่างเดียวเท่านี้ ที่จะเป็นทางให้บ้านเมืองพ้นอันตรายได้ เพราะเหตุเหล่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงว่าการ ที่ทรงพระประชวรลงในครั้งนี้ เป็นเคราะห์กรรมของบ้านเมืองโดยแท้ เพราะถ้าไม่หายได้ไม่ก็เห็นทางที่จะแก้ไขบ้านให้พ้นภัยในเวลาที่ได้ประสบความทุกข์ร้อนรุนแรงดังได้กราบบังคมทูลมานี้ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์อย่างอื่นนอกออกไปจากให้หายพระประชวรโดยเร็ว ก็คือความประสงค์ที่อยากจะพ้นจากตำแหน่งที่รับผิดชอบในราชการแผ่นดิน ความประสงค์เช่นนี้ ในเวลาที่ได้รับความทุกข์ด้วยวิตกเวลาทรงพระประชวรอยู่นั้น ต้องได้รับว่าได้มีแก่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่งถ้าจะออกได้ด้วยเสียแล้ว ในท้ายจดหมายนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลว่าการที่โปรดเกล้าฯ มีพระราชหัตถเลขาดำรัสถามครั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกพระมหากรุณาปรากฏแก่ใจเป็นที่ชื่นชมยินดีเป็นล้นเกล้าฯ ด้วยกิตติศัพท์แสดงความอกตัญญูเป็นข้อฉกรรจ์เช่นนี้ ถ้าเคลือบคลุมอยู่ย่อมเป็นสิ่งซึ่งจะให้เกิดโทษได้มากมายเสมอเป็นฝีมีพิษอยู่ภายใน ผู้ใดเป็นก็มีแต่จะได้รับความทุกข์เวทนาต่างๆ ไปจนลงปลาย ก็จะถึงความพินาศเป็นที่สุด แลมิได้มีประโยชน์อันใดแก่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและราชการบ้านเมือง เพราะฉะนั้น การที่มีพระราชดำรัสสอบถามผู้ต้องพิพาทโดยตรงเช่นนี้ จะเป็นตัวข้าพระพุทธเจ้าหรือผู้หนึ่งผู้ใดก็ตาม ย่อมเป็นคุณความดีอันจะหาทางอย่างอื่นเปรียบเสมือนมิได้”

ฉันท์ทูลเกล้าฯ ถวายตอบ ใน ร.ศ.112[1]

เรียบเรียงโดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล
และอร่าม สวัสดิวิชัย

คำอธิบาย เมื่อเกิดยุ่งยากกับฝรั่งเศส ใน ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสียพระราชหฤทัยจนประชวรหนัก และหยุดเสวยพระโอสถ ทรงพระราชนิพนธ์ โคลงฉันท์นี้ส่งไปลายังเจ้านายพี่น้องบางพระองค์ เสด็จพ่อตรัสเล่าว่า "พอได้รับก็เขียนถวายตอบไปทันที ไม่มีร่างเก็บแต่มีคนเขาบอกว่า พอทรงจบแล้วก็กลับเสวยพระโอสถต่อไป และกลับเสด็จออกได้ในไม่ช้า"

พระราชทานไปที่สมเด็จกรมพระยาดำรง
เมื่อยังทรงพระยศเป็นกรมหมื่น ร.ศ. 112

เจ็บนานหนักอกผู้ บริรักษ์ ปวงเฮย
คิดใคร่ลาลาญหัก ปลดเปลื้อง
ความเหนื่อยแห่งสูจัก พลันสร่าง
ตูจักสู่ภพเบื้อง หน้านั้นพลันเขษม

เป็นผีสามยอดแล้ว ยังราย ส่านอ
ปวดเจ็บใครจักหมาย เชื่อได้
ใช่เป็นแต่ส่วนกาย เศียรกลัด กลุ้มแฮ
ใครต่อเป็นจึ่งผู้ นั่นนั้นเห็นจริง

ตะปูดอกใหญ่ตรึ้ง บาทา อยู่เฮย
จึงบอาจลีลา คล่องได้
เชิญผู้ที่เมตตา แก่สัตว์ ปวงแฮ
ชักตะปูนี้ให้ ส่งข้าอันขยม

---

[1] เอกสารประกอบการแสดงปาฐกถาเสาหลักของแผ่นดิน ชุด "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" เรื่อง "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับคนรุ่นใหม่" โดย ม.ร.ว.ดำรงเดช ดิศกุล และนายอร่าม สวัสดิวิชัย เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2555 ณ ห้อง 105 อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชีวิตมนุษย์นี้ เปลี่ยนแปลง จริงนอ
ทุกข์และสุขพลิกแพลง มากครั้ง
โบราณท่านจึงแสดง เป็นเยี่ยง อย่างนา
ชั่วนับเจ็ดทีทั้ง เจ็ดข้างฝ่ายดี
เป็นเด็กมีสุขคล้าย ดีรฉาน
รู้สุขรู้ทุกข์หาญ ขลาดด้วย
ละอย่างละอย่างพาล หย่อนเพราะ เผลอแฮ
คล้ายกับผู้จวนม้วย ชีพสิ้นสติสูญ
ฉันไปปะเด็กห้า หกคน
โกนเกศนุ่งขาวยล เคลิบเคลิ้ม
ถามเขาว่าเป็นคน เชิญเครื่อง
ไปที่หอศพเริ้ม ริกเร้าเหงาใจ
กล้วยเผาเหลืองแก่ก้ำ เกินพระ ลักษณ์นา
แรกก็ออกอร่อยจะ ใคร่กล้ำ
นานวันยิ่งเครอะคระ กลืนยาก
ทนจ่อซ่อมจิ้มจ้ำ แดกสิ้นสุดใบ
เจ็บนานนึกหน่ายนิตย์ มะนะเรื่องบำรุงกาย
ส่วนจิตต์บมีสบาย ศิระกลุ้มอุราตรึง
แม้หายก็พลันยาก จะลำบากฤทัยพึง
ตริแต่จะถูกรึง อุระรัดและอัตรา
กลัวเป็นทวิราช บตริป้องอยุธยา
เสียเมืองจึงนินทา บละเว้นฤว่างวาย
คิดใดจะเกี่ยงแก้ ก็บพบซึ่งเงื่อนสาย
สบหน้ามนุษย์อาย จึงจะอุดแลเลยสูญ

ของสมเด็จกรมพระยาดำรงถวายตอบ

ขอเดชะเบื้องบาท วรราชะปกศี
โรตม์ข้าผู้มั่นมี มะนะตั้งกตัญญู
ได้รับพระราชทาน อ่านราชนิพันธ์ดู
ทั้งโคลงและฉันท์ตู ข้าจึงตริดำริห์ตาม
อันพระประชวรครั้ง นี้แท้ทั้งไผทสยาม
เหล่าข้าพระบาทความ วิตกพ้นจะอุปมา
ประสาแต่อยู่ใกล้ ทั้งรู้ ใช่ว่าหนักหนา
เลือดเนื้อผิเจือยา ให้หายได้จะชิงถวาย
ทุกหน้าทุกตาดู บพบผู้จะพึงสบาย
ปรับทุกข์ทุรนราย กันมิเว้นทิวาวัน
ดุลเหล่าพละนา วะเหว่ว้ากะปิตัน
นายท้ายฉงนงัน ทิศทางก็คลางแคลง
นายกลประจำจักร์ จะใช้หนักก็นึกแหนง
จะรอก็ระแวง จะไม่ทันธุระการ
อึดอัดทุกหน้าที่ ทุกข์ทวีทุกวันวาร
เหตุห่างบดียาน อันเคยไว้น้ำใจชน
ถ้าจะว่าบรรดากิจ ก็ ไม่ผิด ณ นิยม
เรือแล่นทเลลม จะเปรียบต่อก็พอกัน
ธรรมดามหาสมุทร มีคราวหยุดพายุผัน
มีคราวสลาตัน ตั้งระลอกกระฉอกฉาน
ผิวพอกำลังเรือ ก็แล่นรอดไม้ร้าวราน
หากกรรมจะบันดาล ก็คงล่มทุกลำไป
ชาวเรือก็ย่อมรู้ ฉะนี้อยู่ทุกจิตต์ใจ
แต่ลอยอยู่ตราบใด ต้องจำแก้ด้วยแรงระดม
แก้รอดตลอดฝั่ง จะรอดทั้งจะชื่นชม
เหลือแก้ก็จำจม ให้ปรากฏว่าถึงกรรม

ผิวทอดธุระนิ่ง　บวุ่นวิ่งเยียวยาทำ
ที่สุดก็สูญลำ　เหมือนที่แก้ไม่หวาดไหว
ผิดกันแต่ถ้าแก้　ให้เต็มแย่จึงจมไป
ใครห่อนประมาทใจ　ว่าขลาดเขลาและเมาเมิน
เสียทีก็มีชื่อ　ได้เลื่องลือสรรเสริญ
สงสารว่ากรรมเกิน　กำลังดอกจึงจมสูญ
นี้ในน้ำใจข้า　อุปมาบังคมทูล
ทุกวันนี้อาดูร　แต่ที่พระประชวรนาน
เปรียบตัวเหมือนอย่างม้า　ที่เป็นพาหนยาน
ผูกเครื่องบังเหียนอาน　ประจำหน้าพลับพลาชัย
คอยพระประทับอาสน์　กระหยับบาทจะพาไคล
ตามแต่พระทัยไท　ธจะชักไปซ้ายขวา
ไกลใกล้บ่ได้เลือก　จะกระเดือกเต็มประดา
ตราบเท่าจะถึงวา　ระชีวิตมลายปราณ
ขอตายให้ตาหลับ　ด้วยซื่อนับว่าชายชาญ
เกิดมาประสบภาร　ธุระได้บำเพ็ญทำ
ด้วยเดชะบุญญา　ภินิหาระแห่งคำ
สัตย์ข้าจงได้สำ　ฤทธิดังมโนหมาย
ขอจงวราพาธ　บรมนาถเร่งเคลื่อนคลาย
พระจิตต์พระวรกาย　จงผ่องพ้นที่หม่นหมอง
ขอจงสำเร็จรา　ชะประสงค์ที่ทรงปอง
ปกข้าฝ่าลออง　พระบาทให้สามัคคี
ขอเหตุที่ขุ่นขัด　จะวิบัติพระขันตี
จงคลายเหมือนหลายปี　ละลืมเลิกละลายสูญ
ขอจงพระชนมา　ยุสถาวรพูน
เพิ่มเกียรติอนุกูล　สยามรัฐพิพัฒน์ผลฯ

ทรงเลี้ยงลูกอย่างไรให้เป็นคนไทยที่ดีในแบบฉบับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เรียบเรียงโดย ม.ล.ปนัดดา ดิศกุล

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ และท่านเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2405 ทรงเป็นพระกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินสู่สยามใหม่ เป็นที่พอพระราชหฤทัย จนกระทั่งได้รับการขนานพระนามว่าทรงเป็น "เพ็ชร์ประดับพระมหามงกุฎ" และองค์การสหประชาชาติได้ถวายสดุดีให้พระองค์ท่านทรงเป็นคนไทยคนแรกที่เป็นบุคคลสำคัญของโลก

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงปรารภไว้ว่า ธรรมดาพ่อแม่ที่มีธุระมาก ลูกๆ มักจะตกอยู่แต่กับพี่เลี้ยงหรือญาติพี่น้อง ยิ่งบุคคลที่มีลูกมากก็จะเลี้ยงลูกให้ได้เหมือนกันทุกคนย่อมไม่ได้เป็นธรรมดา ทรงเล่าว่าในสมัยนั้น เด็กผู้หญิงจะเข้าไปรับการฝึกหัดจากสำนักต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง ส่วนเด็กชายจะไปโรงเรียนและไปต่างประเทศ

เพื่อศึกษาวิทยาการอย่างมากมาย ฉะนั้น พระโอรสและพระธิดาในสมเด็จฯกรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ จึงแยกกันไปตามภารกิจหน้าที่ที่ทรงมี และก็จะกลับมารวมกันใหม่เมื่อหมดเวลาศึกษาแล้ว มีหลายคนภายนอกที่ได้มาคุ้นเคยกับวังวรดิศ แล้วต่างร้องว่า สมเด็จฯ ทรงเลี้ยงลูกกวดขันจริง แต่พระองค์ท่านก็ทรงทำให้ลูกๆ ทั้งรัก บูชาและเกรงกลัว กลัวว่าหากท่านเสียพระทัยแล้ว ท่านจะกริ้ว หาใช่ว่ากลัวอย่างกลัวถูกเฆี่ยนถูกตี เริ่มต้นแต่เช้าหากลูกๆ ยังนอนซักช้าอยู่ในมุ้ง พอท่านเดินผ่านมาเป็นปลดมุ้งเลย และร้องดังๆ ว่า “ไม่ใช่เวลานอน โมงหนึ่งแล้ว” และเมื่อตื่นแล้วจะมัวนั่งเฉยไม่ทำอะไรไม่ได้ ต้องไปรวมกันทำขนมขาย หรือไม่ก็เรียนดนตรีไทย บางทีก็เสด็จมารับแขกบนเรือนที่ลูกๆ อยู่ จะได้เป็นโอกาสตรวจตราได้เสมอว่าสกปรกหรือไม่ เพราะเพียงวางของไม่ตรงที่ ก็จะเรียกให้กลับมาจัดวางเสียใหม่ ทรงตรัสว่ารำคาญตา แม้เศษกระดาษเล็กๆ ที่อยู่ไกลจากท่านบนกลางสนามใหญ่หน้าตำหนัก ก็จะตรัสเรียกให้เก็บทิ้งเดี๋ยวนั้น

เมื่อถึงเวลาเช้าต่างคนจะต่างทำงาน กลางวันก็มาทานโต๊ะกลมกับท่าน กลางคืนก็นอนกับท่าน และบนโต๊ะเสวยนี่แหละคือ “โรงเรียน” ของลูกๆ ใครจะเล่าอะไรทูลถามอะไรก็ได้ บางทีท่านตอบสนุกๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องข่าวเหตุการณ์ของโลก ศาสนา หรือประวัติศาสตร์ ท่านรับสั่งอยู่เสมอว่า “คนเราต้องเรียนประวัติศาสตร์ จะได้มีความรักหวงแหนชาติได้อย่างถูกต้อง” และ “เราต้องหมั่นติดตามข่าวสารของโลก ไม่เป็นคนล้าสมัยหรือตายไปแล้วที่ต้องตกข่าว” ตอนเสด็จงานก็มักจะได้ตามไปด้วย กลับมาท่านจะถามว่าเห็นอะไรบ้าง ได้ยินอะไรบ้าง ใครนั่งตรงไหน ใครทำอะไร ถ้าไม่ได้เสด็จด้วยก็ยิ่งทรงซักถามมากขึ้น เช่น ครั้งหนึ่งถูกถามว่าพระเทศน์ว่าอย่างไรวันนี้ ให้เล่าถวาย ถ้าตอบไม่ได้ เพราะมัวแต่คุยกัน ท่านจะบ่นว่าน่าเสียดายเวลา ไปแล้วไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรเลย จึงเพิ่งเข้าใจทีหลังว่าท่านสอนให้รู้จักการสังเกตให้เป็น พออายุ 13 ท่านทรงสอนให้หุงข้าว และทำกับข้าวง่ายๆ เช่น แกงฟักไข่เจียว เป็นต้น ท่านตรัสว่า “เกิดมาเป็นลูกผู้หญิงต้องทำหน้าที่ของตัวให้ครบถ้วน ส่วนจะชอบทำอะไรพิเศษก็ถือเป็นเรื่องงานอดิเรก (Hobby) ถ้าทำกับข้าวไม่เป็นแล้ว อยากกินแกงเลียงขึ้นมา มัวแต่ให้คนรับใช้ทำให้ ถ้าถูกย้อนถามว่าใส่อะไรบ้าง จะมิอายเขาหรอกหรือ” ท่านสอนว่าจะเป็นนายคนต้องหัดเป็นผู้ปฏิบัติมาก่อนจึงจะรู้ใจเขา ทรงตรัสเสมอว่า ถ้าทำอะไรผิดอย่าปด จะเคยตัวต้องยอมรับและเสียใจ เพราะคนทุกคนต้องทำผิดบ้าง ผิดกับชั่วไม่เหมือนกัน

อีกข้อหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ รับสั่งไว้เป็นภาษาอังกฤษ “Be frank and fair be kind and natural” ถ้อยคำนี้ประทับใจทุกคนที่ได้ฟัง และใคร่ที่จะปฏิบัติให้ได้ทุกประการแม้จะยากกระนั้น เรื่องสีหน้าอีกอย่างหนึ่ง ท่านทรงกวดขันลูกๆ มาก

มักเตือนเสมอว่า “อย่าทำหน้าอย่างนั้นซิลูก จะพูดกับใคร ควรจะยิ้มเสียก่อนเขาว่ามีสิริหน้า” ถ้าผู้ใดโกรธจนทำหน้างอ ท่านจะตรัสว่าจงไปส่องกระจกดูทีว่าหน้าสวยไหมเวลานี้ แล้วจับชีพจรดูด้วยว่ามันปรกติหรือเปล่า คนที่เขาทำให้เราโกรธก็พลอยดีใจไปเท่านั้นเอง

มีอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจดจำ คือเมื่อคราวที่สมเด็จฯ เสด็จเยือนอังกฤษ ได้รับพระราชทานเลี้ยงกลางวัน ณ พระราชวังบัคกิงแฮม ควีนแมรี่ได้พระราชทานบุหรี่ให้ ม.จ.พูนพิศมัยฯ สูบ แต่ท่านได้แลมองไปทางสมเด็จฯ ควีนแมรี่จึงทรงพระสรวลและตรัสว่า “ดีแล้วฉันเองก็ไม่สูบ แต่ต้องเสนอโดยมารยาท หรือไม่ก็ต้องฝืนสูบเป็นเพื่อนแขก” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแนะพระธิดาว่า “ลูกทำดีแล้ว เหมาะสม อย่าพยายามทำตัวเป็นฝรั่ง ถ้าทำแล้วมันก็เป็นของเก๊ จงเก็บเอากิริยาดีของแม่ไว้เถิด เพราะคนดีเหมือนกันทั่วโลก อย่าไปตกใจกับธรรมเนียมต่างแดน”

จะขอเล่าถึงคำถามที่นักเรียน นักศึกษา ผู้เข้าชมวังวรดิศในทุกวันนี้ มีต่อวิทยากรในเรื่องแนวความคิดของสมเด็จฯ เกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพ หรือแม้แต่เรื่องของความรักว่าทรงมีคติในการสอนลูกหลานอย่างไร เป็นคำถามที่คนรุ่นใหม่สนใจมีความอยากรู้กันมาก

สมเด็จฯ เคยมีรับสั่งว่า รักมี 2 หน หนแรกมันช่างตื่นเต้น เรียกว่า Passion คือ หลงอยู่ด้วยกันไปมันก็ค่อยๆ หายตื่น จางลงไปทุกที ตอนนี้แหละที่จะอยู่กันยืดหรือไม่ยืดก็อยู่ตอนนี้ ถ้ากลับรู้ใจกันเป็นเพื่อนสนิทได้แล้วความรักจึงจะเกิดเป็นหนที่สองและไม่มีแตกกันไปจนตาย ความรักนี้ที่จะเป็นนิรันดร์สำหรับในเรื่องเสรีภาพที่ปัจจุบันคนชอบพูดถึงกัน สมเด็จฯ ทรงอธิบายว่า ย่อมอยู่ที่ตัวเราเอง คือ

1. โดยไม่ทำความชั่ว เพราะจะต้องทนทุกข์เก็บเป็นความลับ

2. ไม่เขียนจดหมายลับ เพราะทั้งผู้เขียนและผู้รับก็พลอยต้องถูกจำกัดเสรีภาพที่ว่าไปด้วย

3. ไม่มีหนี้สิน เพราะสิ่งนี้จะทำให้เราตกอยู่ในอำนาจผู้อื่นได้ ชีวิตย่อมล้มเหลว

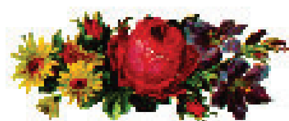
สมเด็จฯ ทรงสอนด้วยว่า เวลาเข้านอนสวดมนต์จบแล้วให้ตรวจดูตัวเองว่าตั้งแต่เช้ามาจนหัวลงนอนนี้ เราได้ทำอะไรบ้าง และมีอะไรผิดบ้างในวันนี้ ให้ถือเป็นบทเรียนและสัญญาใจว่าจะไม่ประพฤติเช่นนั้นอีกในทุกคืนๆ

ลูกๆ ในสมเด็จฯ เล่าประทานถึงความเข้มงวดกวดขันของพระบิดา พร้อมกับความสุขอันเปี่ยมล้นที่พระองค์ประทานให้กับทุกคนอย่างที่จะพึงมีพึงได้ หม่อมเจ้ามารยาตรกัญญา ดิศกุล เคยเล่าประทานว่า สมเด็จฯ ทรงเป็นตัวอย่างแก่ลูกๆ ในเรื่องความรักกับงานราชการที่ทรงอยู่ทุกเมื่อ หากจะทรงทำสิ่งใดจะทรงตั้งพระทัย และหวังในสิ่งนั้นได้รับความสำเร็จสูงสุด บังเกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม กับอีกทรงเป็นตัวอย่าง

ในเรื่องความรักอันลึกซึ้งที่ทรงมีต่อประเทศชาติ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดพระชนม์ชีพ ทรงสอนลูกหลานว่า อำนาจวาสนาเป็นสิ่งที่มอบให้แก่กันไม่ได้ หากแต่จะต้องสร้างขึ้นโดยตนเองเท่านั้น อำนาจจะได้มาก็ด้วยความขยันขันแข็ง หมั่นขวนขวายหาวิชาความรู้ มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความเมตตา กรุณา รับสั่งว่า จงเป็นคนไทยที่มี Honour คือ รู้จักกฎระเบียบ เที่ยงตรงต่อเวลา เคารพในสิทธิของผู้อื่นและมีจิตใจเป็นนักกีฬา Honour ที่ว่านี้จะนำพาชาติบ้านเมืองไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองในท้ายที่สุดได้

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้สิ้นพระชนม์ ณ วังวรดิศ ถนนหลานหลวง เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486

คติธรรมและแนวคิด ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ส่วนพัฒนาและบริหารจัดการความรู้[1]

ในปี 2555 นอกจากจะเป็นปีที่ครบ 120 ปี การสถาปนากระทรวงมหาดไทยแล้ว ยังเป็นปีที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครบ 150 ปี วันประสูติ และครบ 50 ปี บุคคลสำคัญของโลก ซึ่งพระองค์ท่านเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับการถวายสดุดีจากองค์การ

ยูเนสโก สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นเสนาบดีคนแรกของกระทรวงมหาดไทย พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ไม่มีการคอร์รัปชันหรือรับสินบนใดๆ ไม่เคยมีพวกเขาและพวกเรา แม้เมื่อพระองค์ไม่ได้รับราชการแล้ว พระองค์ก็ไม่เคยคิดจะรบกวนผู้ใด พระองค์ตรัสว่า "เราให้สุขเขาไม่ได้ก็อย่าให้ทุกข์เขา ไปเสียให้พ้นดีกว่าเราก็สบายเขาก็สบาย[2]" นี่เป็นการตรัสก่อนที่จะไปประทับที่ปีนัง และแม้เมื่อถูกตัดลดเบี้ยบำนาญลงจนเกือบหมด พระองค์ก็ไม่เคยคิดที่จะขอความช่วยเหลือจากใคร แต่ใช้วิธีตัดลดรายจ่ายลง และสอนให้ลูกปลูกผักปลูกดอกไม้นำไปขายเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในบ้านแทน

นี่เป็นเพียงส่วนน้อยนิดของพระองค์ท่านที่ได้นำมากล่าวไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างในการทำงานและในการใช้ชีวิตประจำวัน การทำงานไม่ว่าจะยุคใดสมัยใดก็มีสิ่งที่ยั่วยุให้เกิดความอยากได้อยากมีทั้งนั้น สุดแต่ว่าใครจะระงับความอยากของตนได้ ถ้ามีความเพียงพอเราก็จะมีความสุขในการทำงาน สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ไม่ต้องมัวพะวงแต่จะหาเงินมาสนองต่อตันหาของตัวเองและผู้อื่น นอกจากเรื่องเงินแล้วยังมีเรื่องพวก ซึ่งพระองค์ท่านก็ได้ตรัสไว้เช่นกันว่า "อย่ามีพวก เพราะถ้ามีพวกเรา จะต้องมีพวกเขาเกิดขึ้น และมากกว่าด้วย" น่าแปลกมาก เมื่อสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้เมื่อ 100 ปีที่แล้ว แต่เราก็สามารถที่จะนำมาใช้ได้ทั้งในชีวิตประจำวันและในหน้าที่การงาน

---

[1] สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย

[2] จากหนังสือดำรงราชานุสรณ์ หน้า 92

เนื่องในโอกาสที่กระทรวงมหาดไทยครบรอบ 120 ปี ในปี 2555 ขอนำคติธรรมและข้อคิดของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมาเสนอเพื่อเป็นหลักปฏิบัติและคติสอนใจสำหรับข้าราชการกระทรวงมหาดไทยและบุคคลอื่นๆ เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานและสอนลูกสอนหลานต่อไป

คติธรรมและข้อคิดสำหรับการปฏิบัติงาน

"ความรู้เห็นทั้งปวงอันได้มาโดยตำแหน่งหน้าที่ราชการทั้งนั้น ธรรมดาผู้ที่ได้เป็นรัฐบุรุษของบ้านเมืองถึงจะออกจากตำแหน่งหน้าที่ไปแล้ว ก็ไม่สามารถปลดเปลื้องความรับผิดชอบในหนหลังให้ขาดได้ทีเดียว เปรียบว่าถ้าคนธรรมดา เช่น หม่อมฉันทำความลำบากให้แก่คนภายหลังหม่อมฉันก็ต้องรับทุกข์นั้นต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด" (สาสน์โต้ตอบสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2479)

"ขอให้เข้าใจว่า ชีวิตมนุษย์จะเป็นชีวิตของผู้ใดก็ตาม จะเป็นชาติใดก็ตาม ภาษาใดก็ตามที ล้วนเป็นของมีราคาเสมือนชีวิตของตนเอง ธรรมะในศาสนาก็ดี กฎหมายบ้านเมืองก็ดี ย่อมถือเอาความข้อนี้เป็นอย่างเดียวก็คือต้องระวังชีวิตมนุษย์อย่าให้เสียไปด้วยใช่เหตุ"

"การปกครองทุกวันนี้ ก็ผิดกับแต่ก่อนอยู่ความสำเร็จในสิ่งทั้งปวงอยู่ที่ปัจจัยเรื่องเงิน คือ เงินเป็นใหญ่ กระทั่งทำให้ผู้คนเห็นแก่ตัว เช่น รัฐบาลก็ต้องการเงิน ที่ดิน ที่รกร้างว่างเปล่าอยู่นั้น ไม่มีประโยชน์อันใด เมื่อมีผู้ทำเรือกสวนไร่นาขึ้น ภาษีอากรเฉพาะที่ดินก็ได้ภาษีขาออกก็ได้ และยังมีภาษีจากแรงงาน"

"เจ้าคุณ อำนาจอยู่ที่ราษฎรเชื่อถือ ไม่ใช่อยู่ที่พระแสงราชศัสตรา จะไปอยู่ที่ไหนก็ตาม ถ้าเจ้าคุณทำให้ราษฎรเชื่อถือด้วยความศรัทธาแล้ว ไม่มีใครถอดเจ้าคุณได้ แม้ในหลวง เพราะท่านก็ทรงปรารถนาให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขเช่นเดียวกัน"

"การเลือกคนใช้งานให้เหมาะแก่ตำแหน่งเป็นสิ่งสำคัญ ผู้เป็นนายคนการที่จะรู้ว่าถูกหรือผิดนั้น จะต้องขยันเอาใจใส่

ดูแลอยู่เสมอว่า ผลงานที่เขาทำนั้นเป็นเช่นไร ถ้าเขาทำได้ดี ต้องยอมให้ว่าเป็นความดีของเขาเอง เราจะรับเอาได้แต่เพียงว่าเลือกคนถูก แต่ถ้าเขาทำผิด เราต้องรับเสียเองว่าเพราะเราเลือกเขา เขาจึงมีโอกาสทำผิด ทั้งนี้ เพราะอำนาจอยู่ที่ไหน ความรับผิดชอบต้องอยู่ที่นั่นด้วย"

"หากเรียกผู้ใดมาสั่งงานจะให้ไปรับตำแหน่งใหม่ ผู้นั้นตอบว่าได้โดยเร็ว และอ้ายโน่นก็ทำได้อ้ายนี่ก็ง่ายละก็ เตรียมหาคนใหม่ไว้ได้ แต่หากคนใดหนักใจ ซักถามถี่ถ้วนแลเห็นความยากลำบาก เรานอนตาหลับได้"

"จะพัฒนาบ้านเมืองให้รุ่งเรืองได้ต้องเริ่มจากให้คนไทยรักชาติเป็นเสียก่อน

มีความจริงใจให้กันอีกทั้งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ถ้าไม่รู้ว่าตนเองเป็นใครแล้ว จะรักชาติเป็นอย่างไรกัน”

“บ้านเป็นที่ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ชีวิต คนเราต้องใช้ชีวิตอยู่ในบ้านมากกว่าแห่งอื่นๆ ดังนี้ เราจึงควรจะสามารถเอาใจใส่ดูแลบ้าน เพิ่มพูนความเป็นสิริมงคลให้บังเกิดเป็นนิจได้ บ้านและครอบครัวนั้นๆ ก็จะถึงซึ่งความสุขความเจริญอันเป็นสิ่งพึงปรารถนาของคนเรา คนดีจะบำเพ็ญประโยชน์ให้กับผู้อื่นตลอดจนชาติบ้านเมืองของตนได้ต้องมีความสามารถจัดการบ้านเรือนของตัวเองให้เรียบร้อยได้เสียก่อน

“การคัดเลือกผู้ใหญ่ให้มีความรับผิดชอบงานบ้านเมือง ต้องเป็นผู้มีบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งบ้านเรือนมั่นคงเรียบร้อย ตนเองเป็นหัวหน้าครอบครัวที่น่านับถือ ลูกบ้านมีความสามัคคี มีความสุขทั่วหน้ากัน ทั้งอุตสาหะขวนขวายเรียนรู้”

“ที่จะรู้ได้ว่า ที่ใดเรียบร้อยหรือไม่เรียบร้อยนั้น ไม่มีอะไรดียิ่งกว่าฟังเสียงราษฎร ถ้าราษฎรมีเสียงเดือดร้อนอยู่แล้ว ถึงแม้การออฟฟิศจะเรียบหรือการอย่างอื่นจะดีก็ไม่ชื่อว่าเรียบร้อย”

“การเป็นผู้นำนั้น ต้องให้รองเท้าขาดก่อนกางเกง คือ ต้องออกตรวจตราจนร้องเท้าขาดไม่ใช่นั่งเก้าอี้จนกางเกงขาด เพราะหลักโบราณก็มีอยู่ว่า จงคิด จงสั่ง จงตรวจ”

“ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างเก่าอย่างใหม่ คือให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน แต่ให้เข้าใจอธิบายคำที่ว่าอยู่เย็นเป็นสุขนั้น ผิดกัน อย่างเก่าถือว่า ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่างๆ เช่น โจรผู้ร้ายเป็นต้น ก็เป็นสุข แต่ความคิดที่ว่า จะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ต้องจัดการทำนุบำรุงในเวลาบ้านเมืองเป็นปกติด้วยเป็นคติที่เกิดขึ้นใหม่”

“รางวัลสูงสุดอยู่ที่ค้นความชั่วไม่พบในตัวเราเอง การติ การชม เป็นเรื่องของคนอื่นเพราะเขารู้จริงบ้าง ไม่จริงบ้าง จะไปยุ่งด้วยทำไม บาปบุญเป็นของเขาของเราเท่านั้น”

“จงมองชาติบ้านเมืองให้เป็นสิ่งมีชีวิต ต้องช่วยพิทักษ์รักษา อุ้มชูและเสริมเกียรติยศ อย่ามองอะไรเพียงผ่านไปที เพราะแผ่นดินนี้จะต้องดำรงอยู่ยาวไกลอีกหลายช่วงคนจากเราไป”

“เหตุที่เลือกสีดำเป็นสีประจำกระทรวงมหาดไทย ก็ด้วยถือคติอันเป็นความเชื่อเนื่องมาจากวัฒนธรรมของอินเดียว่า สีดำเป็นสีของนักปราชญ์ ที่เขาต้องการดีใน ไม่ใช่ดีนอก”

“อำนาจวาสนาเป็นสิ่งที่มอบให้แก่กันไม่ได้แต่จะต้องสร้างขึ้นโดยตนเองเท่านั้น อำนาจจะได้มาก็ด้วยความขยันขันแข็ง หมั่นขวนขวายหาวิชาความรู้มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความเมตตากรุณา”

“ปีเก่าผ่านไป ปีใหม่มา พลั้งเผลอกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดผิดพลาด จงเริ่มต้นเสียใหม่โดยไม่ชักช้า มิมีสิ่งใดสายเกินกาล หากมิใช่ความชั่ว คนเราต้องทำผิดบ้าง ความผิดกับความชั่วไม่เหมือนกัน แต่ความผิดจักต้องเป็นอุทาหรณ์สอนใจ”

“มิตรแท้กับมิตรไม่แท้ต่างกันตรงว่าเราจริงใจต่อใครคนนั้นมาก เราเกรงใจเขา

มากยิ่งขึ้นตาม เก็บไว้เป็นความทรงจำที่ดีแล้วอาจพบกันอีกก่อนตายจาก ส่วนมิตรอีกแบบหนึ่งเพียงเจอไปวันหนึ่งๆ ก็พอแล้ว”

“ดำรงตนให้ศักดิ์สิทธิ์เยี่ยงกฎหมาย แม้ยิ่งกว่า เพื่อนำชาติสู่ความไพบูลย์รุ่งเรือง ถวายแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”

“ในชีวิตหนึ่งนี้ เยาวชนจะใช้เวลาอยู่กับบ้านและโรงเรียนมากที่สุด ต้องหมั่นขวนขวายศึกษา เล่นกีฬา และใฝ่คุณธรรม เป็นเพื่อนแท้ บุพการีต้องร่วมกับครูอาจารย์ในการพิทักษ์รักษาลูกหลาน และลูกหลานนั่นเองที่ต้องทดแทนพระคุณบุพการีชน ด้วยการดำรงตนเป็นคนดีของชาติบ้านเมือง ถวายในหลวงของเรา”

“เอกลักษณ์คนไทยคือ ความนอบน้อมถ่อมตน ความขยันหมั่นศึกษา ความกตัญญูรู้คุณบุพการีชนและครูอาจารย์ ปฏิบัติได้เช่นนี้ ความสุขความเจริญจักบังเกิดขึ้นแก่ตนและครอบครัวอยู่เป็นนิจ”

“ทำให้มากกว่าพูด คือ พูดให้น้อยกว่าทำ สุขุม มีสติ ไม่ขี้โอ่ขี้คุยภูมิปัญญาตนแล้วจะดีเอง”

“ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างเก่าอย่างใหม่ คือ ให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน แต่ให้เข้าใจอธิบายคำที่ว่า อยู่เย็นเป็นสุขนั้นผิดกับ อย่างเก่าถือว่า ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่างๆ เช่น โจรผู้ร้าย เป็นต้น ก็เป็นสุข แต่ความคิดที่ว่าจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขต้องจัดการทำนุบำรุงในเวลาบ้านเมืองเป็นปกติด้วย เป็นคติที่เกิดขึ้นใหม่”

“ความสุขพ่อที่แลเห็นลูกหลานเป็นพลเมืองดี มีความรู้ มีอาชีพสุจริต ลูกชายต้องบวชและผ่านชีวิตทหารที่เสริมสร้างบุรุษ ลูกสาวต้องคำนึงถึงมารยาทไทย ไม่นั่งไขว่ห้าง ไม่สูบบุหรี่ และรู้ซึ้งถึงหัวใจของผู้เป็นแม่ กล่าวคือ ต้องรักและสงสารแม่ให้จงมาก”

พระโอวาทและคติธรรมของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้ได้กับทุกยุคทุกสมัย นับเป็นวิสัยทัศน์ที่ยาวไกลของพระองค์ท่าน แม้ว่าระยะเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด แต่คติธรรมของพระองค์ท่านไม่เคยล้าสมัยเลย และหากข้าราชการท่านใดจะได้น้อมนำเอาคติธรรมของพระองค์ไปปฏิบัติก็ย่อมจะเกิดความภาคภูมิใจในตัวเองและทำความเจริญให้กับชาติบ้านเมือง

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงมหาดไทย.2538.**ที่ระลึกคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ครบ 52 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 1 ธันวาคม 2538.** กรุงเทพมหานคร.บริษัท บพิธการพิมพ์ จำกัด.

สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย.2547. **ดำรงราชานุภาพนุสรณ์.** กรุงเทพมหานคร.บริษัท บพิธการพิมพ์ จำกัด.

พิพิธภัณฑ์วังวรดิศและหอสมุดสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.2546. **ความกตัญญูรู้คุณแผ่นดิน หนังสืออนุสรณ์เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมราชวงศ์ สังขดิศ ดิศกุล.** 24 กุมภาพันธ์ 2546.

สถาบันดำรงราชานุภาพ

สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงมหาดไทย

ถนนอัษฎางค์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 โทร./โทรสาร 0-221-5958

http://www.stabundamrong.go.th